
מעלות
מתחת
לאפס
הרבנית מסאסוב מספרת
ב. כהן

בעזרת השם יתברך

מעלות מתחת לאפס

הרבנית מסאסוב מספרת

מאת: ב. כהן

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

מעלות מתחת לאפס

הרבנית מסאסוב מספרת

מאת: ב. כהן

© כל הזכויות שמורות

למו"ל: ב. כהן, 03-5748349

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

הוצאת המודיע

הפצה ראשית: "המודיע" - העיתון של היהדות החרדית

עיצוב עטיפה: "גרפריד"

עימוד: אפרים בבי - א.ב. הפקות, ב"ב

תמונות טארנא: גנזך קידוש ה'

מהדורה ראשונה - תמוז תשע"ג

הודפס בישראל

PRINTED IN ISRAEL

על הכביש הארוך המוליך לבית-החולים בפילדלפיה נולד הרעיון.

בתוך המכונית ישבה הרבנית מרת **בלומה טייטלבוים מסאסוב** ע"ה, מלווה בבנה יבלחט"א האדמו"ר מסאסוב-מאנסי שליט"א. מן הרשמקול המותקן במכונית בקע סיפור חיים מרטיט, ניצולת שואה גוללה את מסכת התלאות שחוותה, והנוסעים הקשיבו לסיפור.

"**השמיעי גם אֶת קולך, אמא**" - ביקש הבן שליט"א. "ספרי את סיפור חייך רב העלילות, נקליט אותך ויישארו הדברים למשמרת, למען ידע דור אחרון".

לנוכח עיני רוחה של הרבנית צף ועלה המטבח שבבית הרחוק, בקרית "ישמח משה" אשר בארץ הקודש. שם, על השיש, היו מונחים מחברת ועט.

"אמא, תכתבי! למען ידעו הדורות" - ביקשו הבנים פעמים רבות והפצירה גם הבת. "אנחנו יודעים שעברת רבות בחייך. חווית ארועים לא רגילים, ראית את מלאך המוות מול עינייך ויכולת לו בחסדי ה'. אנו מבקשים לזכור הכל, ולהנחיל לדור הצעיר את הידיעה על אשר עשה לנו עמלק וכיצד התמודדת לנוכח הסערות ההן".

הם הניחו על השיש מחברת וכלי כתיבה, כדי שתכתוב בכל עת מצוא.

המחברת נותרה מיותמת והעט נצורה. הגעגועים והרגשות היו עזים מכדי שהדף יכילם והעט תחללם.

חלף הזמן והסיפורים נותרו טמונים וספונים.

עד לשנת תש"ן.

לאחר שעברה ניתוח מורכב, החלימה הרבנית בבית בנה האדמו"ר בארצות-הברית. בתשעה באב, יום החורבן, פתחה האם בסיפורה המרעיד. במהלך השבועות הבאים תועדו הסיפורים בקלטות ונשארו לזכרון עולם.

הרבנית שבה אל הימים והלילות המצמררים, אל הגלות הארוכה שנמשכה כשש שנים! יום-יום והסבל שלו, מגוון של חוויות נוראיות בשבעה מדורי גיהנום.

זהו סיפור מופלא, הזרוע בנקודות-נקודות של אור שבוקעות ועולות מתוככי הזוועות האפלות. סיפור של **מעלות** יקרות ונפלאות, שבקעו **מתחת לאפס**, לחדלון ולקפאון. הרשעים ימ"ש דירדרו את האנושות אל התהום, אך גם מתחת למעטה של אפסיות האדם בקעו ועלו המעלות הטובות של עם ישראל.

הנשמה היהודית שמרה על ייחודה אפילו בגיא צלמוות. על סיפה של גיהנום פרצו רגשות יהודיים של רחמים ואהבת ישראל, ולהבות אמונה, דבקות בהלכה ובעשיית רצון השם - בערו בתחתיות השאול.

"בית יעקב" כאילו העתיק מקומו מן העיירות השלוות לתוככי מחנות העבודה ופתחי הגיהנום. קבוצת בנות קטנה ואיכותית שמרה מכל משמר על צלם אלוקים, הן עסקו בשאלות של הלכות שבת לאחר המפקד היומי, ודיונים על "חיי מי קודמים" נערכו בצעדת המוות, אשר נעלה את ארועי השואה המצמררים.

אי-אפשר ליצוק אל דפי הספר הקרירים את נימת הדברים, כפי שסיפרה אותם הרבנית ע"ה. לא ניתן לבטא את הטון המשלים, הנכנע, המספר סיפור חיים כואב ונסער מתוך התגברות ובלימת הדמעות, בצער אין-סופי אך בגבורה ובאמונה. **דמו הדברים להמיית גלים חרישית אשר**

תחתיה סוערים הזרמים ומתנחשלים, והיא נעצרת בציוויו של הבורא יתברך: גבול שמת, בל יעבורון!

יסורי הגוף והנפש באותן שנים מרות עלו על כל דמיון, אך ההיכנעות לגזרת שמים חזקה מהם. זוהי הנימה המלווה את ניצולי השואה גיבורי הרוח אשר איתנו, ואלו שכבר נטלו עימם את גבורתם אלי-קבר. ולוואי שטיפין ממנה יזלגו ויטפטפו אל נפשות החיים, כדי שיטלו מהם כוחות לנסיונות דורנו. שיזכו לדעת לקבל באהבה ובהכנעה, ולעבוד את הבורא יתברך בהתכופפות גמורה למען שמו, לעשות רצונו בלבב שלם כי לכך נוצרנו.

***

הרבנית הצדקנית מסאסוב ע"ה, בת החסיד המופלג רבי יוסף שטראום מטארנא זצ"ל הי"ד, אשת כ"ק האדמו"ר מסאסוב זצוק"ל, מקים ומייסד קרית "ישמח משה" - נותרה שרידה יחידה לכל משפחתה הרוממה, וזכתה להקים דור מפואר.

בניה הצדיקים הלא הם: כ"ק האדמו"ר מסאסוב קרית "ישמח-משה" שליט"א; הרה"צ ר' חנוך הענוך טייטלבוים שליט"א האדמו"ר מסאסוב-מאנסי; הרה"צ ר' משה טייטלבוים שליט"א דומ"ץ דקהל "ייטב לב" דסאטמאר ירושלים; הרה"צ ר' שלמה טייטלבוים שליט"א האדמו"ר מאלעסק-ירושלים, בתה הרבנית אסתר רבינוביץ תליט"א וחתנה הרה"צ ר' דוד מאניש רבינוביץ שליט"א בן כ"ק האדמו"ר מביאלא שליט"א.

יזכור אלקים לטובה את נשמת כלתה, מרת **חנה מינדל בת הגאון רבי אליהו יהושע געלדצעהלער** שליט"א, אשת האדמו"ר מסאסוב-מאנסי שליט"א, אשר הזדככה ביסורים קשים ונפטרה בכ"ו בסיון שנת תשע"א. בימי חוליה של חמותה הרבנית מסאסוב, התמסרה אליה מרת חנה מינדל ע"ה בנאמנות רבה ונפלאה, אשר לא תישכח.

***

מושטת לכם בזאת מסכת חיים מופלאה, מרתקת ומטלטלת וכל כולה

לימוד. בסיום סיפורה של הרבנית ע״ה, פותחים בנה שליט״א ובתה תליט״א במסכת חדשה ומרתקת, ומספרים איך עמדה בעוז ובאמונה בנסיונות שציפו לה אחרי השואה.

ימס קפאון השגרה ויתעורר הלב ליטול מן הספר מעלות יקרות - משהו שאפשר לקיימו!

פרק א׳

יְלָדוֹת נגד הזרם

הנקישות על הדלת היו צפופות ויהירות. נגשתי לפתוח ונאלמתי דומיה.

׳מי אלה? שיינדי ומירה׳לה?!׳ - תהיתי - ׳מה קרה להן?׳ משהו במבטן היה זר ומרוחק. עיניהן בערו בלהט בלתי מוכר, ולבושן - שונה כל-כך...

"קראי לחיה" - דרשה שיינדי וטופפה באצבעותיה בקוצר רוח.

חיה ניגשה אל הדלת, ותימהון פתאומי פשט על פניה. גם היא התקשתה להכיר את השתיים, שהיו בנות למשפחות חשובות בטארנא, ואבותיהן יהודים יראים ושלמים.

"צאי החוצה לרגע" - קרצה מירה׳לה לאחותי.

חיה פסעה אחר השתיים באיטיות. פניתי אל המרפסת ועקבתי אחריהן במתח. ראיתי אותן מסבירות משהו לחיה תוך נפנוף ידיים נלהב. חיה המשיכה לשדר הסתייגות, הבחנתי שהיא לא השתכנעה מהדיבורים שלהן. כעבור דקות קצרות נכנסה פנימה, כשדמעות מציפות את עיניה.

"אמא" - היא פנתה בקול חנוק אל אמי, שרכנה באותה שעה על מכונת התפירה - "אפשר לדבר איתך?"

באותו לילה התקשיתי להרדם. בלבי הצעיר הבנתי, כי משהו מסוכן רוחש ומבעבע מתחת לשטח. למול עיני רוחי חלפו דמויותיהן של בנות טובות שהצטרפו אל תנועות הנוער השונות שצצו בפולין. 'שרק לא תיסחף, אחותי הגדולה והיקרה' - התפללתי בלבי על חיה. 'אני לא יכולה לחשוב על כך, שהיא תיראה כמו... כמו שיקסה חס ושלום'.

ביום המחרת הבחנתי בבְּנות פרידמן משוחחות ברחוב עם נֶעכה. שוב עברה בלבי צמרמורת של פחד. כל טארנא ידעה, שלייקה ומלכה-מאטל'ה פרידמן חצו את הכביש והצטרפו אל הסוציאליסטים. מה הן רוצות מנעכה, למען השם?!

באותו ערב נפל דבר בביתנו. אמא עדכנה את אבא על הנסיונות של בנות העיר לפתות את חיה ונעכה להצטרף אל התנועות הזרות. אבא נחרד עד עמקי נשמתו, וגם מרדכי אחי הבחור היה מזועזע.

"אני חושב" - אמר אבא בקול חורץ גורלות - "שנצטרך להטות אוזן לרעיון החדש, לחזון שקורם עור וגידים".

"אבא מתכוון לרעיון של 'בית יעקב'" - סיכם מרדכי במילים ברורות.

הייתי ילדה קטנה, תלמידת בית הספר היסודי, ושכבתי לישון בשעה מוקדמת. אך שוב לא יכולתי להרדם; הקשבתי לחילופי הדברים מן המיטה.

ידעתי, כי חלק מגדולי ישראל מתנגדים לרעיון 'בית יעקב'. אפילו אדמורי"ם גדולים ורבנים נכבדים העלו ספקות לגבי התנועה החדשה ואודות העומדים מאחורי הרעיון והיוזמה. אבל אבא ומרדכי צדקו כמובן; החשש מפני היסחפות עם רוחות הרחוב הכריע את הכף. ההורים שלי הבינו שהמענה לכך הוא "בית יעקב", הבשורה של הדור.

ימים אחדים לאחר-מכן יצאה אמא לעבר הדירה שבה שכן "בית יעקב". היא רשמה את ארבע בנותיה, שהיו בגיל בית-הספר.

וכך זכיתי, התלמידה בלומה שטראום, להתקבל בהתרגשות ובשמחה לכתה א' של המורה גיטל לאופר. ללמוד מפי מורות יקרות חומש ויהדות, נביאים וכתובים, ועוד לימודים נפלאים שניגנו על אוזנינו בצלילים ערבים.

בבקרים אמנם הלכתי לבית-הספר הפולני, כך חייב אותי החוק; ואחר-הצהריים הייתי יושבת ושותה בצמא לימודי יהדות, ב"בית יעקב".

נאומים לכבוד פולין

בכיותיה של רבקי הקטנה מילאו את הבית. פניה האדימו, רגליה וידיה התנועעו בחוסר מנוחה, ואני מיהרתי אל העריסה.

"בלומקה, לכי לנדנד את רבקה'לה!" - ביקשה ממני אמא, ויצאה להכניס את הכביסה היבשה.

'היום אני מאחרת' - אמרתי לעצמי, ודמותה של המורה הפולניה צפה ועלתה לנגד עיני. 'אבל המורה לא תכעס. אספר לה שהרדמתי את התינוקת. היא תסלח, כמו תמיד'.

המורה היתה גויה קפדנית ואנטישמית לא קטנה. הרגשתי שהיא כועסת עלינו, התלמידות היהודיות, משום שאנו מוכשרות יותר מבנות הכיתה הפולניות. אנחנו הצטיינו בדקלום, בהבעה בעל-פה ובכתיבה. אפילו את השפה הפולנית ידענו טוב יותר מהפולניות!

מדי פעם אחרתי. הורי היו עסוקים וטרודים, אחי למדו את התורה הקדושה ב'חדרים' ובישיבה, ואני עזרתי בנדנודים. כך גידלו אז תינוקות - הרימו אותם על הידיים, או נענעו אותם בעריסה.

הדלת נפתחה ואני ניתרתי ממקומי בשמחה. "הו, מארישה הגיעה!" - קראתי.

הגויה הזקנה שעבדה אצלנו בקביעות נכנסה פנימה, חיוך נסוך על פיה נטול השיניים. היא נגשה אוטומטית אל העריסה. מארישה לא ידעה לעשות כלום; רק לנענע את מיטת התינוק. וזו היתה עזרה גדולה!

הגעתי לבית-הספר באיחור. "למה אחרת?" שאלה המורה ונעצה בי עיניים חוקרות.

אמרתי את האמת: "נדנדתי את עריסת אחותי התינוקת".

ושוב סלחה לי המורה, למרות שנאת היהודים המופגנת שלה.

"ומה עם חיה, אחותך?" היא שאלה אותי. "מדוע היא לא הגיעה? לכי לקרוא לה!"

בשמחה רבה יצאתי החוצה אל השמש הנעימה, והלכתי לי באיטיות הביתה כדי להזעיק את חיה לבית-הספר. כי בלי בנות שטראום המוכשרות, לא הצליחו המורות הפולניות להסתדר!

מי למשל, נאמה באוזני בנות הכיתה, בתאריכים מיוחדים לאומה הפולנית?

התלמידה בלומה שטראום, כלומר - אני. פעמים רבות כיבדה אותי המורה לנאום באוזני הבנות. ב"חגאות" של הגויים ובאירועים פטריוטיים למען המולדת - היא היתה קוראת לי אל מחוץ לכתה ומכבדת אותי: "אני מבקשת שתנאמי בענייני היום! לכבוד ארצנו היקרה, פולין!"

מאז שהייתי ילדה קטנה נאמתי היטב. לכן הסכמתי תמיד לבקשותיה של המורה, ובלי להתכונן נאמתי באוזני הבנות ב"ענייני דיומא"...

פולין איבדה את עצמאותה בשנת 1795. שלוש מדינות נגסו בה: גרמניה (פרוסיה דאז) קיבלה נתח קטן, ואת שני החלקים הגדולים האחרים נחלו אוסטריה ורוסיה. החלק המערבי

שבשליטת אוסטריה נקרא בפי היהודים: גליציה, והחלק המזרחי כונה "פולין הקונגרסאית". הגויים בחלק הגליציאני קיבלו חינוך מערבי יותר, ואילו בחלק הרוסי שררה אווירה פרימיטיבית.

העיר טארנא נחשבת כחלק מגליציה. עד מלחמת העולם הראשונה היא השתייכה לאוסטריה. אחרי המלחמה עברה לשליטת פולין, אבל הסגנון הגליציאני נותר טבוע ביהודי טארנא לתמיד.

בין שתי המלחמות העולמיות מנתה טארנא למעלה מעשרים אלף יהודים, שהשתייכו לחוגים שונים. הנוכחות החסידית בלטה, התגוררו בעיר אדמורי"ם חשובים וחסידיהם, אשר ביום השבת התהלכו בהדרם לבושי "בעקיטשעס" וחובשי שטריימלים.

לעומת זאת, יהודים רבים בטארנא נמנו על תנועות זרות. היו מביניהם קומוניסטים, סוציאליסטים, אידישיסטים, בונדיסטים וכמובן ציוניסטים.

למרבה הצער, נסחף הנוער בהמוניו אל אותן תנועות. הצעירים היהודיים בפולין, שניחנו בכשרונות ובמוחות מבריקים, חפצו "להתקדם" "ולהשתלם", הם הלכו שבי אחר רוחות השמאל הסוציאליות, וגם בנות מבתים חסידיים החלו לצעוד באותה דרך חתחתים.

כמה דמעות נשפכו אז, כמה כאב צרב בלבבות! בחורים חסידיים יקרים רבים ונערות מבתים יראים ושלמים - אבדו להוריהם וניתקו מגע עם היהדות השורשית.

***

"ילדים, בבקשה להוציא דפים! כל ילד יכתוב מי לדעתו מתאים להיות נשיא הכיתה!" קראה המורה.

כל שנה היה הדבר חוזר על עצמו, ותמיד נבחר נשיא יהודי, כי הילדים היהודיים היו מוכשרים ביותר.

המורה שלי לא סבלה יהודים, ולכן היא הוסיפה ואמרה לילדים: "אצלנו בכיתה יהיו שני נשיאים. יהודי ופולני. אני מבקשת מכל ילד לכתוב שני שמות, בהתאם להוראה!"

אותה מורה אנטישמית הגדילה לעשות כשהייתי בכתה ז'.

יום אחד היא הודיעה, כי היא מקימה "גטו" בכיתה. כמובן שלא אמרה זאת בפירוש אלא פעלה בצורה דיפלומטית ומכובדת כביכול.

"כל התלמידים היהודיים - בבקשה להתרכז בטור אחד" - ציוותה בקול יהיר.

לנוכח המבטים הלא-מבינים שלנו, היא הסבירה: "הילדים היהודיים מתנהגים טוב יותר מן הפולנים, ואני רוצה שהפולנים ילמדו מן היהודים. על כן תשבו בנפרד מהפולנים!"

אולי היא הרגישה צורך להתנצל על הצעד האנטישמי שלה, ולכן הוסיפה הסבר מנומק יותר: "התלמידים הפולנים מפטפטים ומפריעים, וכאשר אושיב את היהודים בנפרד - יראו הכל מהיכן מגיע הרעש, וכך ילמדו הילדים הפולנים מן היהודים כיצד להתנהג".

זה היה שקר. היא הנהיגה את ה"גטו" מתוך שנאה "טהורה"!

התרכזנו איפוא יחד, כל היהודים, והרגשנו מושפלים. זה היה ברור שהיא מתכוונת להבליט אותנו לרעה.

אחר-הצהריים, כשהלכנו ללימודינו ב"בית יעקב", סיפרנו לכולם על האירוע.

התגובות היו נדהמות ומזועזעות! הדבר התפרסם עד מהרה, "בית יעקב" היה תנועה מוכרת שהונהגה על ידי ראשי "אגודת ישראל", וכשהסיפור הגיע לאוזניהם הם זעמו מאד.

כנראה שהופעל לחץ מגבוה על המורה לבטל את הנוהג הנפשע, כי באחד הימים היא הודיעה: "ילדים, אני רואה שליהודים אין בין כה וכה השפעה על הפולנים, ולכן נבטל את ההפרדה"...

הבית שלי בטארנא

היה לי בית חם ואוהב. אבא היקר, החסיד המופלג רבי יוסף שטראום ז"ל הי"ד, ואמי היקרה מרת אסתר הי"ד, שהיתה בתו של דיין, תלמיד-חכם מופלג.

היינו צאצאים ישירים של בעל ה"שפתי חכמים", שאף הוא בתקופתו התגורר בטארנא (היא טרנוב), ושם משפחתו שטראום. משפחת שטראום היתה משפחה ענפה, מיוחסת ונכבדה, וכל צאצאיה - קרובי משפחה.

היינו תשעה ילדים:

רייזל לאה הי"ד, אחותי הבכירה שנישאה לבן-דודי הרה"ח ר' אברומ'לה שטראום הי"ד, תלמיד-חכם מופלג שלמד בחברותא עם רב העיר. אביו היה הרה"ח ר' שמואל שטראום, אחיו של אבא.

רייזל התחתנה בשנה האחרונה שלפני המלחמה. עוד בטרם נולדו להם ילדים, כבר לקח אותם האלוקים במעלות קדושים וטהורים בשואה האיומה.

נעכה בריינדל הי"ד

חיה הי"ד

מרדכי הי"ד (עליו יסופר סיפור מופת מיוחד)

שרה ביילא הי"ד

משה יהושע הי"ד

רבקה הי"ד

ובן הזקונים - **לייבל'ה** הי"ד

אני - **בלומה** - הייתי החמישית במשפחה, נולדתי אחרי מרדכי. התגוררנו כולנו בבית בן שני חדרים שאחד מתוכם משמש גם כמטבח, והשני - כסלון וכחדר-שינה.

היינו משפחה מאוחדת, חמה וברוכה בכשרונות. אהבתי אותם, את בני משפחתי היקרים שנספו כולם בשואה - ומדי דברי בהם שטפו אותי הזכרונות והגעגועים.

דמויותיהם ליוו אותי ועמדו למולי במהלך חַיַי רבי-העלילות והתהפוכות, כפי שיסופר בהמשך...

פרק ב'

הברכות של הרבי

בשבת אחר-הצהריים שיחק מרדכי אחי לתומו במחט. הוא לא התכוון שהמחט תיבלע בתוך לועו ותמשיך שם במסלול עצמאי.

'אתעלם מהמחט שמטיילת לי בגוף' - החליט אחי הבחור, ויצא כמו בכל שבת אל ה"שטיבל" של חסידי בעלזא בעירנו.

הורי היו חסידי סטיטשין אדוקים. דבקנו בכל נפשנו ברבי הקדוש כ"ק האדמו"ר רבי יצחק הורוויץ זצ"ל מסטיטשין, בן הרה"ק המפורסם רבי משה מרוזוואדוב שהתייחס כבן אחר בן להרה"ק רבי נפתלי מרופשיץ זצ"ל. הרבי מסטיטשין שימש כסנדק בברית המילה של מרדכי אחי.

מרדכי הפך בבחרותו לחסיד בעלזא. חסידות בעלזא היתה גדולה ורבת השפעה בטארנא; צעירים רבים הצטרפו אליה, וביניהם אחי.

ככל שנקפו השעות הסבה המחט הבלועה למרדכי יסורים קשים. היא חדרה פנימה אל איבריו ודקרה אותם, והוא עמד כפוף ומתפתל ביסוריו. במוצאי-שבת כבר לא יכול לשוב בכוחות עצמו מה"שטיבל", ולבסוף הובא הביתה בכרכרה.

במוצאי-שבת היו כל בתי החולים סגורים, ולכן המתנו ליום ראשון. בשעות הלילה התפתל מרדכי ביסוריו, ועם שחר נסעו אתו הורי לבית-החולים היהודי, שם ערכו הרופאים צילום רנטגן, מצאו את המחט במקום מסויים בגוף וקבעו שצריך לנתח מיד.

"נשאל את הרבי!" - החליטו הורי, שניהם כאחד. הם לא העלו בדעתם לחתום על הסכמה לניתוח, לפני ששאלו את דעתו של הרבי מסטיטשין.

אבא נכנס אל הרבי כדי להזכיר את מרדכי לקראת הניתוח. אבל הרבי קרא בפסקנות: "לנתח?! חלילה וחס! סעו מיד לקראקא!"

אבא חזר עם התשובה הפסקנית אל הרופא בבית החולים: "אנחנו לא רוצים לנתח" - אמר בהחלטיות.

הרופא הביט באבא כאילו אינו מן היישוב. "אתם חייבים להכניס אותו לחדר-ניתוח הרגע! אחרת, הנכם משחקים בחיים של הבן שלכם!" קרא בקול מזהיר.

אבל אבא סמך על הרבי יותר מאשר על הרופא, וכך יצא אחי עם מלוויו לקראקא.

בקראקא התגוררה דודה שלנו הרוקחת, שעוד אזכיר אותה רבות. היו לה מהלכים וקשרים ב"חלונות הגבוהים", ובכל פעם שהזדקקנו להפעיל פרוטקציה אצל השלטונות - היא הצליחה לעשות זאת בשבילנו. יום ראשון היה יום המנוחה הרשמי של הגויים, אבל בזכות הדודה והקשרים הענפים שלה - קיבלו את מרדכי לטיפול.

הרופא בקראקא היה אחוז-תימהון: "מי מנתח בגלל מחט?! מן הרגע שבו עורכים את הצילום ועד שמנתחים - ממשיכה המחט לנדוד בגוף, ולכן אסור ומיותר לנתח!"

"ומה ממליץ הרופא לעשות?" שאל אבי והביט ברחמנות במרדכי המתייסר.

"שיישאר כאן, בקראקא, עד שהעניינים יסתדרו" - אמר הרופא.

מרדכי נותר לשהות בדירה בעיר. כעבור יומיים יצאה המחט - בדיוק כמו שהרבי אמר: ללא ניתוח.

את המחט החבאנו, לאות ולמופת.

סיפורי-ניסים כאלה, שהתרחשו בזכות הרבי, התהלכו בביתנו למכביר, כי צדיק קדוש ונשגב היה.

***

הרבי זצ"ל שימש ברבנות בסטיטשין החל משנת תרמ"ד ועד למלחמת העולם הראשונה. לאחר המלחמה התיישב בעירנו טארנא.

אבי ואחַי התפללו בבית-מדרשו. לאבא ז"ל, בתור סוחר בעור, היה תפקיד מיוחד: להכין את כסאו של הרבי (-ה"שטיל"), העשוי עור מדהים ביופיו. גם דודי ומחותננו, ר' שמואל שטראום ז"ל מבאכניא, היה מקורב אל הרבי. הוא נודע כבעל תפילה ומשורר נפלא.

בעיתות מיוחדות, כאשר הדוד ר' שמואל הגיע אל הרבי מסטיטשין, הוא התכבד להתפלל לפני העמוד או לשורר בסעודה השלישית. גם בנו - גיסי ר' אברומל'ה - שהיה אברך תלמיד-חכם משכמו ומעלה, נמנה על חסידי סטיטשין.

***

בגיל צעיר זכתה אמא ע"ה לראות מופת אצל אחד מצדיקי הדור.

כשהיתה בת ארבע-עשרה התייתמה מהוריה. היא עברה להתגורר בבית הסבא, שהיה תלמיד-חכם חשוב. יהודים טובים דאגו לה ושלחו אותה לרכוש את מקצוע התפירה, וכשסיימה את חוק לימודיה התפרנסה כתופרת.

לא ארכו ימי שלוותה של אמי בבית הסבא. גם הוא נפטר בדמי ימיו

והיא נותרה בודדה. כמה מחשובי העיר הפכו להיות ה"אפוטרופוסים" של אמא.

בתקופה ההיא היה קשה מאד לנערה להינשא בלא נדוניה, ולכן דאגה אמא למסור לאחד האפוטרופוסים את הסכום שהרוויחה מעבודתה, והוא שמר על הכסף שהצטבר עבור הנדוניה שלה.

יום אחד הגיעה תופרת חדשה להתגורר בבניין בו עבדה אמא. התופרת התמקמה בצד החיצוני של הבניין, וכך נכנסו הלקוחות - שהיו בדרך אל חנותה של אמא - אל התופרת החדשה. תחילה מתוך סקרנות, אך בסופו של דבר "נתקעו" שם והזמינו אצלה את עבודותיהם.

קמה אמא ונסעה אל אחד האדמורי"ם שהתגורר סמוך לריישא, לספר לו כי הפרנסה שלה ניזוקה. כאשר הגיעה ורצתה להיכנס, אמר לה הגבאי: "לרבי אין עכשיו זמן לקבלך. הוא מתכונן לצאת לנסיעה".

אמא לא התייאשה. היא טענה והפצירה, כי מאחר שהיא יתומה, בקשתה להיכנס ולשטוח דבריה לפני הרבי.

כששמע על כך הצדיק, הוא הורה שיכניסו אותה פנימה.

אמא רשמה "קוויטל" ונכנסה לרבי, סיפרה לו על הפרנסה הטובה שהיתה מנת חלקה, ושהיא צוברת את הכסף לצורך נדוניה בבוא השעה; אך הנה הגיעה תופרת אחרת לבניין והדבר גוזל את פרנסתה.

"סעי הביתה, סעי הביתה!" נענה הרבי, "וועסט שוין מצליח זיין אין אלע אופנים (תצליחי בכל האופנים), היא כבר לא תפריע לך!"

וכיצד, אכן, התגשמה הברכה?

אל ביתה של אותה תופרת חדרה חתולה, וזו רדפה אחר התופרת להיכן שפנתה. לא הועילו כל עצות ותחבולות! כאשר נוכחה לדעת כי אינה מתפטרת מן החתולה הכרוכה אחריה - לא היתה לה ברירה והיא עברה לגור בדירה אחרת. כך שבה אמא למעמדה הקודם, וראתה ברכה רבה והצלחה בעמלה.

לצד הנכדות של הרבי

השעה היתה מוקדמת, ואני שמעתי את קולו של אבא חודר מבעד למסך חלומותי.

קפצתי מיד ונזכרתי: שמחת-תורה היום! עלינו למהר אל בית-המדרש של הרבי, שם נמתין עד ההקפות. אבא יושיב אותנו עוד לפני שתחל התפילה על החלון הקבוע מעל חדרו המיוחד של הרבי. נשב לצד נכדותיו של הרבי במשך כל זמן התפילה, נחכה בסבלנות ואחר-כך נראה מצוין את ה"הקפות"!

פעוטה הייתי עת הלכתי עם אחיותי ועם אבא בשעת בוקר אל בית-המדרש. בעזרת הנשים היו קבועים שני חלונות קטנים ומסורגים, וקשה היה לצפות בעדם לתוך עזרת הגברים. אבא רצה שנראה היטב את ההקפות ועל כן הושיב אותנו ב"מקום טוב", יחד עם הנכדות של הרבי.

מעמד ההקפות נצרב בזכרוני כמשהו מרומם ונפלא. בית-המדרש הגדול ורחב הידיים, שנבנה שנים אחדות קודם לכן, היה גדוש במאות חסידים. הרבי רקד לבדו, חובק את ספר התורה הקטן בדבקות, והקהל כולו מרקד ומחולל על מקומו בשמחה ובאהבת תורה ללא מיצרים. הבחורים עמדו על שולחנות וספסלים מסודרים בשורות, וכולם שרים ומוחאים כפיהם בעוז ובתעצומות, בלהט ובתשוקה, והרבי רוקד סביב-סביב בהתלהבות עצומה.

השיא במעמד ה"הקפות" היה כאשר הרבי רקד את הניגון המיוחד המקובל מבית רופשיץ - "צמח במלכות". הניגון המופלא מהדהד באוזני, בעיני רוחי רואה אני את הרבי רוקד ומתנועע עם ספר התורה, בלהט דקדושה...

הרבי הצדיק מסטיטשין נפטר בעיר סאנוק ביום כ"ד לחודש אדר, בעת הבריחה מטארנא. הוא לא יכול לעמוד בתלאות הדרך. ה' יקום דמו.

מרדכי נוסע לבעלזא

היתה זו שעת ליל, יומיים לפני חג השבועות. מכיוון הדלת נשמעו נקישות, ואנו מיהרנו לשאול: "מי שם?"

"אנחנו מהשטיבל של בעלזא" - היתה התשובה מעבר לדלת הנעולה. "מרדכי עומד לצאת ברכבת לבעלזא (-בעת ההיא התארגנה רכבת מיוחדת שהיתה מיועדת כולה לנוסעים לבעלזא) - נא הוציאו את בגדי השבת שלו, חולצות אחדות ועוגת גבינה".

אמא, שהיתה חסידה נלהבת של הרבי מסטיטשין, ניגשה אל הארון, הוציאה מספר חולצות, את ה"בעקיטשע" והאבנט של מרדכי, וכן צירפה עוגת גבינה. בעוד ידיה פועלות, היו עיניה מאירות על כך שמרדכי זכה ו"נסחף" למקום כה נפלא, לחסידות בעלזא.

פרק ג'

האדמה רועדת

"עופות בזול!"

"ירקות טריים!"

"בדים איכותיים!"

קריאות המוכרים עלו בערבוביה מבין דוכני היריד. כל סוחר הכריז על מרכולתו בהתלהבות.

הכפריים שהגיעו בימי חמישי ושישי מרחבי הסביבה לטארנא, ערכו בה יריד קבוע. לאחר שסיימו למכור ביריד הם פנו לקנות סחורה בחנויות של היהודים.

כך היה עד עלות היטלר ימ"ש לשלטון בשנת תרצ"ג. אבל לאחר שהוא עלה, התחלנו לחוש גם בפולין את האנטישמיות מפעפעת.

"תחי פולין! אנו דורשים עצמאות כלכלית! אל תקנו סחורה מהיהודים!" קראו הפולנים המקומיים לעבר הכפריים, שרצו להיכנס לחנויות של היהודים.

גם לפני כן לא הצטיינו הגויים באהבת ישראל, אך הם התביישו, לפחות, להחצין את האידיאולוגיות שלהם. היטלר ימ"ש, כעמלק בשעתו, "קירר את האמבטיה" וברוב חוצפה הוציא מן הכח אל הפועל את רעיונותיו האנטישמיים בפרהסיה. הוא ערך אסיפות בגרמניה והשמיע דברים נוטפי שנאה ברבים. ראו זאת מדינות אירופה אשר סביב, הבינו שאין צורך לחשוש מלהשמיע רעיונות מעין אלה - והצטרפו למקהלת האנטישמים.

פולין הפכה גם היא לרודפת יהודים.

הגנרל הפולני פילסודסקי היה שוחר דמוקרטיה שהתנגד נחרצות לאנטישמיות ועמל למען שויון זכויות. בראשית מלחמת העולם הראשונה היה זה הגנרל פילסודסקי שסייע בהקמת מדינה פולנית עצמאית, הקים את הצבא הפולני ואת השלטון החדש. בפולין שררה דמוקרטיה אמיתית. למרות שבתור גנרל לא היו לו סמכויות כראש ממשלה או נשיא - נכנעו הכל למרותו של פילסודסקי. כל זה היה טוב ויפה, עד שפילסודסקי מת בשנת תרצ"ו. מותו היה גורם מניע לאנטישמים בפולין להצטרף למקהלת העווים האירופית ולהשליט את הרוח האנטישמית.

שבת חלבית

חזרתי הביתה מבית-הספר, ובאפי עלה ניחוח של כיסני גבינה, לביבות ובלינצ'עס חלביים.

'מה פשר הריחות הערבים הללו?!' תהיתי, 'מדוע איני מריחה את המרק הבשרי המתבשל והבשר הנצלה לכבוד שבת?!'

באחת נזכרתי בשיחתנו אמש עם אמא.

"איך נתכונן לשבת?" קוננה אחותי. "אסור לאכול בשר. האם נרעב כל השבת?"

הבטתי בפניה של אמי. ציפיתי למילותיה המרגיעות והמסבירות, שתפשטנה לנו את גזירת השחיטה.

והיא הסבירה, בנועם ובסבלנות: "גדולי ישראל אסרו לאכול בשר, עקב גזירת השחיטה שהשלטונות רוצים להחיל בפולין. הממשל מתנגד לצורת השחיטה היהודית והם עלולים לאסור עלינו את השחיטה".

אמא גררה את כד החלב למטבח. הפעם קנתה כמות כפולה, ואנו הזדרזנו לסייע לה בסחיבת הכד העמוס.

"היהודים הם הצרכנים העיקריים של הבשר בפולין" - המשיכה אמא בדבריה ופרסה מפה חלבית על השולחן. "מי נזקק לתרנגולות ולאווזים לכבוד שבת וחג, אם לא היהודים?! וממי יפסידו מוכרי הבשר את כספם, אם לא מן היהודים?!

"אבל אל תדאגו, ילדים" - היא סיכמה בחיוך - "תהיה לנו בעזרת ה' 'א מילכיגע שבת', שבת חלבית נהדרת. אתם תראו, יהיה טעים ונפלא!"

באותה שבת לא נמצא בכל פולין יהודי אחד שאכל בשר בסעודתו. הכל עבדו קשה לקראת השבת, טרחו והתייגעו בהכנת מטעמים חלביים, והכינו שבת יפה שסעודותיה מורכבות כולן ממוצרי חלב.

מוכרי העופות והבקר הפולניים כמעט יצאו מדעתם, כאשר הלולים, המכלאות והרפתות שלהם נותרו גדושים עד אפס מקום.

המחאה הקולקטיבית מול השלטונות הצליחה חלקית, והשחיטה היהודית הותרה באופן מוגבל.

בשנת תרצ"ח אסרו השלטונות בגרמניה את השחיטה. גם בפולין ניסתה מפלגה פוליטית מסוימת לחוקק חוק, באמצעותו תיאסר השחיטה היהודית משום "צער בעלי חיים", לאחר זמן התברר שהגברת פסטרווה - חברת הפרלמנט הפולני שהציעה את החוק, התגלתה כמרגלת עבור גרמניה - וכדי להסיט את תשומת-הלב מעליה היא התעסקה בחוק

איסור השחיטה (עם פרוץ המלחמה עלו על עקבותיה והיא נענשה בעונש מוות כבר ביום הראשון למלחמה).

היה זה בליל שבת, כ"ג באדר תרצ"ח, כאשר ה"סיים" הפולני החליט על גזירת איסור השחיטה. בהגיע השמועה לאוזני היהודים, פשט הזעזוע בכל. הגאון רבי חיים עוזר גרודז'ינסקי זצ"ל מוילנא הוציא כרוז, ובין היתר כתב: "היאומן כי במדינת פולין, אשר רבו בה אוכלוסי ישראל, ויש בה יותר משלוש מליון נפש מישראל - יכריתו מאכל בשר מפיהם, ורבבות משפחות אשר התפרנסו ממסחר הבשר ירעבו ללחם?!"

כדי לממש ולאכוף את הגזירה, היה צורך לקבל את אישור ה"סנאט". היהודים התפללו מעמקי לבם לביטול הגזירה, שהציבור אינו יכול לעמוד בה. סמוך לפסח תרצ"ט התאספו חברי אגודת הרבנים של פולין בוורשה, והחליטו לערוך "שביתה" מאכילת בשר. נאסר על כל יהודי המתגורר בפולין לאכול בשר במשך שישה-עשר ימים - החל מכ"ג באדר ועד לי' בניסן.

היהודים קיימו וקבלו עליהם את דבר השביתה, גדול כקטן. גם הרחוקים מדת לא טעמו טעם בשר באותם ימים. מדי יום התענו מחצית היום ואמרו תהלים ו"אבינו מלכנו" בכל בתי הכנסיות. הרבנים נשאו דרשות התעוררות כדי לחזק את הכשרות בבתי ישראל.

השחיטה היהודית הותרה רק באופן מוגבל, והגזירה המוחלטת היתה צריכה להכנס לתוקפה בשנת תש"ג. בינתיים פרצה המלחמה, בשנת תרצ"ט. צבור יראי ה' השתדלו עד הרגע האחרון לבטל את הגזירה ולגדור את חומות הכשרות.

לא נבהלת מהמנהלת

"שלא תעזנה להיעדר בחג !" - הזהירו אותנו מצד הנהלת בית-הספר.
חג הפסח התקרב ובנות שטראום היו מאויימות ומוזהרות !

הרוח הרעה שעברה על פולין לא פסחה על בית-הספר. הפולנים רקדו לצלילי חלילם של הגרמנים ימ"ש שהרימו ראש, והצטרפו בשמחה ל"חגיגה" האנטישמית. אבל אנחנו היינו תלמידות טובות ובזכות זו, ניצלנו ב"ה מחמת-זעמם של המורים ובני הכיתה.

"לא עולה בדעתי ללכת לבית-הספר בפסח!" הצהרתי באוזני אחיותי. "איך אוכל לשבת ליד לודמילה הפולניה, בשעה שהיא יושבת ונוגסת בלחמניה, או אוכלת לתאבון עוגיות של חמץ?!"

הן חשבו כמוני. האיומים והאזהרות ששיגרו לעברנו מהנהלת בית-הספר לא הזיזו אותנו. עמדנו על עקרונותינו מבלי להתפשר, ולא הלכנו ללימודים במשך כל ימי החג.

במוצאי יום-טוב אחרון של פסח מיהרנו כל אחת לביתה של אחת החברות הגויות. ביקשנו את המחברות, השלמנו את החומר החסר והכנו כראוי את שיעורי הבית.

"מה למדו בימים שנעדרנו?" שאלנו את החברות הפולניות.

"לא משהו מיוחד... למדו זמרה או מלאכה, התבטלנו והיה מקסים" - הן השיבו בחיוך.

ידענו! כשנעדרנו מבית-הספר המורה היתה מדלגת על לימודים נחוצים וחשובים. בלי התלמידות היהודיות המבריקות - לא היה לה "עם מי לגשת לשולחן" ואל מי לדבר!

לחסדי הרחוב

"היית מאמינה?" חברתי אחזה בידי בזעזוע. "היהודים הללו היו רק לפני כמה ימים עשירים כקורח, והתגוררו בגרמניה בווילות בנות שנים-עשר חדרים!"

"למען השם, מה יקרה להם כאן, תחת כיפת השמים?" הצטמררתי

בשבילם. "משפחות שלמות, אבות ואמהות, ילדים גדולים וקטנים. אומללים - - -"

הארוע הטראומתי התרחש בליל שישי אחד, ב - 27 באוקטובר שנת 1938.

בשעות הלילה שלפו חיילי הגסטאפו (-המשטרה החשאית) בגרמניה משפחות של יהודים שהיו נתיני פולין, על פי רשימות שבידיהם. הם הוציאו אותם מהבתים והעבירו באמצעות רכבות עד למרחק כמה קילומטרים מהגבול. כאן הורו להם לצעוד רגלי במשך כמה שעות בשעות לילה, עד הגבול הפולני.

בתקופת מלחמת העולם הראשונה ברחו יהודים מגליציה ומפולין לגרמניה. עד המלחמה השתייך חלק מפולין לאוסטריה וחלק אחר לרוסיה. לאחר שפולין הכריזה על עצמאותה, נשארו אותם יהודים להתגורר בגרמניה, ועתה, עם עלות היטלר ימ"ש לשלטון, מצאו עצמם חסרי שייכות למדינה מסויימת. ממשלת גרמניה החדשה לא היתה מעוניינת להעניק להם אזרחות גרמנית, וגם ממשלת פולין לא הכירה בהם כאזרחי מדינתה.

הצורר היטלר ימ"ש גזר על תושבי גרמניה שהגיעו מפולין לשוב לארץ מולדתם. עזותו ויהירותו גברו מיום ליום, כשהוא בודק כל העת ובוחן את תגובות העולם לצעדיו הנועזים. פה ושם נשמעו קולות מחאה, אך לא יותר מכך.

בליל שישי אחד, היה זה ב 27 לאוקטובר 1938, אספו הגרמנים כעשרים אלף יהודים, אנשים נשים וטף, כשעליהם משמר חיילים כבד. בליל שבת העבירו אותם ברכבות לעבר גבול פולין, והורידו אותם במרחק של כמה קילומטרים מהגבול. את יתרת הדרך צעדו האומללים ברגל. "אתם חייבים לקבל אותם" - הורו הגרמנים לפולנים.

"לא נכניס אותם" - סירבו הפולנים.

במשך שבועיים שהו המגורשים ללא קורת גג. מצבם הנורא נגע ללבן של המפלגות היהודיות בפולין ובראשן "אגודת ישראל". למפלגות ההן היתה השפעה בפרלמנט הפולני והן היוו עשרה אחוז מחברי הפרלמנט. הופעל לחץ אדיר על הממשלה הפולנית שתכניס את היהודים לארצה, כשהמפלגות מבטיחות כי הקהילות היהודיות תפרוסנה את חסותן על הפליטים, לבל יפלו כמעמסה על הכלכלה הפולנית. לבסוף הועיל הלחץ, היהודים חולקו בין הקהילות וזכו להכנסת אורחים יפה.

יש מפרשני ההיסטוריה הטוענים כי מהלך זה היווה ניסיון נוסף מצדו של היטלר ימ"ש כדי לבדוק את תגובת העולם על התאכזרותו בהפקרת עשרות אלפי יהודים. כפי ששיער - נשמעו מחאות קלות אבל האירוע עבר מבחינתו בלא בעיות.

הפליטים מגרמניה הציפו את הרחובות ואנחנו הרגשנו מבוהלים ומפוחדים. נדהמנו מהאכזריות הגרמנית! הבטנו בלב נכמר ביהודים המסכנים שעמדו ברחוב ללא קורת גג, הם היו נראים מותשים מן הסבל והצרות שעברו עליהם.

"קשה להאמין שהיהודים הללו חיו עד לפני זמן קצר בעושר וברווחה!" שחנו זו לזו בפלצות. "זה עתה התגוררו בטירות-פאר ענקיות, ועכשיו הם מופקרים לחסדי אחרים!"

הפליטים היו מקשקשים במפתחות הרבים שבידיהם, כדי להוכיח לכולם מאיזו אגרא רמא הפילו אותם הגרמנים, וכמה רכוש שדדו מהם הרשעים.

הקהילה היהודית קיבלה את המגורשים בחום. יהודים טובים בישלו עבורם, הכינו ארוחות, תרמו כספים, אירחו את המשפחות היהודיות וניסו לעזור ככל האפשר. במקביל התחלנו "להריח" היטב מיהו אותו "היטלר" שעלה לשלטון בגרמניה. ימים אחדים לפני המלחמה החלו

רבים רבים לקבל צווי גיוס לצבא, ואז הבינו הפולנים סוף-סוף, כי המצב אכן רציני.

הבנות בילו אז בנעימים ב"קעמפ" של "בנות", אבל ההורים המתוחים דרשו: "נא להחזיר את הבנות הביתה, למען שלומן ובטחונן!"

המדריכות אכן קיצרו את הקעמפ בכמה ימים ושלחו אותנו הביתה, להיות עם המשפחה. כולנו התחלנו לחוש את הפחד מרחף באוויר בממשיות, מקפל בתוכו סכנות שאי-אפשר בינתיים לנחש אותן...

איש לא יכל לשער ולתאר מה באמת עומד לבוא עלינו.

כשנה לפני ראשית המלחמה, כבש היטלר ימ"ש שני אזורים בגבול פולין וצ'כוסלובקיה. הוא היה נחוש להחזיר לגרמניה אותם חלקים ש"גנבה" פולין לאחר מלחמת העולם הראשונה (בעקבות 'העונש' שהוטל אז על גרמניה).

כנראה היה זה שלב נוסף מצד היטלר ימ"ש לבדוק את תגובת מדינות העולם, ועד כמה פולין מוכנה למלחמה.

המנהיגים הפולניים היו צרי-מוחין, הם לא טרחו להבין כי פולין עומדת להיסחף לתוך מלחמה נוראה. במקום להתכונן ולהתחמש, היו אנשי השלטון עסוקים בעיסוקים קטנוניים ובחוקים בנאליים. בגרמניה, כבר אסרו כמה שנים להשליך פיסת פלדה לפח האשפה, אלא למסור הכל למוקדי שיחזור - לצורך בניית מכונת המלחמה האדירה. אבל בפולין, יצא חוק ממש לפני המלחמה, כי חובה לצבוע את גדרות הבתים כולם בצבע ירוק!

כך העדיפו שלטונות פולין להתעלם מהסכנה הקרבה ובאה, ובמקום להתכונן אליה התמקדו בזוטות.

פרק ד'

מלחמה - זה מעניין?!

י"ז באלול תרצ"ט.

התעוררתי בבוקר לקול רעש איום. נטלתי ידי, חרדתי אל החלון והבטתי החוצה. שמי העיר היו שחורים מן המטוסים הרבים שמילאו אותם לאין-ספור.

ופתאום - בום!!! ועוד פיצוץ, ועוד אחד - - -

הנחתי ידי על אוזני בזעזוע. הייתי נערה בת שבע-עשרה, וחשתי כה קטנה ואבודה..."מה קורה?" רצתי אל אמא בקול בוכים.

השמועות עלו מהרחוב. לא היה לנו מכשיר רדיו בבית, אבל התעדכנו היטב, וגם אמא ידעה לספר בפנים חיוורות: פולין נכבשת ברגעים אלו על ידי גרמניה!

הצבא הגרמני נכנס לפולין בשעטה ובעוצמה אדירה. התגוררנו לא הרחק מן הגבול, ראינו את המטוסים הרבים ושמענו את הפצצות האדירות, הקולות והרעמים המבעיתים.

אנשים רצו ברחובות כאחוזי תזזית - אך להיכן ירוצו ? ! אנה יברחו ? !

דבר לא הוכן. לא מקלטים, לא מקומות מחבוא, אף לא אמצעי מיגון. הממשלה הפולנית לא דאגה להכין את אזרחיה לקראת המלחמה, אלא עסקה בגדרות ובגינות.

הצבא הפולני החלש והבלתי מוכן התנדנד כשיכור אל מול הצבא הגרמני האדיר. הקרב על וורשה הבירה ארך שבועיים, עד שהיא נפלה לידיהם של הגרמנים. ימים אחדים לאחר מכן כבר יכולנו לראות את החיילים הפולניים יחפים וקרועי מדים, בורחים בהמוניהם לאי-שם. כל העת ראינו אותם נמלטים ונסים על נפשם.

כשבוע לפני לפני שצורר היהודים היטלר ימ"ש חצה את הגבולות וכבש את פולין, התפרסמה בהפתעה ועידת שרי החוץ הסודית של גרמניה ורוסיה. אזי נקבע ההסכם המפורסם "מולוטוב-ריבנטרופ", שתוכנו - הבנה ואי התקפה. ההסכם נחתם בח' באלול תרצ"ט (23 לחודש אוגוסט).

לאחר מכן כבש היטלר ימ"ש את פולין עד לגבול רוסיה, שם נסוג לפתע אחור לטובת רוסיה שחדרה לפולין מצד מזרח. ההסכם התקיים במשך שנתיים, כאשר בזמן זה רוסיה סיפקה חומרי גלם (תבואה, מתכות, פחם, דלק ועוד) לגרמניה, והיטלר ימ"ש העשיר את כלכלת גרמניה במטרה ללחום נגד העולם המערבי.

בכ"ז בסיון תש"א, 22 לחודש יוני של שנת 1941 חצו צבאות גרמניה בפתאומיות את הגבול לכוון מזרח והחלו לכבוש במהירות אדירה שטחי-ענק בפולין, באוקראיינה וברוסיה.

סטאלין מנהיג רוסיה היה בהלם מוחלט - עוד באותו הבוקר העבירו רכבות עמוסות אלפי טונות של חומרי גלם מרוסיה לגרמניה.

בד-בבד עם חציית הגבולות החלה ההשמדה ההמונית של היהודים - ראשית במזרח אירופה. ההיסטוריונים מסבירים

כי הצורר ידע שהאוכלוסיה המקומית באיזור ההוא עויינת יותר את היהודים, ובאופן זה הוא יבדוק גם את תגובת העולם המערבי להשמדות. לאחר מכן העביר את מכונת ההשמדה גם לצד מערב.

לילה אחד התברר שנשארנו ללא כל שמירה צבאית. המשטרה התפזרה, כל אנשי השלטון הפולני ברחו מן המקום. בית הסוהר נפרץ והאסירים ברחו להם לחופשי.

באותו לילה - לא אשכח זאת לעולם - הלכנו לישון רועדים מפחד ומקור. זאת היתה תחושה קשה של חוסר בטחון, כי נותרנו בלי שמירה של משטר מסודר. חשנו על בשרנו את הכתוב במשנה הקדושה (אבות ג, ב): "הוי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו"; יש להתפלל על יציבות השלטון, כי בלעדיה יכול האחד לטרוף את רעהו.

בסמוך לביתנו היתה ממוקמת המאפייה של הצבא. אנשים קרעו את דלתות המאפייה ופרצו פנימה, סחבו החוצה שקים של קמח, ואותם הניחו למשמרת למשך החודשים הבאים. גם אל ביתנו הגיע שק כזה.

למחרת נכנסו הגרמנים לטארנא.

קול ששון עם תרועות מלחמה

המלחמה נחתה עלינו בפתאומיות, לא היינו ערוכים אליה נפשית וטכנית.

אפילו ביום שישי שבו פרצה המלחמה נערכו חתונות רבות!

בפולין נהגו לערוך חתונות בימי שישי, מלבד בעיר קראקא. שם היתה קיימת תקנה מזמן הרמ"א הקדוש - כי אין לערוך חתונה ביום שישי, עקב מקרה שבו העמידו שם חופה בערב שבת והמעמד נמשך עד לתוככי השבת.

עשינו את השבת כרגיל. הסעודות היו מבושלות מערב שבת, והכל מוכן ומאורגן.

כמה פתיות היינו, הבנות. שוחחנו בינינו בקלילות ילדותית: "מה יש? נחווה פעם חוויה מעניינת ובלתי-שגרתית ששמה מלחמה!"

איש מאיתנו לא חלם על ההמשך הטראגי...

לא שיערנו את השלכותיה של המלחמה הזו, שתגבה שישה מליון קרבנות אשר תעלינה כעולות תמימות השמיימה.

לא חלמתי בחלומותי השחורים ביותר, שמשפחתי היקרה, משפחת שטראום הנפלאה - תימחק מעל פני האדמה.

זקני טארנא שזכרו את מלחמת העולם הראשונה ומוראותיה - בכו מתוך דאגה. אבל גם הם לא העלו בדעתם כי הפעם יהא זה חורבנה המוחלט של הפזורה היהודית בארצות אירופה; שמשהו זוועתי שלא היה מיום ברוא אלוקים שמים וארץ - עומד להתחולל.

***

כבר בראשית דרכם בפולין חוללו הגרמנים צרות נוראות. הם פרצו אל ביתנו באגרסיביות יומיים לאחר הכיבוש, והתפרעו גם בבתים אחרים. הם היו יורים בלא לערוך חשבון מוקדם. חטפו יהודים ברחוב ללא הבחנה, ובעיקר חיפשו אחר הרבנים והובילו אותם למעצר, שם עינו אותם בעינויים אכזריים, היכו אותם בקתות הרובים ושרפו את פיאותיהם וזקניהם בסיגריות.

מדי זמן קצר שמענו ידיעות קצרות ומצמררות: "חמישים יהודים נרצחו!" "מאתיים יהודים נורו" - על מה? על לא דבר. דם יהודי נשפך כמים.

הוכרזה מלחמה נגד כל סממן יהודי - נעלו את כל בתי הכנסיות ואסרו את התפילה בהם, סגרו על מנעול ובריח את ה"חדרים" ואת בתי-הספר, כל הפעילות היהודית הזורמת הופסקה.

יהודים המשיכו להתקבץ בדירות, ומתוך סכנת חיים עצומה התפללו במניינים קטנים.

ואנו המשכנו להיות תמימים, לא שיערנו ולא רצינו לשער מה מצפה לנו, כי רצינו לחיות.

כעבור ימים אחדים הבנו קצת יותר לעומק מה מתרחש. הגזרות הלכו ותכפו, הגרמנים תלו מודעות-ענק ברחוב וכך בישרו על גזרותיהם.

בו׳ בטבת של שנת ת״ש (18 לדצמבר 1939) חוייבו כל יהודי טארנא לענוד על שרוול הבגד מגן דוד שהיה מודפס בכחול על פיסת בד לבנה. הגרמנים נהגו לעמוד ברחובות, משחרים לטרף, ואם נדמה היה להם שהסרט תפור על השרוול בצורה עקומה מעט, או שהבד מלוכלך - מיד היכו באכזריות רבה באלות הגומי שלהם, על הראש, בפנים ובעיניים. דם יהודי נשפך כמים, ורבים איבדו את ראייתם מן המכות הללו. הרשעים היו מסוגלים גם להרוג על ״חטא״ שכזה.

המפעלים והחנויות היהודיות הוחרמו, הסחורות נבזזו, המצב נעשה גרוע מיום ליום. אחד האיסורים חל על לבישת פרווה בבגדים ובמעילים.

נאלצנו להסיר את כל הפרוות מן הבגדים ולמסור אותם במקום איסוף מיוחד. לקחתי את המעיל היקר שלי, פרמתי את הפרווה המחממת ומסרתי אותה בלב כואב.

הרשעים תבעו שניתן להם את כל כספנו וזהבנו. היהודים המסכנים חשבו להתקיים מן הרכוש ששמרו לעצמם, אבל הם נאלצו למסור הכל.

באותו סתיו עצוב של שנת ת״ש, כאשר עננים צמריים שייטו ברקיע של טארנא ועלי שלכת חוללו במחול עוועים - הופסקה הפעילות הציבורית היהודית. במקביל דרשו הגרמנים לארגן ועד יהודי שינהל את חיי הקהילה, הועד כונה בשם ״יודנראט״. כן דרשו ארגון משטרה יהודית, כאשר הגרמנים כופים על היהודים להפוך לשוטרים. כעבור זמן קצר נתגלתה כוונתם, כי כל מטרת הארגון היא לאכוף את רצון הגרמנים באמצעות שליחים יהודיים, ממש כמו הנוגשים במצרים שמינו שוטרים

יהודים, אשר הוכרחו להוציא לפועל את הוראותיהם השטניות של הגויים.

בכ"ז בחשון ת"ש שרפו הגרמנים באכזריות ובתאוות רצח את בתי-המדרשות בעיר. העיר בערה, השמים נצבעו בצבעי כתום מבעיתים. הרשעים הוסיפו ויצקו כל העת חומרי בעירה, כדי שלא יישאר זכר לבתי-הכנסיות...

בטארנא היה קיים בית-מדרש שכבר עמד על תילו במשך כארבע-מאות שנה, ועתה נשרף באש.

אמא מבטיחה לבתיה

לא הרגשתי טוב, ובתיה באה לבקר אותי. מיד בהכנסה פרצה בבכי תמרורים וסיפרה לי בכאב את המעיק עליה: "עבר המון זמן, בלי שיגיע אלינו אף מכתב מאבא ומאחי!"

בעת כיבוש פולין נחלקו הגרמנים בשלל עם הרוסים. כמחצית משטח המדינה נטלו הגרמנים, ורוסיה נטלה כמחצית. הגבול בין שני החלקים היה נהר ה"סוני", שחוצה את העיר "סאנוק".

חודשים אחדים אחר פרוץ המלחמה, בטרם נסגר הגבול הרמטית, ברחו יהודים רבים אל העבר הרוסי. הרבה מהם לא הצליחו להגיע למחוז חפצם והוסגרו לידי הגרמנים. חלק מן המבריחים הגויים רימו את היהודים, נטלו מהם כסף רב תמורת ההברחה לעבר הרוסי - אך לבסוף הסגירו אותם.

אבא של בתיה ואחיה ניסו לברוח לעבר הרוסי, אך נתפסו והובלו עמוק לתוככי גרמניה. בני המשפחה ציפו תקופה ארוכה לאות חיים. זו היתה ציפיה מורטת עצבים ופוקעת לבבות. לבסוף הגיע מכתב מן

השניים, בו הם כתבו: "אנחנו שוהים במחנה בעיר... אם אפשר לשלוח קילו לחם או לפחות מחצית הק"ג, או דבר מאכל אחר"...

מכתבים מעוררי רחמים כאלה הגיעו לביתה של בתיה מדי פעם.

באותו יום שבתיה ביקרה אותי היא שחה לי בבכי: "אנחנו לא מפסיקים לדאוג! למה לא מגיעים אלינו מכתבים מהם?"

אמא הקשיבה לבכיותיה בהשתתפות, אחר-כך חיבקה את ידה בחום וקראה אליה: "אני מבטיחה, מבטיחה! שזה סימן שבקרוב תשמעו בשורה טובה".

הבטחתה של אמי הצדיקה התקיימה עוד באותו הלילה.

השעה היתה מאוחרת, עת שנשמעו נקישות על שער ביתה של בתיה. בני המשפחה נחרדו מאוד: מי זה יכול להיות?! אחרי השעה שמונה נאסר לצאת מן הבית, ואף יהודי אינו מתהלך בחוצות. מי נוקש על השער?!

לפתע נשמעו קולות מתחננים: "פתחו, פתחו!" ושוב: "פתחו!"

ההפצרות הלכו וגברו, עד שבני המשפחה ניגשו אל החלון ונשימתם נעתקה מהפתעה: האב והבן נראו בחצר, חיים ושלמים!

קשה לתאר את גודל הנס ואת עוצמת השמחה במפגש. השניים הצליחו באורח פלא להשתחרר מן המחנה באמצעותו של עט עשוי זהב, ש"דחפו" במקום המתאים. בזכות שוחד זה עלה בידם להיחלץ מן המקום ולשוב הביתה.

שנתיים אחר-כך הובלו בני המשפחה כולם אל סופם, הי"ד, עם שאר אחינו בני ישראל.

יום אחד יצאו גם אבא ומרדכי להבריח את הגבול לרוסיה. אמא ליוותה אותם בדרכם ואנו נשארנו בבית, חרדים ומצפים לשובה של אמא. בבריחה ההיא השתתף אף הרבי מסטיטשין זצ"ל, אך כוחותיו לא

עמדו לו והוא כרע נפל ועלה לשמי מרומים. היה זה ביום כ״ד אדר ת״ש, בעיר סאנוק.

כאשר הגיעו הורי ומרדכי אחי אל נהר הסוני, הם התקשו להחליט האם עדיף לעבור את הנהר, או להישאר. לבסוף סבו כולם על עקבותיהם ושבו הביתה.

פרק ה'

אפילו אקדח מצוחצח מונח

"יש לך ספר טוב?" שאלתי את מירל חברתי.

"כן, השגתי ספר מצוין!" השיבה מירל בהתלהבות ומסרה לי ספר עב כרס, שעל כריכתו התנוססה כותרת במילים רוסיות. שמחתי. יהיה לי מה לקרוא ולשכוח מכל המתרחש סביב.

הקשר העז ביני לבין חברותי התחזק מאוד באותם ימים. ניסינו יחד להפיג את הקושי באמצעים שונים ולהתעלות מעל המצב. "בית יעקב" כבר לא פעל, וגם לא "בנות", לא התנהל בית-כנסת ולא בית-מדרש. התחלנו ללמוד בכוחות עצמנו את שפת האנגלית ואפילו מעט גרמנית, בבחינת "הכר את האויב"... גם השאלנו זו לזו ספרי קריאה מרתקים.

זה היה ביום ראשון. צעדתי עם חברותי, אוחזת בספר שהשאילה לי מירל. הלכנו בצדו האחד של הרחוב, כי בצד השני נאסר עלינו לשהות. גם במגורים הגבילו אותנו - היה מותר להתגורר רק ברחובות מסויימים, שיצרו מין גטו פתוח.

בעודנו צועדות נשמעה לפתע צרחה מקפיאת-דם: "להישאר לעמוד! להישאר לעמוד! להישאר לעמוד!"

נחרדות, הסתובבנו והבטנו נכחנו.

"אוי, געוואלד!" התכווצו חברותי, "זהו המפקד הגרמני הרשע. והוא מצביע עלייך!"

הייתי הלומה! מה פתאום עלי?! מה עשיתי?! מה פשעתי?! לא עלה בדעתי שום רעיון של מעשה מפליל...

במציאות, האנשים סביבי כולם הצביעו עלי, והרשע הלך והתקדם לעברי.

הכרתי כל פינה בטארנא, כל עיקול ברחוב. במרחק מטרים אחדים משם עמדה חנות לממכר פחמים. המקום היה מגודר, עם אפשרות להשתחל לחצר. 'אחמוק פנימה' - חשבתי - 'ואת הספר אשליך מעבר לגדר. אסור שהרשע יתפוס אותי עם הספר!' באותה עת היתה גרמניה מסוכסכת עם רוסיה, וחלילה לי שהרשע יראה את הכיתוב הרוסי שעל הספר.

רצתי כל עוד רוחי בי. ניסיתי להתגנב לחצר - אבל הוא השיג אותי, והספר ה"מרשיע" עדיין בידי. לא הספקתי להשליכו...

נעמדתי כששתי ידי מאחורי אוחזות בספר.

הרשע הביט בי, וכל הכעס והאכזריות מתגלמים בפניו. "את יודעת עם מי יש לך הכבוד להתעסק?" נהם, בעודו מראה לי את הסמל המפורסם והמזעזע של הגיסטאפו: הגולגולת, הטבוע בדש מעילו.

"אני לא יודעת..." גמגמתי, כשהחיוורון פושט על פני.

"את בעטת בי!" הוא קרא.

"אני לא בעטתי, אני לא עשיתי כלום..." התנשפתי, "ואם כן - תסלחו לי..."

"אני אסלח?" צעק הרשע, והכניס ידו לכיס. שלף את הרובה, ומהכיס השני הוציא טישו... בעת ההיא, טרם ידענו 'טישו' מהו, אבל הגרמנים 'המתורבתים' כבר ידעו. הוא ניקה את הרובה מהאבק - עוד ביטוי ל'פדנטיות' של הנאצים - שלא להרוג עם רובה מאובק!

סביב התקבצו אנשים, ואני שמעתי אותם שחים ברחמנות ובצער נוקב: "נעבאך, איזה קרבן צעיר, כזה קרבן צעיר!"

היה ברור שהרשע הזה מעוניין שיישפך דם כאן ועכשיו. מדי יום מצא סיבה להרוג חפים מפשע. פעם הרג אשה שתפס אצלה קילו קמח לבן, ביום אחר נלכדה אומללה עם עוף בידיה, ועוד "חטאים" כאלה... כאשר נטפל למישהו חזקה היה עליו שהעניין ייגמר במוות ויפול קרבן.

הרשע הבחין בהתקהלות ההמון המצפה לראות מה הולך להתרחש, הסתובב וקרא: "בבקשה ללכת מכאן!" כאומר: ההצגה לא מיועדת לכם!

נטל את הרובה הנקי, הניח צמוד-צמוד לראשי ושאל: "מאיפה לעשות לך את זה, מכאן? היכן לירות - לתוך הראש, או לתוך הלב?"

ובדברו זאת החליק את הרובה אל הלב.

באותם רגעים מחרידים כיוונתי את לבי אל אבי שבשמים, אל הרבונו של עולם, אדון הנשמות, אשר בידו נפש כל חי!

עוז ותעצומות ננסכו בי. מחשבות של אמונה התנחשלו בתוכי בעוצמה אדירה. 'אם אתה רוצה להעניק לי עוד חיים, אבא יקר, טאטע זיסער...' - הרהרתי באמונה שלמה וברורה, 'אזי הוא לא יוכל לעשות לי כלום, למרות שהרובה כבר מונח על לבי!'

מבעד למחשבות הבטחון והקירבה העצומה לאלוקי, שמעתי את קולו: "נו, לכי ועמדי ליד הקיר עם הידיים למעלה".

כך נהגו הגרמנים לירות, וכך הוא רצה לעשות גם לי. אבל הקב"ה

נטע בי מחשבה מפתיעה. במקום לגשת לקיר ולהרים ידיים - להתחיל לרוץ!

פרצתי בריצה טרופה. מלאכים נשאו אותי. ריחפתי ונעלמתי בתוך ההמון, התערבתי בין האנשים. הוא ירה בכעס באוויר, שוב ושוב, אך אני את נפשי הצלתי.

נמלטתי לתוך אחד הבתים הסמוכים. התעכבתי שם דקות אחדות, לאחר מכן הצצתי החוצה ולא ראיתיו יותר.

כל אותו הזמן עמדו חברותי ממרחק והביטו במחזה בעיניים קרועות ובלב הולם. הן היו בטוחות שנהרגתי...

המסכנות! מזועזעות ונפחדות הן עמדו שם, ופתאום יצאתי אליהן, בריאה ושלמה. קשה לתאר את השמחה שהקיפה אותי! מאושרות ונרגשות חיבקו אותי חברותי והעתירו עלי נשיקות. "בעצמך אינך יודעת איזה נס ארע לך עכשיו" - קראו בהתרגשות.

לאחר ההתאוששות הראשונית הן התעשתו, הביטו בשעון וקראו בלחץ: "עוד מעט שמונה!"

אחרי השעה שמונה נאסר על היהודים להתהלך בחוץ. העובר על הגזירה נחרץ דינו למוות ביריה.

רצתי במהירות, הגעתי הביתה ברגע האחרון. אמא כבר התהלכה מודאגת בבית, ממלמלת שוב ושוב: "איפה בלומה'לה שלי? איפה בלומה'לה שלי? הרי השעה מתקרבת לשמונה..."

לא סיפרתי לאיש על האירוע. פחדתי מאוד שאם אספר תשתרר חרדה בבית, ובכל פעם שמישהו מבני-הבית יתאחר לשוב אמא תדאג מאוד, כי מי יודע מה קרה.

'מה יהיה אם הרשע יפגוש בי שוב?' חששתי, 'הוא ירצה לנקום בי!'

מצאתי בעצמי פתרון: שיניתי את תסרוקתי מעט, בתקווה שאם הוא יראה אותי שוב ברחוב - לא יזהה אותי.

אי-שם במעבה היער

הרגשנו כאילו טבעת חנק נכרכת סביב צווארינו, הולכת ומתהדקת מיום ליום.

עד עתה הורו על היהודים להתגורר רק בצד אחד של העיר ולא הירשו לנו לצאת מן הבתים בלילות. בי״ז בטבת תש״א יצא הצו על גזיזת הזקן והפאות.

בחודש אדר א׳ תש״א הוכרז על הקמת הגטו. בחודש סיון הועברו לטארנא יהודים מכל הסביבה, ומספר היהודים בגטו הגיע ל - 40,000. גדר הגטו נסגרה והשערים ננעלו, עד שהפכנו להיות כלואים ב״בית-סוהר״. אין יוצא ואין בא.

הגרמנים הקימו מפקדה ובה שוטרים יהודיים שיסייעו להם במלאכתם. על אחד מהם, הורביץ, סיפרו כי התאמץ להציל יהודים ככל יכולתו, וגם אותנו הציל פעם בחכמתו המיוחדת.

בתקופה מאוחרת יותר, כאשר נערכו אקציות והסדיסטים רצו בפראות בין הבתים כדי לגלות את הנחבאים - הורביץ רץ יחד איתם. אם הבחין בזוג רגליים שמציצות מתחת לארון, בוקעות מתוכו, או מהבוידם - כי המסכן לא הספיק להתחבא כראוי - הוא היה צועק: ״אוברשטפיהרר, נראה לי שבחדר הסמוך ראיתי זוג רגליים מציצות!״

בקריאה זו, הוא קודם כל הסיט את תשומת-לבו של הרשע לחדר אחר, כדי שלא יבחין ברגליים, ובנוסף לכך - הוא עורר את הנחבאים להחביא היטב את רגליהם.

שוטרים אחרים היו מזהירים את היהודים על ביקורות הגרמנים המתקרבות, כדי שלא יסתובבו ברחוב עם חפצי-ערך באמתחתם. אם נמצא יהודי עם כסף ביד או דבר מאכל - לרוב היו יורים בו.

הגרמנים לא הכירו את טארנא ולא התמצאו בכל המבואות והדרכים. בתקופה הראשונה אחרי נעילת הגטו הצליחו היהודים למצוא בו פרצות,

והיו חודרים אליו או יוצאים ממנו דרך חלונות או מרתפים. גם בבניין שלנו היתה אפשרות להתגנב פנימה או לצאת. היה גם בית-מרקחת עם שתי כניסות: בדלת אחת נכנסו מהגטו, ובשניה - עברו לצד ה"ארי" של הגויים או התגנבו פנימה.

יהודים שהצליחו להישאר מחוץ לגטו הסתתרו תחת זהות בדויה עם ניירות אריים. מדי פעם נכנסו אל הגטו כדי להשיג כסף או לפגוש בבני משפחה. הם היו משתחלים דרך הבניין שלנו ומתערבים בינינו.

באחד הימים הגיעה אשה מחוץ לגטו, וסיפרה לנו בקול נכאים: "אל תחשבו, ילדים, שמה שקורה כאן הוא הגרוע ביותר. יש גרוע מזה! אי-שם במעבה היער, ישנו מתחם המוקף בקלגסים ובגדרות תיל חשמליים, שכל הנוגע בהם - מת בו ברגע. על שלט גדול רשומה המילה: 'קרמטוריום', ומשם, איש לא שב חי"...

לא האמנו לסיפורים שלה, סרבנו להכיר במציאות מזעזעת שכזו. אבל היא שבה וטענה: "כך מספרים, אומרים שזו האמת וזה הגורל שמצפה לכולנו".

עד שהגורל הזה הגיע, חווינו על בשרנו צרות רבות. חטיפות של אנשים ברחוב הפכו לדבר שבשיגרה. ידענו, כי בכפר הסמוך לטארנא עירנו קיים מחנה עבודה גדול לגברים, הצוררים היו חוטפים יהודים מהרחוב ושולחים אותם אל המחנה.

בתחילה התירו הגרמנים ליושבי המחנה לשלוח מכתבים הביתה, וכך ידענו כי המצב שם קשה מאוד, תנאי החיים במחנה היו בלתי נסבלים, שלא לדבר על מצב הכשרות, השבת והחגים.

מסירות-נפש בגטו

ראש-השנה תש"ב.

שלושה ספרים נפתחו, המילים "מי יחיה ומי ימות" זעקו מתוך המחזורים בכאב ובדם.

יותר מתמיד, הרגישו יהודי הגטו שהם רוצים להתפלל יחד... להעתיר ולהתחנן לפני בורא עולם שיעביר את רוע הגזירה.

בבניין שבו התגוררנו התקבץ מניין. ברשותו של בעל-הבית היה ספר תורה.

"אתן תתייצבנה כשומרות בפתח הבניין" - ביקשו מאתנו, בנות שטראום. עמדנו על משמרתנו, כל העת בלשו עינינו ימינה ושמאלה, כדי לבדוק האם הגרמנים אינם מתקרבים. הרשעים לא נחו באותו יום, הם ידעו כי זמן תפילה וחג הוא לנו. לכן עברו מבית לבית, חיפשו ותרו אחר יהודים שמתפללים ביום חגם.

כאשר התקרבו הגרמנים אל הבניין מיהרנו להזהיר את המתפללים: "להתפזר! להתפזר! הם באים!"

וכולם התפזרו בבהלה, תופסים לעצמם מקומות מסתור - האחד בארון, השני בעליית הגג והאחר במקלט. כאשר פרצו הרשעים אל ביתנו, לא מצאו אף גבר אחד.

אמא ע"ה נחרדה למראה החיילים. פניהם בערו בחמת רצח, כאשר נוכחו לראות שאין גברים בבית. אחד מהם רקע במגפיו מרוב כעס, ואמא המבוהלת נטלה את החלה היפה מן השולחן ונתנה לו. הוא חטף את החלה והסתלק מן הבית.

***

יום אחד סיפרה לי אחת החברות: "אבא שלי וגיסי שוחטים עבור יהודי הגטו".

"איך הם עושים את זה?" שאלתי אותה בלחש מבוהל. זו היתה סכנה אמיתית!

היא תיארה את המהלך המסוכן: "אני ואחותי מתחפשות לגויות. כך אנו צועדות למקום מפגש שסוכם עליו מראש, כשאת ה"חלפים" (-סכיני השחיטה) אנחנו מחביאות מתחת למעילים.

"אנו נפגשות עם הגויה ורוכשות ממנה כבש. אחר-כך מגיע אבא שלי כשהוא מחופש, עטוף בצעיף כדי שלא יכירו אותו, ושוחט את הכבש בהיחבא, ממש מתוך סיכון חיים! וזאת כדי שליהודים יהיה מעט בשר כשר למאכל".

***

ההורים בגטו פחדו מהילדים שלהם. מה הם שומעים? אם יתפסו אותם הגרמנים ויענו אותם - מה הם יספרו?

בעת ההיא פרח המסחר "השחור". מטרת הגרמנים היתה שיושבי הגטו יגוועו ברעב; רק אלה שעבדו בבתי חרושת הצליחו לשרוד. בגלל הרעב הנורא, כל מי שהצליח להחביא דבר-מה בעל ערך ניסה למכור אותו תמורת מזון. אחרים ניסו את מזלם בממכר חפצים כמו כסא, ספר, שעון וכיוצא בזה. יהודים התהלכו ברחוב כשהם מסתירים תחת מעילם מוצרים שונים למכירה עבור הגויים.

המבוגרים חששו שהילדים ימסרו דיווחים בעת לחץ ויספרו על המסחר השחור. "הם עלולים לפלוט מילים שיגיעו לאוזניים בלתי רצויות, ויסכנו את כל המשפחה!" - נאנחו ההורים. "צריך להקים בשבילם מסגרת לימודית!"

מעבר לפחד, היתה דאגת חינוך הבנים בראש מעייני ההורים. למרות הקושי וסכנת החיים, לא הסירו ההורים את מחשבתם מהעיקר - החינוך. הזמן חלף והילדים מתהלכים בלי ללמוד תורה - מה יהא עליהם?

מתוך הצורך הנואש החלו להקים "חדרים" פרטיים. "מלמד" אחד למד עם ילדים קטנים, ואחר ישב עם הגדולים יותר. כך בקעו קרני אורה של תורה מתוך אפלת גטו טארנא.

גן ילדים חשאי בגטו

אחותי היתה גננת ב"בית יעקב" עד לפרוץ המלחמה. עכשיו, כשהכל

נפסק והילדות הסתובבו בחוסר מעש, פנו אליה כמה אמהות וביקשו שתסכים לנהל גן בהיחבא, ללא תשלום.

כך נפתח גן בגטו בניהול בנות שטראום. היו לנו בבית מספר שולחנות קטנים שהצלחנו להציל ברגע האחרון מבניין "בית יעקב", לפני שהחרימו אותו. עכשיו השתמשנו בהם ל"גן" שלנו. ישבנו עם ילדי הגטו וסיפרנו להם פרשת השבוע, למדנו איתם אידיש, חשבון, קריאה וכתיבה ועוד.

עם הזמן נוספו אל הגן עוד ועוד ילדים. בהגיע הקיץ, בעת שילדי פולין הגויים השתובבו בגינות שעשועים - לא יכלו ילדי הגטו להלך בחוץ בחופשיות. ריחמנו על הילדים המסכנים והחלטנו לצאת עמם אל הגינה הסמוכה אל המאפייה של החיילים הגרמניים, הגובלת עם ביתנו.

איני יודעת כיצד לא פחדנו לעשות זאת! זה היה סיכון עצום. התגנבנו בקבוצות קטנות אל הגינה הנעולה, וכשאנחנו מסתמכות על ניסים השתחלנו פנימה. שפתינו רחשו תפילה לה' בתקווה שהחיילים לא יבחינו בנו, ואכן - הקב"ה שמר עלינו; לא תפסו אף אחד מאיתנו או מן הילדים.

סיפורים עצובים נותרו חקוקים במוחי מימי גן הילדים. זכורות לי שתי אחיות ואח שלמדו בגן. הגדולה ביניהם, בת השמונה, הביאה באחד הימים לארוחת בוקר אוצר יקר: משקה קפה לבן (לא שחור!). מסיבה כלשהי נשפך פתאום המשקה, והיא פרצה בבכי קורע-לב.

"למה את בוכה?" שאלתי אותה.

היא השיבה לי בדמעות: "לא כל-כך כואב לי על מעט הקפה שנשפך, ושלא זכיתי לשתות אותו... אבל אם המורה היתה יודעת כמה שאמא שלי התאמצה והתרוצצה עד שהיא השיגה את מעט החלב... אחר-כך היא נכנסה הביתה וקראה אלינו באושר: "ילדים יקרים, היום יהיה לכם קפה לבן, עם חלב!' לקחנו את הקפה איתנו לגן באושר ובשמחה -

ועכשיו המעט הזה נשפך... אני לא יכולה להפסיק לבכות כשאני חושבת על המאמצים של אמא שלי"...

אלה היו חייהם של ילדי הגטו האומללים.

יום אחד, קרוב לסלקציה הראשונה, העמדנו את ילדי הגן וצילמנו אותם. את התמונות לקחתי עמי בעת הגירוש, החבאתי אותן בתוך הגרביים שלי והן התגלגלו עמי בשבעה מדורי גיהנום - עד שגנבו אותן ממני, כפי שאספר בהמשך.

הגן התנהל בגטו זמן רב למדי, ומספר הילדים הגיע לשמונים. אף אחד מהם לא נשאר בחיים. ינקום השם דמם של ילדים טהורים, גמולי חלב שלא חטאו, אשר עלו על המוקד כעולה תמימה השמיימה.

פרק ו'

נס במתפרה

ריח דליל הגיע מכיוון המטבח ועד מהרה גווע והתנדף ברוח.

ישבתי עם אחיותי בחדר, מנתחות בעצב את המצב. כל אחת ניסתה לנחש את העומד לבוא עלינו, ומה הגרמנים מתכננים. פתאום התפרצה מאיתנו ההחלטה הנרגשת: "לעולם לא נרשה שיפרידו בינינו! נקשור את עצמנו בחבל זו לזו, וכך לא יוכלו לנתק אותנו!"

זה היה רגע של חלום מתוק חסר-סיכוי... אלה היו מילים של בנות תמימות, נעדרות כל מושג לגבי הרוע התהומי של בני אנוש הולכי על שתיים.

אילו ידענו... אילו חלמו יהודי הגטו על הסוף המר, ייתכן שהיו עושים כל מאמץ להימלט מגיא ההריגה, מנסים לברוח להונגריה המשוחררת עדיין, או להסתתר תחת זהות אריה.

אבל לא ידענו. רק ישבנו בלי לשער שאנו מצפים לגרוע, ולגרוע יותר.

כעבור זמן חוייבו הגברים להירשם לעבודה, ואחר-כך גם הנשים. שם

משפחתי - שטראום - מתחיל באות S, שהיא אחת האותיות המאוחרות, ולכן המתנתי זמן רב שיגיע תורי.

חיים וייסמן נחלץ לעזרה

חודש סיון תש"ב. הגטו עמוס ב 40,000 יהודים, רבים מהם הגיעו לכאן במשלוחים מהערים הסמוכות.

ימים אחדים לפני האקציה הראשונה חשנו כולנו כאילו האוויר בוער. ריח של חומר נפץ עמד בחלל. אנשי האס.אס. והגסטאפו הציפו פתאום את הרחובות, ואנו רעדנו לנפשנו.

חברות שהכרתי מ"בית יעקב" הגיעו לטארנא במשלוחים מערים שונות: מקראקא, מקטוביץ, מביליץ ומערים נוספות. הן היו מסודרות בעבודה ורציתי להיות בחברתן.

באחד מאותם ימים "בוערים" נכנסתי הביתה ובקשה בפי: "אמא, אני מרגישה שאני רוצה להירשם לעבודה - במקום שבו עובדות חברותי. הן הצטרפו לעובדים במתפרה, שם תופרים את המדים לחיילים הגרמנים".

אמא שמעה אותי, אחזה בידי וקראה ברגש: "בימים כמו שלנו - צריך להאזין לרחשי לבם של הילדים, ולתרגם אותם מיד לשפת המעשה! בואי וארשום אותך. אנחנו נלך לחיים וייסמן שכננו, ונירשם".

אמו של חיים, לייצ'ע (לאה) וייסמן, התגוררה בדירה הסמוכה לביתנו במשך כעשרים וחמש שנים - עד להקמת הגטו. היינו קרובים וקשורים למשפחת וייסמן, בימים כתיקונם חיינו כמעט כמו משפחה אחת.

חיים וייסמן היה אדם טוב. הוא עבד אצל השלטונות, והיה בין האחראים על מתפרת המדים לגרמנים. בתוקף סמכותו יכול להפעיל פרוטקציה ואמי ביקשה לנצל עובדה זו. היא אחזה בידי והלכנו לבית וייסמן.

וכך אמרה אמא לחיים: "שמע נא, חיים! בלומה'לה שלי חזרה הביתה עם החלטה. היא אומרת שלבה אומר לה להירשם למתפרת המדים. אני מבקשת ממך, קח את הילדה, לך איתה אל מתפרת המדים ואל תחזיר אותה הביתה! אני ממש מבקשת שתסדר את העניין".

הידידות רבת השנים בין המשפחות לא נשכחה מלבו של חיים, שהעריך מאוד את אמא ע"ה. הוא הלך אתי מיד אל המתפרה, שהיתה ממוקמת במבנה שבו שכן קודם לכן ה"תלמוד-תורה" של טארנא. כשהקימו את הגטו הוחרם הת"ת על-ידי הגרמנים והפך למתפרת מדים עבור הנאצים.

בקומה העליונה של הבניין שכנו המשרדים והנהלת המפעל, ובקומה למטה עבדו חייטי המתפרה. עלינו למעלה, ואז נודע לנו כי עובדי המתפרה נשלחים לקראקא.

חיים נשאר על עומדו הלום-רעם. איך יחזור אל אמא בלי שמילא את בקשתה?!

מסביבנו הכל געש וסער לקראת המשלוח של העובדים. אנשים הסתובבו אנה ואנה כשפניהם מבוהלות, האחד רץ אל תוך החדר ורעהו ברח מן החדר, כולם נופפו בידיהם ודיברו בבלבול מוחלט. רק חיים עמד כמאובן.

"מדוע אתה עומד כאן?!" שאל אותו אי-מי בתמיהה, "האם איחרת למשלוח של עובדי המתפרה? רד למטה, שם נמצאים החייטים של טארנא. המפעל ימשיך לעבוד במתכונת מצומצמת".

בימי השלווה היו בטארנא מפעלי קונפקציה רבים של חייטים סוציאליסטים. עם פרוץ המלחמה עבר חלק גדול מהם לעבוד בשרות הגרמנים. באותו יום שבו באתי עם חיים, יצא משלוח של עובדים לקראקא, ואילו במפעל שנותר בטארנא נזקקו עכשיו לעובדים נוספים להשלמת המכסה.

חיים הבין עכשיו את אשר עלינו לעשות, הוא ירד אתי לקומה התחתונה ונכנסנו אל מתפרת החייטים.

"הבאתי לכם תופרת מקצועית ומומחית!" פנה חיים וייסמן באידיש לאחד הממונים.

פני האדימו. לא היה לי מושג בתפירה!

לא הייתי היחידה שהגעתי למתפרה ללא מושגים בסיסיים נחוצים. המנהלים הגויים של המתפרות הותיקות בטארנא הפכו להיות הממונים על מתפרת המדים, ובתוקף מעמדם שיבצו בעבודה את הבנים שלהם, גם אם לא היה להם שמץ של מושג במקצוע. תוך כדי עבודה למדו את סודות התפירה והשתלבו בעבודה.

אבל אני הייתי בסך הכל "יהודיה עלובה", ולא בתו של מנהל מתפרה גוי. עמדתי חרדה לגזר דיני, לא יכולתי להכחיש ולומר שחיים משקר.

התקבלתי מיד, רשמו אותי וכבר התייצב לצידי אדם והורה לי לבוא אחריו. הוא הובילני אל אולם ענק, מלא בקול רעש מכונות מטרטרות. בסמוך לשני הקירות המקבילים של האולם ניצבו המכונות בזו אחר זו, ליד כל מכונה ישב חייט ולצידו חמישה עוזרים, בנים או בנות, עליהם הוטל לסייע במלאכתו.

"הבאתי לכם תופרת מומחית!" קרא הממונה כשניגש אתי אל אחד החייטים.

החייט מדד אותי במבט חשדני, כנראה שלא נראיתי לו עונה על ההגדרה היומרנית.

"את אכן יודעת לתפור היטב?" שאל אותי כשגביניו מכווצים.

"כן, כן!" השבתי בלב הולם.

"נו, התיישבי!" הזמין אותי ומיד נתן בידי ז'קט צבאי ומחט, והורה לי את אשר עלי לעשות.

מימי לא הצלחתי אפילו להשחיל חוט ומחט בזריזות. המיומנות בהשחלת החוט במחט היא הלא אחד מסממני ההיכר של חייט או תופרת.

כמו שחששתי, ההשחלה לא הצליחה במיוחד. החייט הביט בי וסינן בציניות: "אוהו, ילדה, את לא מצליחה אפילו להשחיל חוט במחט, איזו תופרת 'מומחית'!"

"אני תפרתי בעבר, אבל מאז - שכחתי את המלאכה!" השבתי, כשלבי מפרפר.

הוא שוב נעץ בי מבט חשדני ובוחן, והגיב בלעג: "כך?! מתי הספקת גם ללמוד לתפור, גם לתפור ובנוסף לכך גם לשכוח?!"

השאלות המביכות העמידו אותי בפני סכנה גדולה. הרגשתי שהאדמה בוערת תחתי וכי אני חיה על זמן שאול.

ואז ארע הנס. אל האולם נכנס אדם בעל הופעה מכובדת וקרא בבהילות אל כל התופרים: "הניחו מידיכם הכל! אישים בכירים מן הצבא הגרמני עומדים להגיע, ועל כולם להתאסף באולם!"

איזה חסד ה'! נשמתי לרווחה. הרגשתי כי חיי ניתנו לי במתנה.

שוב לא דיברו על הידיעות שלי ועד כמה שאני (לא) מתמצאת בתפירה, והעיקר: התקבלתי לעבודה.

הלכתי עם כולם להאזין לדברי הגרמנים. אחד מהם נשא דברים ואמר: "מאחר שכאן נתפרים המדים ל'וורמאכט' - הצבא הגרמני המהולל, (למען האמת: במתפרה תיקנו מדים ישנים), הרי שאף אחד מכם לא יילקח בסלקציה הקרובה".

"גם את בת ישראל!"

הבד הגס נסע באיטיות תחת המחט המרקדת.

מחטים, מחטים! זה מה שהרגשתי במקום העבודה החדש שלי. האווירה דקרה את לבי הלוך ופצוע.

העובדים, חילוניים וסוציאליסטים ברובם, היו מרוחקים מחיים של תורה ויראה וההשקפה שלהם שונה לחלוטין משלי. עבדו במתפרה אי-אלה יהודים חרדים וגם נשים חרדיות, אבל האווירה השלטת היתה עכורה. החייטים דיברו בינם לבין עצמם בנושאים בלתי ראויים, ובסגנון מגושם שגרם לי סבל רב.

השתדלתי להתחזק ולדבוק בה' בכל יכולתי. לפעמים הצלחתי להתפלל חלק מתפילת שחרית עם חברה זו או אחרת. תפילות אלה העניקו לי חוסן לעמוד בסבל הנפשי שחוויתי, ואני בסך-הכל נערה צעירה.

מדי יום נתנו לנו מעט אוכל. השתדלתי להשאיר לבני משפחתי המורעבים אשר בגטו, ובסוף היום להגניב להם מן המנה שלי או מהמזון שנשאר אחר החלוקה במתפרה.

באחד הימים הורו לנו להתחיל לעבוד גם בשבת, אך אני התחמקתי.

לצידי עבדה זיסקע, נערה יהודיה שבביתה הקפידו מאד על שמירת השבת, אך היא לא היתה חזקה מספיק כדי לעמוד בנסיון. זיסקע ראתה שאני מסרבת לעבוד בשבת והציעה לי: "שבי לך בחיבוק ידיים ואני אעשה את עבודתך".

"זיסקע" - התחננתי אליה ברגש - "אל תדברי כך, הרי גם את בת ישראל ואסור לך לעבוד עבורי! את תעשי כרצונך, אבל אל תחללי שבת בשבילי"...

אבל זיסקע התעקשה "להיטיב" עמי ולא אפשרה לי לריב אתה...

בהגיע יום הכיפורים ישבתי במתפרה כאובה מאוד על מצבי, ועל הצורה שבה חולף עלי היום הקדוש. געגועים צפו ועלו בי לימים הטובים, ימי התקדשות וטהרה בצילו של בורא העולמים. איך נפלנו לתהום נשיה שכזו?! - בכה לבי במר - איך שודדנו והגענו לשפל המצב...

לא רציתי לחלל את היום הקדוש בעבודה, אך הממונים הזהירו את הפועלים: "שלא תעזו לשבות מהעבודה! דווקא ביום כיפור יבואו הגרמנים לערוך ביקורת!" הרשעים הכירו היטב את לוח השנה היהודי, וידעו מתי חל יום הכיפורים. הם התאימו את הביקורות שלהם דווקא לימים כאלה כדי להכאיב ולצער. על כן, כשנערכה הביקורת, החרדים שבינינו עשינו עצמנו כאילו אנו עובדים, אך לא חיללנו את היום הקדוש.

ה' ריחם עלי, ובסיומו של כל יום שעבר עלי באווירה השלילית והקשה, חזרתי הביתה אל משפחתי ואל חברותי ושאבתי מהם חוסן ותעצומות. כך יכולתי להוסיף ולהיות איתנה בדרכי ובעקרונות שלי, בלא למעוד ולהישבר חלילה.

"הו, בלומה'לה, המסכנה של המשפחה" - קוננו עלי בני משפחתי מדי שובי בשעה שש בערב. "רק היא נאלצת לצאת לעבוד"...

בלילות הייתי שוהה עם חברותי שכה אהבתי. היו החברות הישנות והטובות, והיו גם שתי בחורות שהגיעו לגטו מקראקא והתיידדתי עמן מאוד. אחת מהן נלקחה ממני כבר באקציה הראשונה.

בבוקר הייתי שבה באין ברירה למתפרה, נושמת עמוק לקראת יום נוסף בין הסוציאליסטים פורקי העול. העבודה עצמה לא היתה קשה, במיוחד כאשר הממונה על המתפרה היה גוי בשם "מאדריטש". גוי זה התייחס באנושיות לעובדות, ותחת פיקוחו זכו למנת אוכל טובה יותר מאשר האחרים. דומתני שקיבל אות הצטיינות לאחר המלחמה.

לצערי, לא עבדתי תחת פיקוחו זמן רב, ומפקח אחר הגיע.

פרק ז'

הזוועה, המחלה והתרופה

עד לגירוש הראשון חיינו בפחד ובצל הגזרות והצרות. בחודש סיון של שנת תש"ב החלו הזוועות המצמררות, הגירושים האיומים והמוות ההמוני.

בכ"ה בסיון פורסמו מודעות על "העברה" של חלק מהיהודים למקום אחר. הפולנים הוזהרו שלא להיות באותה שעה ברחובות (שלא יהיו עדים למעשים הנפשעים), וכי כל מי שמסתיר יהודי - עונשו מוות.

ניסינו לעשות הכל כדי להינצל מן הגירוש. אני הצטיידתי בחותמת של הגסטאפו בתור עובדת של המתפרה וכך היתה לי האפשרות להישאר בגטו. אבי הי"ד רצה להצטייד בחותמת כזו, ולכן היה עובר ממקום עבודה למשנהו, מרים את ידיו ומכריז: "אני אדם צעיר, יש לי שתי ידיים מצויינות לעבודה, אני יכול לעבוד היטב". בחסדי ה' הוא שב הביתה כשבידו חותמת.

הרשו ליהודים לקחת עמם מטען של 25 ק"ג. בינתיים נודע, שמגורייסים לשירות העבודה הפולני הצטוו לחפור חפירה ארוכה ועמוקה בבית

הקברות היהודי. נקל לתאר איזו הרגשה נוראה פשטה בין היהודים. הנה כבר חופרים עבורם את קבריהם...

אחר-הצהריים התרוקנו הרחובות מאדם. דממת מוות שררה. משפחות-משפחות התכנסו, אנשים רצו לשהות יחד בשעות האחרונות. בבתים רבים נראו צרורות ארוזים ליד דלת היציאה.

עטופים בטלית ובתפילין

כ״ו בסיון תש״ב (11 ביוני 1942).

באותו בוקר הלכתי לעבודה, שכן הייתי ״מסודרת״; אבל לבי הלם בתוכי בפחד מפני הבאות. בינתיים הוקף הגטו שלנו בגרמנים ובאוקראינים עושי-דברם. האוקראינים לבשו שחורים, כינינו אותם בפולנית: ״די קאראקנעס״ - שמשמעותו: תולעים שחורות ומעוררות סלידה. הגרמנים פרצו אל הבתים והנחיתו הוראות, כשהם אוחזים רשימות בידיהם. האוקראינים ביצעו את היריות והמכות בנאמנות ״מופלאה״. לחלק מן היהודים הורו לאן ללכת ובאחרים ירו בו במקום. ״אתה מדי יפה בשביל להישאר בחיים״ - קראו בגסות וירו. לאחר קראו: ״הנך מכוער מדי בשביל לחיות״ - ובו ברגע ירו.

העיר כולה רעדה מן היריות. הבתים נמלאו בגוויות של מתים. גם אל אולם המתפרה שבו עבדתי התפרצו הגרמנים בפראות, וירו במי שנדמה היה להם שיש לו שערה אפורה אחת בראש. זו היתה זוועה במלוא מובן המילה.

שבתי הביתה בערב, חרדה ומזועזעת. סיפרתי לאבא על מה שהתרחש במתפרה.

״אם כך, לא כדאי שתלכי לעבודה. מחר לא תלכי״ - אמר אבא.

נשארנו כולנו בבית, מאזינים בפחד נורא ליריות. הקירות רעדו, שמענו את צעקות ״שמע ישראל״ המזעזעות.

התחושה היתה איומה. אבא, בשיקול דעת של יהודי עובד ה׳, פנה אלינו: ״ילדים יקרים, איננו יודעים מה יביא עלינו הרגע הבא. הבה נאמר לכל הפחות כולנו יחד את הוידוי״.

היו אלה רגעים של תשובה והכנה לבאות. אמרנו בבכי את הוידוי, ואחר-כך רצנו להתחבא בתוך הארון, לידו או מתחתיו.

עבר עלינו יום נורא של פחד אימים בצילן של היריות והזעקות. לבסוף השתתקה מקהלת-המוות ואנו נשארנו בשלב זה בחיים.

למחרת אמר לנו אבא: ״אני מעדיף שלא נשהה כולנו יחד, בבניין כה קטן בן קומה אחת. עלינו להתפזר בכמה מקומות מסתור״.

נשלחתי עם שתי אחיותי לעליית הגג הקטנטנה בבניין שלנו. דרך אשנב קטן שהיה בעלייה יכולנו להשקיף על הנעשה בגטו. הבניין כולו רעד מן היריות. הבטנו בצמרמורת ורעדה איך סיפורי חז״ל על חורבן בית המקדש מתממשים אל מול עינינו.

יהודים רבים שראו את המתרחש התעטפו בסילודין בטלית ובתפילין, מתכוננים ללכת אל השחיטה על קידוש ה׳. כשהם דבקים בה׳ ומייחדים שמו נהרגו היהודים, ואחר-כך גררו אותם הרשעים מהבתים. בצמרמורת ובבכי הבטנו כיצד נושאים בעגלות את גוויות הקדושים המכוסים בטליתות ורצועות התפילין משתלשלות מידיהם. ׳רבונו של עולם, הבט משמים וראה, כי היינו לעג וקלס בגויים!׳ התנחשלה התפילה בלבבותינו הרועדים.

כעבור שלושה ימים התחדשה האקציה. הנאצים דרשו לקבל מהמחלקה הסוציאלית ביודנראט רשימות למשלוח אל המזרח. פאול רייס מהיודנראט סירב, ונורה למוות עם כמה מחבריו.

בסך הכל הושמדו באותה אקציה למעלה מעשרים אלף יהודים: 3000 נורו ונרצחו בדם קר ברחובות העיר או ליד בית הקברות היהודי; 7000 נרצחו ביערות אשר סביב; 11,500 יהודים שלא היה להם אישור עבודה

נשלחו למחנה ההשמדה בלז'ץ. האקציה החלה בכ"ו בסיון תש"ב (11 ביוני 1942) ונמשכה תשעה ימים, עם הפסקה של שלושה ימים בינתיים.

האקציה האכזרית הותירה אחריה בתים ריקים. משפחות שלמות נעלמו ונמחו, וחלק נותרו לשליש ולרביע. אנו אמנם שרדנו כולנו ב"ה, אך השמחה מאתנו והלאה. שם ישבנו גם בכינו בלא יכולת להירגע, פוחדים מפני הגרוע מכל ויודעים שזה רק עניין של זמן עד שיגיע תורנו.

הגטו לא התרוקן לזמן רב, כי בינתיים חיסלו הגרמנים גטאות אחרים, ומיד אחרי הגירוש הזרימו את היהודים הנותרים אל גטו טארנא שהפך שוב להיות דחוס ביהודים. את גטו טארנא הותירו הגרמנים לחיסול בין אחרוני הגטאות בפולין.

היטלר ימ"ש סירב להכיר בוורשה כבירת פולין וקבע שקראקא, בירת גליציה - תהיה עיר הבירה. "אין זה ראוי שיהודים יתגוררו בקרקוב הבירה" - הודיע המושל המחוזי - "טרנוב (-טארנא), הסמוכה לקרקוב (-קראקא), תקלוט את מגורשי קרקוב וכל האיזור כולו!" ושוב התמלא הגטו שלנו בהמוני יהודים שנותרו לפליטה מערי פולין, עד הגירוש הבא.

בסיום האקציה - י"ד בתמוז (29 ביוני 1942) הורו לנו לעבור לגטו אחר, שם יכלאו אותנו הרמטית.

נטלנו עמנו את כל מה שיכולנו. אנשים ארזו את העבר בצרורות דלים, נסחבו עם שקים ופנו בפנים נכאות אל העתיד הבלתי ידוע.

הגטו החדש נקבע לכמה רחובות והיה מגודר בגדר עץ בגובה שני מטרים. בשערים עמדו ראשי הגטו היהודיים, שאולצו לשמש בתפקיד השמירה המפוקפק. היו ביניהם אנשים עדיני-נפש, שלא רצו לשמש כראשי הגטו ולהכאיב לאחיהם היהודים, אך לא יכלו לחמוק מהתפקיד. אחד מהם היה השוטר הורוביץ שעליו סיפרתי.

אסור היה ליוצאים לעבודה לקחת עמם דבר. לפעמים היתה הבקורת בשער רופפת ויהודים הסתכנו והבריחו החוצה חפצים לסחר השחור. הם

קיוו למכור את החפצים תמורת מעט מזון, אותו יביאו אל בני המשפחה המתייסרים ברעב.

אם הבקורת היתה נוקשה יותר - היו מראשי הגטו שבאו להזהיר את אחיהם מפני הצפוי להם והודיעו: "אל תקחו אתכם דבר, היום ישנה שמירה הדוקה בשער ויש להיזהר מלהבריח חפצים!"

אבל היו גם ראשי-גטו אחרים, שלדאבוננו התנהגו בצורה מצערת ומכאיבה, ועליהם לא נרחיב את הדיבור...

***

נכנסנו לגור בגטו החדש בבית הסמוך לבית מגוריה של אחותי רייזל. מרפסת חיצונית גדולה חיברה בין שתי הבתים. הצטופפנו בדירה עם המשפחה שהתגוררה שם קודם לכן.

חלונות הבית השקיפו אל המקום שבו נערכו כל האקציות ("מבצעים" בלע"ז). המקום שימש בעבר כתחנה ראשית של האוטובוסים היוצאים לערים השונות. האיזור היה בנוי בבניינים חדשים, ושם בחרו אנשי הגסטאפו לשכן את המשרדים שלהם.

בי' לחודש אב (24.7.1942), נערכה "אקצית הילדים". במהלך האקציה הזו נרצחו בעיקר ילדים, וכן זקנים וחולים. הגרמנים חמסו בלא רחם ילדים מחיק אמותיהם ורצחו אותם בדם קר.

חולירינקה

בוקר אחד ניסיתי להרים ראשי מן הכר, אך הוא נשמט אחורנית.

"אני חולה?!" תהיתי. "עכשיו?! מי יכול להרשות לעצמו לחלות בימים שכאלה?!" נזפתי בעצמי בערפול.

היה זה בשלהי חודש אלול תש"ב. חומי עלה מאוד וסבלתי משלשולים. בבניין שלנו התגורר רופא מומחה ממוצא רבני, שהיה

מיודד עם משפחתנו. הוא הסכים לבוא לטפל בי ללא תמורה כספית. לאחר שבדק אותי קבע שאני חולה במחלה חמורה שקשה בימים שכאלה להרפא ממנה.

"מהי מחלה זו?" שאלה אמא בקול חרד.

"דומה לחולירע. במילים מדוייקות: חולירינקה" - אמר הרופא ואסף את חפציו. לנוכח דאגתה של אמא, הוא עודד וכיוון אותה: "אל תתייחסי כעת למצבה הרפואי של בתך, רק תשתדלי להשיג לה מעט אוכל בריא, כדי שהגוף יתחזק, יצליח ללחום במחלה ולהתגבר עליה".

אמי המסורה רצה אל השכנים וביקשה את עזרתם. היא פנתה לליצ'ע וייסמן, שכנתנו המבוגרת, ושאלה: "אולי חיים שלך יוכל להשיג דבר-מאכל כלשהו בשביל בלומה'לה שלי, ששוכבת חולה?"

חיים וייסמן, בזכות קשריו עם הגסטאפו, הצליח להשיג מחצית הכוס של משקה שמנת מתוקה מחזק ומבריא. שתיתי אותו, ואכן הבראתי...

זה היה נס גדול. הרעיון של הרופא - לרפא חולה בחולירינקה הקודחת מחום, במעט משקה בריא - היה מוזר ביותר. אבל כך הוא טען: בתנאי חיים שכאלה אין להתייחס לחומרת המחלה אלא לחזק את הגוף.

הסברה התגלתה כנכונה וברוך השם - שרדתי.

***

"אל תשאלי" - שחה לי אחת החברות, כאשר חזרתי לעבודה. "הגרמנים מתכוננים לאקציה נוספת וציוו על כל העובדים היהודיים למסור את התעודות המזהות שלהם".

לפני ההוראה החדשה נשאו היהודים וגם הגויים תעודות זיהוי בצבע ירוק. עכשיו, לקראת האקציה הנוספת הורו הגרמנים ליהודים להחליף את צבע התעודה, כדי שאם יהודי ירצה לברוח - מיד יזהו אותו.

"מה אעשה?" שאלתי מפוחדת. "הרי עלולים לירות בי, או לתלות אותי חלילה... לא מסרתי את התעודה להחלפה!"

חברתי הביטה בי ברחמים. 'אין עם מי לדבר' - עבר הרהור אחיד בראשי שתינו.

בינתיים הצטוו גם שאר היהודים בגטו למסור את התעודות. אמרו לנו שהן נשלחות אל ה"יודנראט" לקראת האקציה. לעובדי המתפרה הודיעו כי איננו נכללים באקציה כי זקוקים לעבודתנו היצרנית.

כאשר ביקשו ממני את תעודתי, מסרתי אותה בפחד ובמורא גדול. היא היתה ירוקה, אבל בניסים לא אונה לי כל רע!

את התעודות לא השיבו לנו. ניסינו לברר עליהן והתשובה היתה: "התעודות שלכם תקועות ב'יודנראט'!"

פרק ח'

במבואות החשוכים

בכ"ח באלול תש"ב (10 בספטמבר 1942) החלה האקציה השלישית בטארנא. האקציה נמשכה שלושה ימים. הרשעים אספו את היהודים והחזיקו אותם במקום האיסוף תחת כיפת השמים עד גמר האקציה ביום ראשון של ראש השנה, ואז הסיעו אותם אל מותם.

ערב ראש-השנה תש"ג.

מי חשב אז על תפוחים אדומים, רימונים וראשי דג? אני עצמי רעדתי כדג. הבטתי בסיוט על המודעות החדשות שהודבקו על הקירות. זו היתה הודעת גרוש נוספת ובה נכתב בין השאר: "מי שתהיה לו תעודה מוחתמת בחותמת הגסטאפו - יוכל להישאר בגטו ולא יצטרך ללכת למקום הריכוז".

הייתי אחוזת פחד ורעדה באין לי תעודה, אך לא יכולתי להושיע את עצמי. הרי כמו שאר העובדים במתפרה מסרתי את התעודה שלי, והיא תקועה ביודנראט!

בגטו התהלכו שמועות כי עשר אחוז מן התעודות ה"תקועות" כבר מוחתמות, אבל הפקידים לא הספיקו לשלוח אותן לבעליהן.

הלילה ירד. נעשה חשוך. מחר תהיה האקציה הנוראית.

באותו לילה עלתה צעקה גדולה ומרה מגטו טארנא. בתי היהודים הפכו ליללה אחת נוראית. יושבי הגטו חיפשו מקום מקלט בעליות הגג או במרתפים. אנשים פחדו מהגורל המר המצפה להם; הם אמנם לא ידעו על הרציחות וההשמדות ההמוניות, אך זאת היה ברור: מכל המשלוחים, איש לא חזר.

אבא הי"ד שמר על שיקול הדעת גם באותם רגעים. הוא פנה אלינו, משפחתו היקרה, ואמר: "למדתי מיעקב אבינו, כי יש להפריד את המחנה. איננו יודעים מה יעלה בגורלו של כל אחד מאיתנו. אולי יתפסו בונקר אחד אך לא יגלו את מקום המסתור השני. לכן, בואו וניפרד, כמו באקציה הקודמת".

כך נפרדנו לנצח.

אבי היקר והצדיק. אחי הלמדנים והיקרים... הם פנו לעליית גג שהיתה בבניין קטן. אמא והאחיות פנו לעליית גג אחרת.

רק אני לא התחבאתי. הן מחר עלי ללכת לעבודה, וכרגע אני מבוטחת.

בעליית הגג - הבוידם שבו התחבאו אמא והבנות הצטופפו כשבעים נפשות, בתוכם ילדים קטנים. העלייה היתה מורכבת משלושה חדרים. בקדמת הבוידם הערימו המתחבאים רהיטים ישנים שעמדו חסרי שימוש, כי היהודים שגרו שם קודם לכן כבר הלכו ללא שוב באקציה הראשונה. הרהיטים נועדו לחסום מפני הפורצים המזויינים...

נשארתי יחידה ממשפחתי ברחוב החשוך. מהומה שררה בכל, אנשים הסתובבו כסומים בארובה. שמעתי יהודים אומרים זה לזה: "בואו נרוץ ליודנראט, אולי נמצא שם את התעודות שלנו, ייתכן שהן מוחתמות בחותמת הגסטאפו!"

רצתי גם אני למשרד היודנראט שבבניין הקהילה. בחוץ עמדו שומרים יהודים, אבל האנשים שצבאו בחוץ גברו עליהם ונדחקו פנימה בכח. גם אני נדחפתי. הסתובבנו בין חדרי המשרד, עד שגילינו באחד החדרים את האוצר - ערמה ענקית של תעודות.

עמדתי והבטתי, ולפתע גיליתי משהו ירוק מבצבץ מתוך המון התעודות!

ירוק - זה הצבע שלי! הן לא החליפו לי תעודה!

בקושי קלטתי את המראה הירוק, וכבר חטפה אחת הנשים את התעודה ועיינה בה. "סליחה" - ביקשתי מן האשה - "הראי לי בבקשה את התעודה הזו!"

הבטתי בתמונה שבתעודה ולנוכח עיני התגלתה תמונתי שלי. זו היתה התעודה שלי, מוחתמת בחותמת הגסטאפו!

האשה מסרה לי את התעודה ובאותו הרגע הרגשתי, כאילו זו גאולתי השלמה... עכשיו יש לי אפשרות להישאר בגטו!

החלטתי להתחיל לפעול.

'בתוך ערימת התעודות, בודאי יש תעודות של מכרות וידידות שלי!' - חשבתי. 'הלילה ארוך, ואפשר להספיק להציל חיי אדם!'

חיפשתי ונברתי בתוך הערמה הגדולה, עד שהזדקר למולי שם מוכר: מניה לוי! התעודה שלה היתה חתומה. שמתי את האוצר היקר בתוך כיסי ויצאתי לרחוב החשוך והמבולבל. צעדתי, ובלבי רגשות סוערים: רבונו של עולם, לשם מה לקחתי על עצמי אחריות זו?! הלא חיים שלמים הכנסתי לתוך הכיס שלי! מאיפה לי לדעת היכן בגטו מתגוררת מניה לוי?!

הכל היה חשוך סביבי. אנשים הסתובבו ובידיהם אמצעי תאורה, אך אני - מי יאיר לי את הדרך לביתה של מניה לוי?

ואז עלה בדעתי רעיון פשוט... אתהלך ואצעק: 'מי מכיר את מניה לוי? מי מכיר את מניה לוי?'

וכך עשיתי. פסעתי וקראתי, בפולנית ובאידיש, שוב ושוב.

פתאום בקע קול מתוך החשכה: "אני אח שלה!" - - -

שמחתי, אך רציתי להיות בטוחה שהדובר - אמת הוא דובר. "הבה נראה, מי מדבר?" ביקשתי.

האיש הדליק פנס והראה את התעודה שלו עליה רשום השם "לוי".

איזו השגחה פרטית! מסרתי לו את הכרטיס ורוחי נרגעה. אבל, עדיין לא הייתי מסוגלת ללכת הביתה בלילה טרוף זה.

חשבתי על רחק'ה...

רחק'ה חברתי שאותה אהבתי בכל לבי. איך אוכל לשבת שאננה, כאשר ברור לי לגמרי, מה יעלה בגורלה של רחק'ה? אלך אליה, אני יודעת היכן היא מתגוררת! אלך למרות הפחד והחושך, ואביא אותה אל עליית הגג בו מתחבאת אמא. אבקש מכל בני משפחתה שיבואו להתחבא גם הם בבוידם שלנו. כל כך רציתי להציל אותם!

אהבתי את רחק'ה, ולא יכולתי להשלים עם המחשבה ולהסתגל לרעיון שהיא לא תינצל מן האקציה הנוראית ותלך למוות בטוח. הלכתי אל דירת מגוריהם בגטו. ישבו שם ההורים, האחיות, הילדים הקטנים, כולם מחכים בהשלמה לגורל המצפה להם.

קראתי אליהם: "אנשים יקרים, בואו אתי! באתי לקחת אתכם אל הבוידם שלנו. אני מבקשת מכם, כל-כך מבקשת: שמעו נא לקולי, בואו אל עליית-הגג. יש שם מקום. אל תשבו ותחכו כאן, עד שיבואו לקחת אתכם חלילה אל מותכם..."

למרות תחנוני הרבים הם לא השתכנעו. "לאן נלך באמצע הלילה עם ילדים קטנים?" שאלו אותי ההורים העייפים בתשישות וברפיון. "אנחנו נישאר כאן, לא יקרה לנו דבר".

פרצתי בבכי. "רחק'ה, גם את תישארי כאן?" שאלתי במר-לבי.

"לא, רחל'ה. את לא תישארי כאן" - פסק האב. "לכי, את חזקה מאיתנו, לכי והצילי את חייך".

הוא הוציא מהיכן שהוציא סכום של כמה אלפי דולרים, והעניק לבתו. "זו הנדוניה שלך" - אמר האב האומלל. "קחי ולכי, רחל'ה שלי..."

צעדתי איתה עד לבוידם שלנו. דחפתי אותה פנימה, והזזתי חזרה את הרהיטים על מקומם.

דיני נפשות

הבוקר עלה.

בוקר נוראי ואפל.

ישבתי ליד החלון, וראיתי איך מובילים את האנשים. בין הראשונים היו ההורים של רחק'ה, אחיותיה ואחיה, קטנים וגדולים...

לבי נקרע לגזרים. כמה התחננתי אליהם! איך ביקשתי מעמקי לבי: הצילו את החיים שלכם! אבל הם - לא נותר בהם כוח לכך. עכשיו הם הולכים למוות בטוח...

כולנו ידענו כבר שמדובר במוות. לא רצינו לעכל את הדברים, אבל הידיעה היתה ברורה - שום אדם לא חזר חי מאותו מקום שאליו נשלחו באקציות הנוראיות.

ביום הראשון של האקציה נשארתי בבית. לנוכח עיני הקרועות נגלה מחזה הזוועה איך לוקחים את אבא עם האחים שלי היקרים... הבטתי כלא מאמינה בנורא מכל. נפרדתי מהם מרחוק כשדמעות ניגרות על לחיי.

(את היארצייט שלהם שמרתי ביום ד' בתשרי. הובילו אותם ביום א' בתשרי, ומסתבר שחלפו שלושה ימים עד שהרגו את כל המגורשים).

את עליית-הגג בה התחבאה אמא - לא גילו. היא ואחיותי נותרו בשלב ההוא בחיים.

הרשעים התרוצצו עם כלבי גישוש ענקיים שרחרחו מרחוק ריח אדם. הנביחות היו איומות, המקום היה מלא בריח של אנשים. פחד מוות שרר. הילדים בכו, הכלבים נבחו, האנשים יללו...

הובילו את כולם למקום האיסוף, שם ישבו כמה עשרות גרמנים והסבו לשולחנות ארוכים. על השולחנות התגוללו בקבוקים כרסתניים של משקאות משכרים. הרשעים זללו וסבאו, פניהם היו סמוקות מתאוות רצח וזעם.

בינתיים הסתובבו גרמנים בין הבתים וקראו: "יהודים, צאו החוצה מכל מקום שבו אתם נמצאים. לא יאונה לכם כל רע!"

כך הם רימו במצח נחושה זקנים וצעירים, ילדים קטנים וחפים מפשע. רבים מן האומללים העדיפו להאמין לגרמנים, מתוך רצון לשרוד... ה"עולם גולם" - יצאו החוצה, גוררים אחריהם את ילדיהם הרכים.

בתוך מקומות המסתור התחוללו טרגדיות אנושיות קשות. הילדים הקטנים בכו, והנחבאים חששו. הם אילצו את ההורים לתת לתינוקות פצפונים סם הרדמה. אנשים הצהירו: 'אנחנו לא נסתכן בגלל ילד קטן בן חודש; לא ימותו שישים איש בגלל התינוק הזה".

ומי יכול לדעת מי היה צודק, הורי התינוקות או הנחבאים האחרים? מי יכול לפסוק באותם ימים טרופים דיני נפשות שכאלה?!

הורים לא ידעו מה לעשות עם הילדים, הגדולים והקטנים, וברקע נשמעו הצעקות: "יהודים, כולם-כולם לצאת, כולם להגיע למקום האיסוף, לא יאונה לכם כל רע"...

פרק ט'

שופר... ועקדה

ראש השנה של שנת תש"ג היה היום הנורא בחיי. ביום ההוא נחרץ למוות גורלם של אלפי אנשים, וכמעט שגם אני בתוכם.

במתפרה שררה אווירה בטוחה, אמרו לנו שנהיה "מוגנים" בתור עובדים למען הרייך. זה לא היה נכון. הגרמנים הורו גם לעובדי המתפרה להתייצב במקום האיסוף עם כל יהודי טארנא. גם יהודים שהגיעו מגטאות אחרים במהלך התקופה האחרונה הצטרפו אלינו.

השטח היה גדוש בהמוני יהודים. הורו לנו לשבת על ברכינו כמו שבויים עלובים. מדי זמן-מה הובאה קבוצת יהודים נוספת, מלווים בכלבי גישוש, שגילו וחשפו בונקר אחר בונקר.

לבי רעד בקרבי, שמא יתגלה המחבוא שלנו ויגלו את אמא והאחיות. פחדתי מהרגע שבו אראה אותן נגררות אף הם לכאן.

'רבונו של עולם' - המיתי באלם-קול - 'אבא והאחים כבר נלקחו לאי-שם ביום הראשון של האקציה. האם גם גורלן של אמי ואחיותי היקרות

נחרץ? ואולי עלי לעשות משהו? מה נדרש ממני כעת?...' במחשבות סיוט ישבתי מצונפת כולי וביקשתי מה' שיחוס, שירחם - - -

***

"המכסה טרם מלאה" - שמעתי את הגרמנים שחים זה לזה. "נשלח כל עשירי הצידה".

הם ישבו אל שולחנות ארוכים וחרצו גורלות. ה"נבחרים" נצטוו לשבת ולכרוע כשפניהם אל הקרקע. האומללים כרעו, בידם תעודת הזהות עם החותמת הנכספת, אבל קליפה של שום היתה שווה יותר באותו רגע.

יהודי אחד כרע ברך ולידו בנו. הגרמני רצה להוציא את הילד מידיו, אבל האב לא הסכים. באומץ לב נדיר התווכח עם הגרמני ואף העניק לו סטירה מצלצלת בפנים. הגרמני ירה בו במקום. כשראינו יהודי בדקה האחרונה לחייו סוטר לגרמני בפרצופו היתה לנו נחמה פורתא. הדבר העניק איזשהו עידוד ליהודים שצפו במחזה.

הבחנתי שמובילים את אשתו של שכני, חיים וייסמן, יחד עם בנה. הנשים והילדים הובלו בעגלות הישר אל בית-העלמין היהודי, שם ירו בהם.

רייזל עמדה לפני, היא היתה העשירית. לבי עצר מפעום כאשר הגיע תורה ו...היא נשלחה הצידה. אבל, בנסים גדולים הצליחה רייזל להשתחל שוב אל השורות.

כך ישבנו כפופים ושפופים, כאשר הגרמנים חורצים את גורלנו - זה לחיים וזה למוות.

שכנתי אחזה פעוט בידיה, ושני פעוטות נוספים החזיקו בשמלתה. "תחזיקי בבקשה את אחד הילדים שלי" - היא ביקשה ממני.

הסכמתי. לקחתי אלי ילדה קטנה. אך בדיוק לפני שהגיע תורנו, התנגדה הילדה לאחיזתי וקראה: "לא! אני רוצה ללכת לבאבי!" - והסבתא נטלה את הילדה.

היה זה נס הצלה נוסף שלי. למרות שהייתי נערה צעירה, אם הילדה היתה במחיצתי היה גורלי נחרץ להישלח אל המוות הבטוח, כמו כל האמהות וילדיהן.

חברתי הטובה ואני הבטנו כלא מאמינות במראה הנורא של ילדים הנקרעים מחיק אמהותיהם. היו סיטואציות מזעזעות, של אמהות שהתנכרו אל ילדיהן והשליכו אותן מהן - כדי שהן תשארנה בחיים. רצון החיים העז והבסיסי, המפעם בכל אדם - ניצח וגבר על כל רגש אחר בתוכן.

לאחר הסלקציה נותרנו עומדים לבדנו במגרש הגדול. מעטים היינו, שחוחים ודוויים. הבטנו בעיניים קרועות במחזה הנורא של ערמות נעלי הילדים, הגרביים הקטנות, הספרונים שלהם - הכל היה מוכתם בדם. נהרות של דם זרמו מן הילדים והאמהות שנורו בידי חיות האדם המפלצתיות.

מי שלא חווה את מרחץ הדמים ההוא, לא יוכל להבין לעולם עומקו של שאול. זה היה נורא מכל נורא. עמק בכא ומוות. זו היתה הסלקציה המחרידה ביותר שחוויתי.

היו דברים קשים גם לאחר מכן. התגלגלתי במחנות ועברתי שבעה מדורי גיהנום. אך אותם מראות נוראיים שנצרבו בזכרוני, תמונת הררי הנעליים והבגדים של עוללים ויונקים, פעוטות וילדים, המוכתמים בדמם המעורב בדם אמהותיהם - אלה התמונות הקשות ביותר שראיתי בחיי.

ארץ אל תכסי דמם!

תעלה תרועתנו

הסלקציה נמשכה שלושה ימים ברציפות, במהלכן הרגו עשרת אלפים יהודים, עינו ורצחו ילדים, זרקו אותם לנהר, ירו בהם או דירדרו אותם במדרון יחד עם האמהות.

לקראת שקיעה הוליכו עמם הגרמנים את כל היהודים שנשלחו הצידה וכרעו על ברכיהם, ואשר טרם נורו במהלך הסלקציה עצמה. הללו הובלו לאי-שם, לאחר זמן נודע לנו שהרגו אותם במיתה משונה. 8,000 יהודים נשלחו באקציה ההיא למחנה ההשמדה בלז׳ץ, ביניהם אבי ז״ל הי״ד ואחי - מרדכי ומשה יהושע הקדושים והטהורים הי״ד.

חזרנו הביתה כאובים ומזועזעים. בדרך נשא גיסי אברום׳לה את עיניו השמיימה. השמש עדיין שלחה קרניים צהובות-אדומות, היו אלה רגעיה האחרונים בטרם שקיעה.

״עדיין אפשר לקיים מצוות תקיעת שופר בזמנה״ - מילמלו שפתיו החרבות.

הגענו לבית, אברומל׳ה הצדיק נטל את השופר בידו, עצם עיניו, בירך ותקע. יצאנו ידי חובת המצווה.

עלו התקיעות, השברים והתרועות מתוך הגטו המדמם, ברגעים האחרונים של ראש-השנה תש״ג. תקיעת שופר טבולה בדם שבודאי ניסרה את כל הרקיעים.

למחרת ראיתי את חיים שכני כשהוא ממתין להיכנס אל הגסטאפו. הוא חשב שמא בזכות קשריו יצליח לפעול משהו עבור אשתו וילדו, המסכן היה סבור שהם עדיין בחיים. לא היתה לי שום אפשרות ללכת לספר לו כי ראיתי שירו בהם, למרבה הצער.

לאחר הסלקציה האיומה השתררה דממת מוות בגטו.

קדרות נוראה אפפה את הכל, ריקנות ושקט זעקו את הנוראה שבזעקות. הדירות היו מרוקנות, משפחות שלמות וחלקי משפחות הושמדו ללא רחם.

במקביל החלו להגיע ידיעות קלושות אודות אבא ז״ל. אי-מי סיפר לנו שראה אותו, וכי כדאי שנשלח אליו טלית, תפילין וסוודר. כנראה ראו מישהו שדומה לאבא...

כששמענו את הדברים ניסינו לנחם את עצמנו וחיינו באשליות, כי הגרמנים לקחו את האנשים לעבודה, ועוד נתראה עם יקירינו אי-פעם.

למעשה, ממגורשי טארנא בסלקציות לא נותר זכר.

***

יענקל ישב אל השולחן. ידיו הרזות רטטו כשהגיש כף אחר כף מצלחת המרק אל פיו.

הבחור יענקל הגיע אל דירתנו בגטו עם דודתו מגטו צאנז. הגטו חוסל ואת הנותרים העבירו לטארנא. כך עשו גם בגטאות אחרים ואת גטו טארנא דחסו שוב ושוב. הגרמנים התייחסו אל היהודים כאל סרדינים הנדחסים בקופסא, והמתגוררים בגטו היו חייבים לקבל את הבאים לתוך הדירות הצפופות.

אמא שלי העדיפה לחשוב שאבא והאחים שלי חיים והם עובדים. היא הפרישה ליענקל ולדודתו ממאכלינו הדלים, כשהיא אומרת ליענקל בייחול הומה ובתקווה מעמקי הלב: "בזכות שאני מגישה לך כעת מרק, אני מקווה שאי-מי מרחם על מרדכי'לה שלי ומעניק לו אי-שם צלחת מרק"...

פרק י'

רבקה'לה עוצרת נשימה

גם אחרי הסלקציה הנוראה של ראש-השנה תש"ג המשכתי ללכת לעבודה במתפרה. שרה ביילא אחותי החלה לעבוד בסלילת כביש.

בראשית חודש חשון תש"ג (אוקטובר 1942) חילקו את הגטו שלנו לשניים באמצעות גדר. "גטו A" היווה מעין "פנימיה" לעובדים, בהפרדה בין נשים לגברים. מפקד הגטו היה "בלאכר". ב"גטו B" התגוררו יהודים שאינם עובדים ומשפחות גדולות. המפקד היה "גרונוף". בכל אקציה שנערכה מעתה, לקחו את היהודים מגטו B.

מאז חלוקת הגטו לא ישנתי יותר עם אמא ואחיותי. כעובדת במתפרה הייתי חייבת להתגורר עם העובדים בגטו A, ואילו אמא והאחיות התגוררו בגטו B. רק לעתים התגנבתי למרות האיסור, כדי לפגוש את יקירי.

הניתוק ממשפחתי היה אחד הפרקים הקשים עבורי בתקופת השואה. כל עוד שהיתי בחיק המשפחה, היו בי הכוחות לצלוח את המשברים. לאחר שהפרידו אותנו - נשבר לבי בקרבי.

ד׳ בחשון תש״ג (15 באוקטובר 1942).

השלג נערם על הכבישים וכיסה את הגגות במרבד לבן. נשאתי עיני דרך החלון הממוקם במתפרה, מקום שממנו יכולתי לצפות מרחוק על הגטו.

״אוי ואבוי!״ נפלטה קריאה מבוהלת מפי. לחרדתי הבחנתי במכוניות צבאיות רבות המכתרות את הגטו. משמעות הדברים: סלקציה נוספת!

לא טעיתי. עוד גירוש, עוד אחת מכל אותן סלקציות מחרידות.

שלושת אלפי אנשים נשלחו ליעד בלתי ידוע, לעינויים ולרציחות במהלך הסלקציה. שרה ביילא אחותי הי״ד נלקחה יחד עם כל העובדים בסלילת כבישים. אין לי מושג לאן לקחו את אחותי היקרה ומה עבר עליה עד שנפחה את נשמתה הטהורה. איש לא חזר חי מאותם גירושים וגם אחותי לא שבה לעולם. מאוחר יותר נודע, כי כולם נלקחו להשמדה בבלז׳ץ.

אברומ׳לה גיסי, בעלה של רייזל, החליט לחפש מקום מחבוא טוב להסתתר בו בעת הסלקציות. הוא גילה דלת מתחת למדרגות שבמעלה הבניין שלנו, הדלת הובילה למחסנון שיכל להכיל שני אנשים לכל היותר.

המחסן הקטן היה נס ההצלה של משפחתי היקרה!

באותה שעה שהשקפתי בדאגה מחלון המתפרה, עמדה אמי בחלון הבית והביטה לעבר המגרש שבו נהגו לערוך את הסלקציות. היא ראתה שהגרמנים ימ״ש מתחילים לכתר את הגטו. הם פרצו פנימה ובחמת רצח הסתערו על הבתים, חטפו את האנשים ושלחו אותם אל המגרש.

אמא נבהלה נוראות ועמדה לצאת אל המרפסת החיצונית בבניין, במטרה לרוץ ולתפוס מחסה בעליית הגג, כפי שעשתה בסלקציות הקודמות. אבל אז, לפתע פתאום - ראתה מול עיניה את דמות אביה ז״ל, שכבר לא היה בין החיים. הוא עמד לנגדה במלוא הדרו, כמו בחיים

חיותו, כאילו תפס בידה וקרא אליה: "**לא, אסתר, בשום אופן איני מרשה לך לעלות ולהתחבא בעליית הגג!**"

היא עצרה כהלומת-רעם. בינתיים הלכו הגרמנים והתקרבו אל הבית, ואז - כהרף עין נמלטה דרך המרפסת הגדולה אל המחסן הקטן שבו התחבאו רייזל ובעלה.

גם אחיותי - חיה, נעכה ורבקה'לה רצו בעקבותיה. כאן ארע נס גדול: המקום שלא יכול להכיל מעל שני אנשים, החביא עכשיו חמישה: את אמא, את רייזל ובעלה, ואת חיה ונעכה.

כך ליווה סבי את בתו, אמי הי"ד, והגן עליה ממושבו בשמי מרומים. התברר שאת עליית הגג שבה תכננה אמא להתחבא - גילו הצוררים ותפסו את כל הנחבאים שם!

הפעם ניצלה אמא.

***

רבקה'לה הקטנה היתה האחרונה שרצה בעקבות אמא והאחיות, אבל היא איחרה את המועד. חייל גרמני שנכנס אל הבניין הבחין בה.

רבקה'לה ראתה שהגרמני קלט אותה בעיניו, ולכן נמלטה חזרה פנימה.

הבית היה ריק. אני שהיתי במקום עבודתי, האחרים הסתתרו. הזמן קצר, והגרמני שועט במעלה המדרגות - - -

באותו רגע זינקה רבקה'לה אל המיטה שעליה נערמו שמיכות ומצעים, והתחבאה תחתיהם.

הגרמני פרץ אל הבית והחל צועק בפראות: "וואו איז דאס בלונדע מעטשען מיט די בלונדע צעפ?" (היכן היא הילדה הבלונדינית עם הצמות הבלונדיניות? לאן היא ברחה?)

הוא צרח בטירוף, כשאחריו פורצים הביתה חבריו הגרמנים צמאי-

הדם. כולם רצו ברחבי הבית אוחזים ברובים המכודנים, חיפשו ותרו אחריה בכל עבר. הם הגיעו אל המיטה עליה היא שכבה, רבקהל׳ה חשה את הרובה הקר חודר אל איבריה, אבל הם לא הרגישו בה. היא עצרה את נשימתה, פוחדת שמא תנוע השמיכה ותזוז עם נשימותיה... החיילים צרחו בזעם: ״וואו איז זי? וואו איז זי? היכן היא?״

כך התרוצצו ברחבי הבית כמסוממים, עד שלבסוף התייאשו ויצאו מן הבית.

מלאכים שמרו על רבקה׳לה!

***

הלילה היה לבן ומושלג, ואני התגנבתי הביתה בתום יום עבודה. את פני קידם בית ריק, חשוך ודומם. פרצתי בבכי וקראתי בקול: ״מאמי! היכן את? איפה חיה? איפה נעכה? היכן רבקה׳לה?״

איש לא השיב לקריאותי ובכיותי.

״רבקי, רבקה׳לה! גם את אינך פה?״ קראתי במר לבי.

רק אז העזה רבקה׳לה להגיח מבין השמיכות ולהתגלות בפני, כשכולה חיוורת ורועדת. ״איפה מאמי?״ שאלתי אותה בפחד.

״אני חושבת שהיא מסתתרת היכן-שהוא ליד המדרגות. ראיתי שהיא, חיה ונעכה רצות לשם״ - אמרה לי רבקה׳לה בקול רועד. טרם התאוששה מן החווייה הנוראה שעברה עליה. ״בואי נלך לחפש אותה״ - הוסיפה.

החושך שלט בגטו שלטון כמעט מוחלט. כמו בעיתות מלחמה, חל איסור להעלות אור, והיה עלינו לשבת בעלטה גמורה. התחלנו לקרוא בקול: ״מאמי! נעכה! חיה! רייזל!״

המסתתרים שמעו את קולנו והשיבו לקריאותינו.

״הגסטאפו כבר לא כאן, הגרמנים הלכו! אפשר לצאת!״ קראנו לעברם.

רק אז יצאו הנחבאים מן המסתור, ואנחנו הבחנו לשמחתנו בנס הנוסף שארע לנו - גם הם נותרו בחיים.

היכן הנעליים?

בי"ז בתמוז של שנת תש"ג חציתי את הגדר המפרידה בין הגטו שלנו לגטו בו שהתה אמא, ובידי זוג נעליים. הן היו קרועות פה ושם, אך עדיין ראויות לשימוש. ישבתי עם אמא לארוחה משותפת לאחר הצום, דיברנו ושאבנו כוחות זו מזו. אחר-כך ביקשתי ממנה: "אמא, מסרי נא את הנעליים שלי לסנדלר כדי שיתקן אותם".

אמא עשתה זאת בשבילי, ולאחר התיקון השיבה לי את הנעליים. באותו ערב חזרתי כהרגלי אל המתפרה ושכבתי לישון. כאשר התעוררתי בבוקר נחרדתי עד עמקי נשמתי: הנעליים נעלמו! והלא הנחתי את הנעליים על ארון הלילה הסמוך למיטה! הייתי בטוחה בכך במאת האחוזים! עיני שוטטו כה וכה, אך לשווא... הנעליים אינן!

במר נפש ניגשתי אל הממונה וסיפרתי לו: "גנבו לי את הנעליים!"

נעליים היו שוות אז הון רב. שוויין היה זהה ליותר מאלף דולרים של היום. לא היה לי הכסף הדרוש להשיג נעליים אחרות.

"לכי לשופטים היהודיים שיעזרו לך" - אמר לי הממונה.

סרבתי. לא רציתי להלשין על הנשים היהודיות, על אף שבהחלט חשדתי בהן. לא היה לי אמון בעובדות שהתנהגו ודיברו ברמה מוסרית שפלה.

"האם ראית בעיניך שהן גנבו את הנעליים?" שאלתי את עצמי, והתשובה היתה: "לא!" ולכן נמנעתי מלדווח. כך התהלכתי וביכיתי את נעלי האבודות, כשהנשים סביבי צוחקות עלי.

כאב לי שאני נמצאת בין נשים כאלה, שמסוגלות לשלוח יד ברכוש הזולת. הרגשתי נורא ואיום עם העובדה שאני מתהלכת בין גנבות!

זמן קצר חלף. ביום גשם וסוער אחד, כאשר ישבתי ותפרתי, דיברו הנשים סביבי על ההצפות השגרתיות בגטו.

אמא ואחיותי התגוררו בגטו בקומה עליונה, מעל בית-המדרש של הרב מז'אבנא, ולכן לא סבלו מהגשם. אבל משפחות רבות אחרות התגוררו בקומת קרקע, והגשם חדר אל הבתים והציף אותם. כמה מחברותי לעבודה ביקרו בבתיהן המוצפים, ולפתע - הפתעה! באחד הבתים הגיע לקראתן בשחייה על המים, לא פחות ולא יותר... זוג הנעליים שלי!

"בלומה, תראי מה מצאנו!" הן הגישו לי את הנעליים.

לא ידעתי את נפשי מרוב הפתעה ושמחה. ואז נזכרתי!

כשחזרתי מהביקור אצל אמא לאחר תיקון הנעליים, עברתי כדרכי בין שני הגטאות. כשנכנסתי אל הבית שעמד ב"קו הגבול", כנראה הנחתי את הנעליים על אדן החלון. החלון היה חצוב עמוק בקיר, כמו החלונות בבתי האבן הירושלמיים.

הנעליים עמדו וציפו שם במשך ימים, איש לא ניגש אליהם. בבוקר מיהרו האנשים לעבודה, ובלילה הצליחו בקושי לאכול משהו ומיד צנחו עייפים על המיטות. לא היה זמן לחיפושים אחר מציאות.

ואני חייתי כל העת במחשבה שגזלו אותי...

בשבילי היה זה לקח לכל החיים. למדתי יסוד חשוב: אין לחשוד באיש, בדבר שלא רואים במו-עיניים. גם אם בטוחים במאה אחוזים שנעשתה עוולה - אף פעם אי-אפשר לדעת מה התרחש באמת. פעמים רבות מתבררת הטעות לאחר זמן וכל התמיהות מתבהרות.

באותה שעה נוכחתי, כמה גדולים דברי חז"ל באומרם: "הוי דן את כל האדם לכף זכות" (אבות א, ו).

***

"אכול ושתה כי מחר נמות" - כך ניבא הנביא (ישעיהו כ"ב, י"ג). נבואה מחרידה זו התקיימה בתוככי הגטו בין גירוש לגירוש.

לעתים הצליחו להגניב אל הגטו יי"ש מזוייף בתוצרת עצמית. היי"ש האמיתי היה יקר ובלתי ניתן להשגה. חלק מאנשי הגטו שתו והשתכרו, במטרה להתעלם מן המצב. לחיות וכאילו לא לראות את המציאות הזוועתית שמתרחשת מול העיניים.

חופות הועמדו ונישואין נערכו, בלי לחשוב על העתיד... היה זה ערפול חושים מוחלט.

רק לא במנזר

תשעה חודשים נוספים של שנת תש"ג עברו עלינו מתוך אימה ופחד מפני הבאות, עד לראשית חודש אלול תש"ג. בתקופה זו התקיימו מדי פעם "סלקציות" קטנות, בג' באלול נערכה הסלקציה הגדולה שחיסלה את הגטו סופית ועקרה ממנו את שארית היהודים.

בינתיים ניסינו להבריח את רבקה'לה הקטנה למקום מבטחים.

בוקר אחד קלעה אמא בקפדנות את צמותיה הבלונדיניות של רבקה'לה. הלבישה אותה בבגדי ילדה כפרית ולחשה לה מילים דומעות של פרידה.

רבקה'לה יצאה לדרך, אל דודתנו שהתגוררה בכפר סמוך לקראקא. הדודה חיה בזהות בדויה תחת מסמכים מזוייפים. היו לה מכרים גויים, והם העבירו אליה תדיר ידיעות מן הגטו בטארנא. בתום כל סלקציה

שלחה הדודה לבדוק מי מאיתנו נשאר בחיים ומי הולך לעבודה. הגוי גם העביר אלינו מעט מצרכי מזון שהדודה שלחה.

עתה הצלחנו להבריח את רבקה'לה בדרך מתוחכמת אל מחוץ לגטו, שם המתין לה שליח גוי מטעם הדודה. הוא הוביל את רבקה'לה אל בית הדודה.

צמותיה הבלונדיניות של רבקה'לה שיוו לה מראה ארי. היא נראתה פולניה מבטן ומלידה, אבל מסביבה רחרחו התושבים שלא הכירו אותה. הם חשדו ב"פנים החדשות" שהגיעו לכפר.

כעבור שבועות בודדים החלו להציק לרבקה'לה בשאלות ובחקירות: "מי את, ילדה?" "מה את עושה כאן?" "למה באת?"

היא שמעה אותם אומרים זה לזה בקול של מביני דבר ובמבטים מלאי עוינות: "ההה! כנראה שהיא מן היהודים!"

הדודה דאגה. "העניינים סביב רבקה'לה 'מתחממים' מדי. חייה בסכנה. מה אעשה?"

מכר גוי יעץ לה: "הכי טוב שתשלחי את הילדה אל המנזר, כך לא יחקרו יותר ולא יחשדו בה שהיא יהודיה".

דודתי נרתעה מהרעיון. היא ידעה שאמי הצדקת תצטער מאוד אם ילדתה תוכנס למנזר.

ילדים יהודיים רבים אבדו במנזרים בשנות המלחמה. איברים חיים מן העם היהודי נתלשו בצל הנצרות, כי הוריהם רצו להצילם ממוות. עד היום, רבים מהם וצאצאיהם אינם יודעים דבר על יהדותם.

רבקה'לה כבר לא היתה פעוטה, היא זכרה היטב את אשר ספגה בבית ההורים. למרות זאת לא העזה דודתי לשלוח אותה אל המנזר בלי לשאול את אמא. היא שלחה שליח לבקש על כך את רשות אמי, אבל אמא לא הסכימה בשום אופן! היא ענתה חד וחלק: "בשום אופן לא".

זו היתה מסירות-נפש של אם אוהבת שהעדיפה את חייה הרוחניים

של רבקה׳לה יקירתה, על פני חיים חולפים כגויה המנותקת מעמה. אמנם החרב התהפכה מעל והיתה אפשרות להציל חיים במנזר - אבל אמא בחרה עבור בתה בחיי נצח.

רבקה׳לה נשלחה חזרה לטארנא.

הכניסה חזרה אל הגטו היתה הרת-סכנה. אנשים רבים נורו כאשר רצו להתגנב פנימה. לעתים הבחין גוי מקומי ביהודים המנסים לחמוק והסגירם ברשעותו לידי הגסטאפו.

למרות הסכנה הצליחה רבקה׳לה החכמה להתגנב חזרה לגטו באותה דרך בה הוברחה החוצה. גם הפעם היתה לה סיעתא דשמיא מיוחדת, והיא עשתה אלינו את דרכה ללא מכשול.

כמה שמחנו כולנו כשחזרה ! היינו מאושרות עם רבקה׳לה אחותנו המתוקה והיקרה ! אך בכך נסתם הגולל על סיכוייה להישאר בחיים. לו נשארה אצל הדודה, ייתכן שהיתה שורדת.

כך רצתה ההשגחה העליונה, כך צריך היה להיות - - -*

---

* הערת המשפחה: דמותה של רבקה׳לה הי״ד ׳ריחפה׳ תמיד בחלל ביתנו. שמענו אודותיה רבות. כל ימיה כאבה אמא את אובדנה והתייסרה במחשבה שמא ואולי... בכל-זאת יכלה רבקה׳לה הקטנה להסתתר בבית הדודה ולהינצל, ולהתהלך בארצות החיים.

פרק י"א

אמא שלחה אותי אל החיים

התעוררתי ביום ב׳ באלול תש״ג לתוך מערבולת של זעקות ויללות שעלו מן הבתים. מיהרתי יחד עם חברותי לעבודה אל החלון, והשקפתי בעיניים קרועות על כוחות הצבא הרבים המכתרים את הגטו כולו. זה היה אות הפתיחה לסלקציה האחרונה, האיומה והנוראה.

כל גופי רעד. באותם רגעים לא ידעתי מה לעשות! להישאר במתפרה? ללכת אל אמא? שום מקום כבר אינו בטוח! התלבטתי ורעדתי, שקלתי ורטטתי. לבסוף החלטתי: ארוץ אל הגטו השני, להיות עם אמא ועם האחיות שלי. מה בצע בדמי אם אשרוד לבדי? מה ארוויח אם אשאר בחיים והן תילקחנה השמיימה? החיים בבדידות אינם שווים לי. אני רוצה להיות עם המשפחה שלי!

המחשבות הללו הריצו אותי כאחוזת-תזזית אל הגטו השני.

רצתי ורצתי, ולפתע הבחנתי באמא ובאחיותי היקרות שרצות לקראתי. גם הן רצו להתאחד איתי. ברגעים גורליים רוצים להיות יחד

- - -

המשכנו בריצה אל מקום מגוריה של רייזל בגטו B. כשהגענו אל הבית האיצו בנו רייזל ובעלה: "מהר, מהר! בואנה אל עליית הגג הקטנה שלנו!"

כולן זינקו במהירות, וגם אני רציתי להצטרף אליהם, אך אז עצרה אותי אמא. היא קראה אלי ברגש סוער: "בלומה, לא... **אני מבקשת שיישאר זכר למשפחתנו**! חזרי לעבודה, לך יש אפשרות להישאר לחיות!"

אלה היו רגעים גורליים. הדקות בהן נשלחתי אל החיים.

אל הרגעים הגדולים פרץ הרשע המרושע אמון גת ימ"ש הנודע לשמצה. היה לו מראה איום ומפלצתי. הוא קרא לעברנו: "מה אתן עומדות כאן? לכנה הביתה, והבאנה בגדים ומצעים!" היתה לו הנאה מיוחדת לראות יהודיות נסחבות במסכנות עם צרורות שלא יועילו להן במאום.

אמא תחבה לידי 200 זלוטי. זה היה כמעט כל רכושה. "אולי תצליחי להשיג אוכל ולהביא לנו" - אמרה לי, ונפרדנו.

חזרתי בבהילות למתפרה, אבל מהר מאוד נוכחתי לדעת כי גם אלינו כלתה הרעה. שערי המתפרה ננעלו בפנינו, כמו כל מפעלי הגטו שנסגרו באחת בפני היהודים. שוב לא הזדקקו לעבודות שלנו. עתה נגזרה **סופית** השמדתה של יהדות טארנא.

צררנו במהירות בגדים, כלי מיטה וחפצים שונים. בהמשך הדרך הורו לנו לעזוב הכל ולא לקחת דבר.

הגרמנים הצעידו אותנו מהגטו, כאשר הם פוסעים משני העברים ויורים ללא הרף, כדי שאיש לא יעז לצאת מן השורה.

המראות במקום הכינוס היו מזעזעים. אמהות סחבו בתוך המצעים שלהן אוצרות יקרים - את ילדיהן הקטנים שנותרו לפליטה בגטו. בתוך הציפות הסתתרו תינוקות וילדים אפילו בגיל ארבע, ועם המשא הכבד הזה על שכמן עמדו האמהות במשך כל הלילה במגרש.

בין העומדים הבחנתי בבן-דודי, בחור שנסחף בעבר ברוחות הזמן - אך חסידי בעלזא הצליחו למשוך את לבו והפכו אותו לחסיד בכל לב ונפש. הוא נודע כעילוי וירא-שמים גדול. בגטו לא השתמש במוצרי חלב, כי לא היתה להם כשרות מהודרת. הוא לא רצה לשתות חלב שאינו "חלב ישראל" או לטעום חמאה שלא יוצרה מחלב ישראל.

הבחור הצדיק הזה לא נגע בזקנו בימי המלחמה, ותמיד היה מעוטף בציץ שהסתיר את הזקן. הרשעים היו מסוגלים להרוג בגלל "חטא" שכזה אך הוא לא נרתע. בלב כואב ראיתי כיצד גררו והוציאו אותו, רזה וצמוק כמקל, מתוך שורות האנשים. נטלו אותו כשה לעולה, אל הבלתי נודע.

כל הלילה עמדו היהודים במגרש הגדול. הבטנו בכאב עצור בלהבות-האימה, עת שהצוררים יצקו בנזין לתוך הבניינים והציתו אותם, כדי שמי שמתחבא ייאלץ לזחול החוצה.

קרון המוות

הפולניים המקומיים היו מרוצים למדי מכל הנעשה. נאסר עליהם לצאת מבתיהם ביום הסלקציה, כדי שלא יהיו עדים לפשעים. אולי אחד מתוך רבבה ריחם עלינו, לא מעבר לכך.

הגענו אל תחנת הרכבת, שם הורו לנו להשליך את כל חפצינו לתוך קרון. באותם רגעים התעורר "ויצעקו" נורא ואיום. התקשיתי להביט על האמהות שנשאו בשקיהן את ילדיהן. הן זעקו מרה וסירבו לזרוק את המטען החי שלהם ולהפקירו; לא יכלו להיפרד מילדן, מחמל נפשן, שעליו שמרו במסירות-נפש עד כה.

גם הילדים ייללו. הבטתי מזועזעת בחוסר האונים של אחותה של חברתי, שהחביאה ילד בחיקה והיתה עכשיו האומללה בעולם. היו

אמהות שהצליחו להידחף אל קרון הנוסעים יחד עם המטען היקר והרגישו המאושרות בתבל...

הרכבת עמדה על מקומה, לא נעה ולא זעה. הגרמנים ימ"ש הכריזו בגרמנית, בפולנית וביידיש, כי אם יימצא ילד בקרון - הם יירו בכל היושבים שם. בתוך הקרון התעוררה מהומה: הנמצאים האיצו בכל אשה שהצליחה להשתחל פנימה עם ילד: "צאי מכאן עם הילד שלך, אנחנו לא רוצים למות בגללך!"

ילד בן 12 הצליח להתחבא ולהתערב בין המבוגרים. הממונה היהודי שחיפש בינינו אחר ילדים מסתתרים וגרר אותם החוצה - לא הבחין בו. לאחר מכן עבר צורר גרמני לחיפוש נוסף ותפס את הילד. האב התחנן מרה על נפש הילד, אבל ללא הועיל. האב ובנו נרצחו שניהם בתוך הקרון. באופן דומה בא קיצם של כל הילדים שהוריהם ניסו להצילם. השם ינקום דמם!

אסור היה לנו לקחת עמנו כלום, אפילו לא כפית. הגרמנים חששו שאולי נוכל לנסר באמצעות הכפית את החלון הקטן שהיה קבוע בקרון, לראות את הנעשה בחוץ ואולי לברוח. הם חיפשו בכל הכיסים והכריזו כי אם אי-מי יימצא כשבאמתחתו חפצים - יירו בו. פחדנו מאוד ומסרנו את כל אשר לנו.

הקרון שבו נסענו היה מיועד להסעת בהמות. דחפו אותנו בצפיפות איומה, בקושי יכולנו לעמוד או לשבת על המדרגות. לאחר המתנה וחיסולים כאמור - החלה הרכבת לנסוע. חושך שרר, נסענו ללא מים, ללא כל תנאים אנושיים.

טארנא - הסוף

ומה התרחש בינתיים עם אמא והאחיות היקרות שלי?

כאשר הלכתי עם עובדות המתפרה אל מקום האיסוף - הן נותרו

בגטו, מתחבאות בעליית הגג בבניין מגוריהם של רייזל ואברומ׳לה גיסי. בתוך הנחבאים היו: אמא, רייזל ובעלה, נעכה-בריינדל, חיה ורבקה׳לה.

שלושה שבועות התחבאו בני משפחתי בעליית הגג. כמו שאר השרידים שהתחבאו בגטו, הם היו מורעבים וצמאים נוראות. בלילות, כאשר החשיך, הם שמו נפשם בכפם, חמקו ורצו אל הדירות העזובות והמרוקנות וחיפשו בהם דברי מאכל שהותירו אנשים מאחוריהם. גם באשפות נברו כדי למצוא שיירים וקליפות ולהציל עצמם ממוות ברעב.

בסופו של דבר הגיע גם קיצם המר.

בגטו התגורר גוי גרמני בשם ״פלאכער״, שעד המלחמה נודע ביחסו הטוב ליהודים. הוא עבר בין הדירות והכריז: ״כולם לצאת! לא יעשו לכם כל רע, אתם תישארו בחיים. לא לדאוג! לצאת, לצאת!״

היו שהאמינו לו. הרעב הנורא כירסם באנשים והוציא אותם ממקומות המסתור. הם העדיפו לחיות באשליות ולהאמין לפלאכער הרמאי, וזחלו החוצה מעליות-הגג. כך עשו גם אמא, אחיותי וגיסי. לעומתם היו אחרים שלא יצאו ממחבואיהם ונותרו בחיים.

כל הזוחלים החוצה נצטוו לעלות על מכונית והועברו למחנה ״טשעבנא״, לא הרחק מהגבול הפולני-הונגרי.

מהרגע הראשון העבידו אותם במחנה בעבודות קשות, ומצבם הלך ונעשה רע עם הזמן. מי שהיה לו כסף באמתחתו הצליח לפעמים לרכוש את לב הגרמנים. לאחר זמן העבירו אותם אל הגבול ההונגרי ורצחו את כולם ביריות בלא להותיר מהם זכר.

עם אמי ואחיותי נרצחו במחנה טשעבנא שבע-מאות יהודים. הנתונים הללו מופיעים בספר המנציח את הרצח בטשעבנא באותו תאריך. השם ינקום דמם.

את המידע קבלתי גם בעל-פה מהבחור הפליט מגטו צאנז שהתגורר בביתנו אשר בגטו. לאחר המלחמה הגיע הבחור ל״קיבוץ״ השרידים

בקראקא וגילה את שמי מופיע, וכי אני מחפשת פרטים על בני משפחתי. הוא שלח לי מכתב בו סיפר על גורלם של אמי ואחיותי, וכל שרידי גטו טארנא.

הבחור ראה במו עיניו בהריגת אמי, אחיותי וגיסי, השם ינקום דמם של אצילי-הנפש הטהורים, החסידים והישרים והתמימים.

הוא עצמו נותר בחיים, בזכות עיסוקו בתחום שהועיל לגרמנים.

***

טארנא עירי המפוארת, אשר שקקה חיי יהדות וחסידות עד עלות הכורת - נותרה עתה מרוקנת מיהודים. רק קבוצה מצומצמת של יהודים נשארה במקום כדי לנקות את הגטו ולארגן את הרכוש של המגורשים. כל היתר - 7,000 איש נשלחו למחנה ההשמדה בירקנאו, ו - 3,000 איש נשלחו לפלאשוב.

אני הייתי בין המובלים לפלאשוב, שם החלה מסכת חדשה בחיי.

פרק י"ב

"ברוכים הבאים" לפלאשוב

כעבור שעתיים של נסיעה בקרון הבהמות הגענו לקראקא. עצרנו רק לתחנת ביניים קצרה, כי "אסור" היה ליהודים להתעכב בעיר.

כדי להשפיל את התרבות והמסורת הפולנית, הכריזו הגרמנים על קראקא, ולא וורשה, כבירת פולין. בעקבות כך, המושל פראנק ימ"ש, שהיטלר ימ"ש מינה אותו לתפקיד - אסר על היהודים ה"נחותים" לשהות בעיר הבירה. לכן הועברו כל יהודי קראקא לפלאשוב הסמוכה.

בקראקא פגשתי מכרות מ"בית יעקב", שעבדו אתי במתפרה. יחד המשכנו לפלאשוב הסמוכה לקראקא.

נכנסנו לשערי פלאשוב, וההכרזות החלו מכות באוזנינו: "אין להחביא כסף ! כל מי שבאמתחתו סכום כלשהו - חובה להשליך אותו !"

שוב, ושוב, ושוב... אסור להחזיק כסף או כל דבר-ערך אחר...

האיסור היה כה נחרץ, עד שהגרמנים היו מסוגלים להרוג אדם בגלל מטבע 'זלוטי' קטנה שמצאו אצלו.

זו היתה קבלת הפנים מצד הגרמנים ימ"ש.

אבל בכך לא היה די! ציפתה לנו גם קבלת פנים טראומטית במיוחד דווקא מצידם של אחינו היהודים. נחרדנו לשמוע מפי אנשי ה"קומנדו" מזרע ישראל, מילים גסות ומשפילות שהנחיתו עלינו. הם הרביצו והתנהגו אלינו בצורה איומה. ראו עליהם כי הם כבר "ותיקים" במחנה, וכי הצרות והיסורים ייבשו מהם כל לחלוחית אנושית. הרי זו היתה מטרת הגרמנים - להשחית צלם אנוש!

היינו "חדשים" והזדעזענו מהמכות, מההשפלות ומהמילים המבזות מפי אחים יהודיים. היינו גם רעבים וחלושים, ומה קיבלנו? מנת אוכל שומנית מעוררת סלידה.

ואז שמעתי אותה, את גב' תמר פינקוסביץ (הורביץ), שהיתה מורה ב"בית יעקב" לפני המלחמה: "אל תאכלו, יהודים" - היא לחשה לעברנו - "זהו אוכל טרף!"

גב' פינקוסביץ שהתה לפני כן בגטו קראקא, וכמוה יהודים רבים יראי-השם. חלק מהם עבדו במטבח והצליחו לשמור על שלושה דוודים שיישארו בחזקת כשרות, ולתוכם לא הכניסו בשר טריפה. "בשר" - הכוונה לעצמות בלבד שכלל לא הוסיפו טעם טוב - אך די היה בהם כדי להטריף את הדוד.

הצדיקים ההם מקראקא אכן זכו להישמר מאוכל טרף. לא פעם השליכו הגרמנים הארורים דווקא לתוך הדוד הכשר עצמות טריפה, כדי שליהודים החרדים לדבר ה' לא יהיה מה לאכול. במקרה כזה - חלק מהיהודים הסתגפו ולא נגעו במרק, רק הסתפקו בפיסת הלחם הדלה.

גב' תמר פינקוסביץ חשבה שגם בפלאשוב יתאפשר לשמור על דוד כשר, אבל לצערנו, לא זכינו למותרות הללו. על פי ההלכה מותר היה לנו לאכול, כי היינו מצויים בסכנות נפשות ממש.

מחנה פלאשוב היה בנוי על שני בתי קברות יהודיים. נאלצנו לדרוך על הקברים, והרגשתנו היתה נוראה. השתדלנו להימנע ככל האפשר מחילול הקברים, היינו מרימות את אבני המצבות מהדרך וכך התהלכנו.

בפלאשוב התייחסו אלינו גרוע מאל עבדים ודיברו אלינו בשפה משפילה שדיכדכה את נפשנו וצרמה נוראות לאוזנינו.

המשבר הגדול עוד יותר שלי באותה תקופה, היה הניתוק מהמשפחה. כמה כאבה הפרידה... כמה הן חסרו לי, אמא הטובה שלי ואחיותי העדינות... "נקשור את עצמנו ולא ניתן שיפרידו אותנו" - עלו במוחי מילים של אחווה שאמרנו זו לזו בראשית המלחמה. הה, איזו תמימות, איזה חלום מתוק ובלתי-מציאותי... איך טפחה המציאות באכזריות על פני...

בכל-זאת, הצלחתי למצוא פה ושם פנים מוכרות, שהשיבו מעט את נפשי.

ה"מיטות" שציפו לנו במחנה, היו דרגשים בני כמה קומות. מדי יום קיבלנו פיסת לחם וגם סיר של מרק. לא נתנו צלחות, גם לא כפית. נאלצנו ללגום ישירות מתוך הסיר. באחד הימים נתנו לנו נערים מן המחנה פיסות עץ שהם חידדו, ואלה שימשו עבורנו איכשהו כ"כפיות".

הרעב עשה שמות באסירים. אנשים מכרו את עצמם עבור כפית אחת של מרק. לא פעם היתה אם מורעבת דוחפת את בתה כדי לזכות בכף מרק, או שהבת דחפה את אמה...

השפלה זו היתה שיא הנצחון של הגרמנים. לכך הם שאפו ! להשפיל ולבזות את העם היהודי היקר והאציל, הנודע במידותיו הטובות ! להביאו למצב נחות וירוד, להרוג את הגוף ולדכדך את הנפש - - -

מעטים מאיתנו הצליחו להגניב לעצמם כסף מתוך סיכון רב, ותמורת זאת להשיג מעט מזון. אלה שלחו את הכסף עם קבוצות שיצאו לעבוד מחוץ למחנה באזור מרוחק, והללו קנו עבורם דברי-מאכל.

הסוכריות

רוזה היתה אשה צעירה שגורשה מגרמניה לפולין. היא הצליחה לשמור לעצמה מעט דולרים מהנדוניה שלה. בכל פעם שיצאה לעבוד מחוץ למחנה היא בחרה לקנות... סוכריות! היה קל להגניב אותן לתוך המחנה, והמתיקות שלהן השיבה את הנפש.

רוזה היתה טובת לב במיוחד. היא לא אכלה את הסוכריות בעצמה, אלא חילקה אותן. מדי יום העניקה סוכריה לאחת החברות. וזה היה המון!

אני זוכרת כיצד לקקתי את הסוכריה שוב ושוב, באיטיות, כאדם הלוגם ממשקה מים חיים. הרגשתי בחוש איך המתיקות משיבה את נפשי וננסכת לכל איבר מאיברי.

עד המלחמה לא היתה לי משיכה לטעם מתוק. לא שתיתי קפה או תה ממותק כי לא מצאתי בכך טעם. אבל במחנה הפכתי ממתנזרת ממתוק לשוחרת סוכריות ומשתוקקת למתיקות מחיית-נפש.

טעמן של סוכריות הרגשתי כבר כאשר עבדתי במתפרה בגטו טארנא. לצידי בשולחן עבדה אשה מבוגרת, שיכלה להיות אמי. גם היא נהגה לקנות סוכריות "בגניבה", והיתה נותנת לי מהן, כשהיא לוחשת בעיניים עורגות: "הרשי לי לדמיין, כאילו אני נותנת את הסוכריות הללו לבת שלי".

הרשיתי לה... ילדיה של האשה נגזלו ממנה ונשלחו אל מותם. היא עצמה שרדה את השואה, אך למרבה הצער שוב לא זכתה לילדים.

גם בעת חלוקת הלחם במחנה פלאשוב נראו פה ושם גילויים של מסירות. בשיגרה, היו מריבות בעת פריסת הלחם. אנשים התווכחו וצעקו כי הפרוסה שלהם צרה בחצי המילימטר, וכי החבר פרס לעצמו פרוסה רחבה מדי... על רקע זה, בלטו גילויים של טוב לב עצום, שהרגשתי

אותם היטב בהזדמנויות שונות. אותם זהרורים של אהבת ישראל בתוככי האופל, הבעירו תקווה עצומה בלבבות, כי נצח ישראל לא ישקר.

***

היה לנו קר... ועצוב...

הכפור חתך בבשר החי. התהלכתי קפואה מכאן לשם, סוחבת על כתפי גזירי עצים. לאחר-מכן החזרתי את העצים למקום שממנו לקחתי אותם.

למה העבידו אותי הגרמנים בעבודה חסרת תכלית זו? לאיזו מטרה?

סתם, כדי לענות אותי ואת חברותי.

במתפרה בטארנא לא הייתי מאושרת במיוחד, אך בכל-זאת שהיתי בתוך מבנה אבן. כאן, במחנה פלאשוב, שיכנו אותנו ב׳בראק׳ עשוי מעץ, הקור הפולני חדר לעצמות, וכל העובדים מחוץ לבראקים סבלו מאוד מן הקור.

העבודה חסרת-הסיפוק הזו הרסה את מצב-הרוח שלי. כאשר אדם עמל ומתייגע, גם אם עבודתו מפרכת, ואפילו אם היא משרתת את האויב - יש לו תחושה של יצירה. לעומת-זאת, לעבוד ולהתאמץ בלי מטרה - זה מתסכל נוראות! עבודה כזו גורמת לתחושה איומה שפשוט ׳הורגת׳ את האדם.

זה היה חלק ממסכת ההשפלה והדיכוי של הגרמנים. הם לא אפשרו ליהודים לנוח, גם אם לא היתה עבודה בשבילם; מוחם הקודח המציא עבודות חסרות תכלית והורסות-נפש.

מאוחר יותר נאלצתי לייצר פצצות עבור הגרמנים, וזה היה עדיף במקרה שלי. כי אז לא היתה לי התחושה הקשה של עבודות ״פיתום ורעמסס״ חסרות תועלת, למרות שבכך סייעתי למכונת המלחמה הגרמנית.

אבל מסתבר שאין גבול לרוע והתהומות בגיהנום הן חסרות תחתית...

לאחר זמן נאלצתי לשאת קרשים לצורך שריפת גופות של אנשים. הגרמנים היו יורים ביהודים, והשליכו אותם לבור בקרבת מקום. היינו רואים מרחוק את היהודים עומדים, לאחר מכן מתמוטטים מהיריות, ובשלב הבא מושלכים לתוך הבור.

אנו נאלצנו לשאת לשם את הקרשים, להצית את האש ולשרוף את הגופות...

בעוון תפוחי-אדמה

לקראת בוא החורף, היו הפולנים מטמינים תפוחי-אדמה מתחת לרגבי החול, כדי שהתפודים לא יקפאו בכפור.

יום אחד, כשסחבתי את העצים על כתפי, ראיתי אנשים צולים תפוחי-אדמה. הריח הגיע ממרחקים, היכה באפנו וסיחרר את חושינו הרעבים.

רצינו לאכול... רק קצת תפוחי-אדמה, רק קצת!

חיכינו שהשומרים יעזבו אותנו לרגע, ורצנו אל המקום שממנו בקע הריח של תפוח-האדמה הצלוי. חשבנו לקחת כמה תפוחי-אדמה, שאותם כבר נבשל איכשהו (אגב: היו אנשים שאכלו תפוחי-אדמה לא מבושלים).

אלא שהיתה לנו טעות מרה וגורלית!

הרשעים עמדו ועקבו אחרינו מרחוק, כיצד אנו חוטפות בלהיטות את תפוחי-האדמה. כל אחת מאיתנו שמה בכיסה שניים-שלושה תפודים, ו... נתפסנו.

על מעשה חמור זה, הגיע לנו עונש נורא!

הובילו אותנו, קבוצת הבנות ה"פושעות", אל בית-סוהר קטן הממוקם בקצה המחנה. בית-הסוהר היה מקום סכנה של ממש. לשם הובאו אנשים שנתפסו בזהות בדויה תחת ניירות "אריים", ואחר-כך

הובילו אותם אל מפקדת הגסטאפו בקראקא - המקום הגרוע ביותר, שממנו כמעט שלא יצאו אנשים בחיים.

ה"לאגערפיהרר" הרשע המרושע, אמון גת ימ"ש, נהג להיכנס אל בית-הסוהר מדי יום ביומו, כדי לצפות בהנאה בעינויים הסאדיסטיים שהתבצעו בו.

התקבלנו בתחנת המשטרה במכות-אלה אכזריות. פנינו נפצעו עד זוב דם והתנפחו.

יללנו ובכינו. התחננו על נפשנו: מה עשינו בסך-הכל? לקחנו כמה תפוחי-אדמה עלובים... אבל הרשע לא רצה לשמוע דבר והמשיך להצליף.

אחר-כך הובלנו אל בית-הסוהר. הורו לנו לשכב על הקרשים. לא היו לנו שום תנאים אנושיים; המצב היה גרוע פי מאה מאשר במחנה. גם במחנה ישנו על דרגשים, אבל כאן היה קרש אחד משותף לכולם, וכל התנאים הסניטריים נוראים ואיומים.

לפתע הגיע מישהו והודיע לנו שהלאגערפיהרר הרשע מגיע, ומי יודע מה עומדים לעשות לנו... "אני רועד, אני רועד" - הוא אמר לנו.

היינו מפוחדות ומזועזעות ממה שהתרחש במהלך הערב.

הוציאו מספר אנשים שהחסירו יום עבודה אחד. תלו אותם על הגרדום אך לא על מנת להרוג - אלא תלייה של עינוי זוועתי, במהלכה תולים את הנידון כשכתפו על החבל, וראשו שמוט. אלו הם רגעים כואבים מאוד מאוד. שמענו את הבכיות והתחנונים, כיצד הנידון המיוסר מבקש ומתחנן שיורידו אותו כבר, כי העינוי הוא בלתי נסבל - אך ללא הועיל. כשעה נמשכה הזוועה, האומלל תלה תחת שחיו, ולבסוף הורידו אותו באכזריות.

האיש שנכנס אלינו, הוסיף להפחיד אותנו: "אילו בכיות היו כאן, אילו בכיות..."

והפחד גבר, אפף ולפף אותנו כמו טבעת חנק...

הלילה הלך והחשיך, ובינתיים לא עשו לנו דבר.

קרוב לחצות הלילה הגיע גרמני, פתח את שער בית-הסוהר כשהוא מפטיר מילים גסות, הרבין לכל אחת מאיתנו מכה חזקה עם האלה, ושלח אותנו לנפשנו.

רצנו חזרה אל הבאראק שלנו, פנינו נפוחות מהמכות - אבל היינו משוחררות, מאושרות.

אבוי לשיחרור שכזה, במחנה העבדות, בגיא צלמוות. אך מסתבר, שלרוע אין גבול, וכאשר זכינו לחזור אל ה"באראק" - שמחנו כי ניצלנו מתופת נוראה יותר.

חזרנו אל המחנה וחברותינו קיבלו אותנו בשמחה גדולה. "אל תשאלנה, כולן דיברו עליכן ודאגו לכן מאוד" - אמרו לנו החברות.

היינו מורעבות, לתפוחי-אדמה לא זכינו אלא להתעללות קשה - אך ניצלנו בנס, נשארנו בחיים.

פרק י"ג

במחצבת האבנים

שירים של תקווה, אבנים מתגלגלות ומתדרדרות במורד, לילות קפואים ועיניים שמשוועות לשינה...

כל אלה הם הבזקי זכרונות ממחצבת האבנים בפלאשוב.

ששה שבועות של אימה נותרו חקוקים לעד בזכרוני. הקיפאון שהתדרדר עמוק-עמוק **מתחת לאפס**, העבודה המפרכת והמסוכנת, ומאידך - כמה **מעלות** טובות לעם ישראל, אפילו בתוך התופת... גילויי הרחמים ואהבת ישראל שנשלחו אלינו מעבר לחומה, על-ידי אסירים מעונים ומותשים - להם אני רוצה להציב גלעד וזכרון.

העבודה שלנו היתה הקשה והמחרידה ביותר במחנה פלאשוב.

אסיר רגיל עבד שבוע אחד במשמרת יום ובשבוע אחר-כך במשמרת לילה. כך היה על פי רוב; אבל במחצבת האבנים עבדנו ששה שבועות רצופים במשמרת לילה.

השעון הביולוגי של האדם אינו מכוון לעבוד בלילה ולישון ביום.

אי-אפשר להחליף את היוצרות ולהשלים את שעות השינה במשך היום - כדי לעבוד בלילה. שיבוש כזה גורם לתשישות רבה.

אבל זה מה שנגזר עלינו. בלילות נאלצנו לסלול כביש בסמוך לוילה של הלאגערפיהרר (מפקד המחנה) המרושע אמון גת ימ"ש.

כזה היה סדר העבודה: ליד המחנה היו שני הררים סלעיים, האסירים הצטוו לפוצץ בחומר נפץ מיוחד את הסלעים, ולהעמיס את האבנים שהתפוצצו על קרונות קטנים מברזל שהיו מחוברים זה לזה. כל הקרונות היו קשורים לחבלים עבים וענקיים, רוחב החבל כרוחב רגלו של אדם.

היינו עומדות שבעים נשים בשורה, כל אחת נטלה את החבל על הכתף, ויחד עלינו במעלה ההר, נושאות את המשא הכבד של הקרונות העמוסים בסלעים. כשהגענו, היה עלינו לרוקן את האבנים, ומהן סללו את הכביש.

לאחר-מכן ירדנו בריצה על הסלעים ההרריים, שוב פוצצנו והעמסנו, ושוב עלינו למעלה ההר, וחוזר חלילה...

בתחילה, עבדו בעבודה הזו אסירים גויים. הם ניפצו את הסלעים, הכניסו את האבנים לקרונות ומנוע חשמלי הסיע את הקרונות במעלה ההר.

לאחר זמן-מה שאלו הגרמנים את עצמם שאלה של "הגיון קר": למה צריכים גויים לעבוד בעבודה מפרכת שכזו? ! יעבדו בה יהודים!

ואז הם גייסו גברים יהודיים לעבודה הקשה.

כעבור תקופה חשבו הרשעים: למה להשתמש במנוע חשמלי? הנה, יש כאן אנשים עם מנוע טבעי - שתי רגליים! שיסחבו הם, בכוחות עצמם, את הקרונות עד למעלה ההר.

לבסוף הבשילה במוחם הקודח של הרשעים החלטה "מחוכמת" יותר: מדוע יעבדו גברים בעבודה זו? היא קלה מדי! אפשר להעביד בה את הנשים...

הממונה חשב כי יש צורך לסדר את המשמרות: משמרת לילה ומשמרת בוקר; שבוע כך, ושבוע כך. הוא הסביר ל"לאגערפיהרר", כי היהודיות עלולות להתמוטט אם תעבודנה משמרות של לילה ברציפות!

"הרי זה בדיוק מה שאני רוצה, שהן תתמוטטנה!" - ענה הרשע ימ"ש בצחוק פרוע ומתגלגל ובלי שמץ של בושה.

היו אלה חודשי החורף (דצמבר וינואר) בהם שורר הקור הפולני העז ביותר, ואנו נאלצנו לעבוד דווקא בלילות הקפואים. עינו אותנו בלילות במשך שישה שבועות קשים ומפרכים, שהותירו את רישומם לנצח על גופי.

הקושי הטריף את הדעת. במחנה כולו, כל אחד חשב על עצמו. אמא ובתה התקוטטו על פירור לחם. למרות האגואיזם הכללי ריחמו כולם על העובדות במחצבת האבנים. נחשבנו לאומללות ביותר.

בשעה שש בערב, כאשר האסירים שבו מן העבודה, היינו עושות דרכנו למחצבה, להתחיל את המשמרת. האסירים הביטו בנו ושמענו אותם מלחשים: "נעבאך, נעבאך, ה'שטיין ברוך' כבר הולכות לעבודה".

ואז, התעופפו לעברנו פריטים שונים... כפפות חמות, צעיף, או כל בגד חם אחר שהאסירים הורידו מעל גופם. וזה היה מדהים ומרגש. אנשים ויתרו על חפצים חיוניים שהחיים תלויים בהם - בשבילנו.

כמה עוצמה יהודית גלומה במעשה ההירואי הזה!

הנאצים ימ"ש דיכאו והיקהו בכל כוחם את רגש הרחמים והנתינה; הם הפכו את האסירים להיות אנוכיים להחריד, אך למרות הכל לא הצליחו לגזול את צלם האלוקים. את פיסת הנשמה שנותרה בנו - לא עלה בידם לחמוס.

ברגע של אמת התעורר רגש הרחמים המלחש במעמקים, והנתינה היהודית הטבעית שפעה...

היה זה מתן בסתר אמיתי. לא ידענו מי הנותן. חטפנו בשתי ידיים

מטפחת חמה לעטוף את הראש, צעיף חם או כפפות, התחממנו והשבנו את נפשנו.

ויהי בחצי הלילה

השעה היתה שתים-עשרה בדיוק. היה חשוך וקר, ואנו עבדנו והתייגענו, חצבנו, סחבנו ורצנו...

כוחות עלומים החלו לזרום פתאום בעורקינו המיובשים. הגענו אל מעלה ההר, נושאות את הקרונות עמוסי האבנים, ורוקנו אותם בסמוך לגדר המחנה.

מן העבר השני של החומה התנהלה מתפרה. האסירים שעבדו בה קיבלו מדי לילה בשעה שתים-עשרה ספל קפה שחור וחם.

אנחנו עבדנו כל לילה בפרך, בלי שיתנו לנו שום דבר-מאכל או שתיה. אך הנה, בשעה שתים-עשרה חזר על עצמו מדי לילה מעשה החסד המופלא: היהודים עובדי המתפרה סיכנו את חייהם והעבירו אלינו סיר ענק עם קפה רותח, כדי לרענן ולהשיב את נפשנו המתייסרת.
זה היה עוד גילוי מרגש של רחמים במעמקי האופל - - -

הגרמנים שאפו לדכא ולהשפיל אותנו, עד לאפסיות מוחלטת בגוף ובנפש - אבל שם, מתוך הקור והחשכה, עלו ובצבצו המעלות היהודיות היקרות, ואורות רבי-עוצמה - - -

גם הקאפו היהודי גילה בנו התחשבות רבה. אם מישהי מאיתנו ביקשה לצאת לכמה דקות - והיתה הולכת למחצית-השעה או שעה, הוא לא צעק על אף אחת על העיכוב, כי ריחם עלינו.

הלאגערפיהרר הרשע שהתגורר בסמוך, היה סובא ומשתכר בלילות. לפתע פתאום היה חלון חדרו נפתח, עיניו המרושעות בלשו אחרינו,

עובדות-האבנים, ועוקבות אחר מעשינו. אם דבר-מה לא נשא חן בעיניו - לא התעצל: התלבש, והגיע לביקורת.

"היכן כל השבעים?" צרח.

כמעט אף פעם לא נכחו במקום כל שבעים האסירות, שהרי הקאפו התיר תמיד לעשר או לחמש-עשרה נשים לפרוש הצידה ולנוח קמעא ב'שירותים' כביכול, אם אפסו כוחותיהן.

הלאגערפיהרר ימ"ש ספר אותנו, ובאופן קבוע התעוורו עיניו. הוא פסק: "קוֶרעקט, שטימט!" המניין התאים, הוא ספר שבעים... אף פעם לא גילה כי חסרה מישהי.

כך נוכחנו על כל צעד ושעל בהשגחה פרטית עליונה, בתוך בור הצלמוות.

***

גם בתוך הגיהנום אפשר לשיר. זאת גילינו באותם לילות איומים.

תוך כדי העלייה במעלה ההר פיזמנו שיר שחיברה אחת מאיתנו. חוש ההומור שלה שרד איכשהו גם בתופת. מתוך הפנטזיות וההזיות, הצליחו כמה אסירות לחבר שירים בעמק הבכא...

כאשר הגענו אל מעלה ההר ורוקנו את ערימת האבנים הגדולה - הירשה לנו הקאפו להתיישב מעט על הסלעים לפני שנרוץ בחזרה למטה עם הקרונות.

ישבנו על האבנים הקפואות מן הקור, וחטפנו כולנו ראומטיזם חמור. כל פועלי המחצבה ששרדו מן העבודה באתר זה קיבלו את ה"מתנה" הזו כמזכרת נצח.

אבל, הסיוט הגדול שלנו היה: ההתדרדרות.

זה קרה כאשר אחת הנשים מתוך השורה הרפתה מעט, והחבל נשמט מעליה - כל השיירה נסוגה אז אחורה!

היינו נופלות זו על גבי זו, נחבטות בקרקע הקפואה, הקרונות התהפכו, האבנים התגלגלו ונשפכו, וכמעט תמיד קרה שלפחות אחת מאיתנו שברה את היד, את האף או את הרגל.

כדי להשלים את ה"תפאורה", נאלצנו לראות מחזות אימה בבור שעליו סיפרתי. לשם הובאו האנשים שנתפסו בבתים, ושם ירו בהם. לאחר הרצח השתמשו הגרמנים במעין "טרקטור", כאשר כף הטרקטור נושאת את הנרצח ומפילה אותו אל הבור הסמוך להר שעליו עבדנו. לאחר מכן שרפו את הגופות, אוויר הלילה החריף נשא את ריח הגופות השרופות מהבור, ומילא את החלל בריח נוראי שהוסיף לאווירה הקשה.

***

היו אנשים שניסו לברוח. במקרים כאלה - המחנה כולו סבל. הוכרז על סלקציה, הריצו את כולם אל מקום האיסוף, שם נאלץ כל אחד לשאת קרש כבד מאוד, וכך לעמוד מול הרשע שהביט לתוך פניו של כל אחד מאיתנו. מי שלא נראה לו מספיק יציב וחזק בעת נשיאת הקרש - הוא ירה בו על אתר.

הרשע המרושע הקפיד לשפוך מדי יום דם יהודי. פחד מוות נפל עלינו כל אימת שנכנס למחנה. הוא עומד לירות במישהו ! - ידענו. בנוסף לכך, בעת חלוקת האוכל, היינו סופגים מכות חזקות. כך חווינו עבודה קשה, ואווירה של עונשים וסלקציות איומות.

למרות כל הסבל והצרות - החזקנו את עצמנו, שלוש נשים מהעיר טארנא, לבל ניפול ונמעד. אכלנו אוכל כשר. אם הכניסו עצם של חמור לתוך סיר - לא אכלנו באותו היום. עדיין פיכו בנו כוחות מעברנו המפואר ; טרם כבתה השלהבת החמימה של בית אבא ואמא.

פרק י"ד

מתהומות הייאוש

חמישה שבועות לפני פורים תש"ד.

השחר עלה, ואנו חזרנו מתנודדות מהעבודה הלילית שלנו.

פתאום הקיפו אותנו הגרמנים. "בואו אחרינו!" ציוו בגסות, והכניסו אותנו לחדר צדדי. לא הבנו על מה ולמה. מה עשינו? מה מתכננים לנו?

רצינו לצאת ולחזור לבאראק שלנו, אך לא הירשו לנו. לבסוף נידבו את המידע: "מעבירים אתכן מכאן".

זמן-מה קודם לכן, שלחו קבוצה מהמחנה שלנו בפלאשוב למחנה סקארזיסקו אשר בפולין. העיקר שלא להישאר זמן רב במקום אחד! זו היתה אחת השיטות של הגרמנים ימ"ש. עכשיו עמדו לשלוח גם אותנו.

לקראת המעבר, שוב היכתה בי הבדידות. הייתי לבד! בלי אח או אחות, וגם לא חברה אהובה... רק כמה נשים שהכרתי מגטו טארנא, אך הן לא היו חרדיות.

אידה היתה אחת מהן. היא הובאה לפולין מגרמניה, בגירוש שהתבצע

בשנת 1938. הכרתי את אידה מגטו טארנא, וכאן במחנה היא היתה מאוד נאמנה ומסורה אלי.

שהינו בחדר המבודד במשך הלילה, כאשר הבדידות וחוסר הוודאות אופפים אותי מכל עבר. בשלב מסויים שברו כמה אסירות את הקיר המפריד בין החדר שלנו לחדר הסמוך - ואז גילינו ערמות ענק של בגדים. כל אלה שהגיעו לפלאשוב הופשטו מבגדיהם - והנה הערימה לפנינו.

"לעולם תקח" - חשבנו, והתחלנו לקחת. היו לנו "שקי לחם" שאותם נשאנו מדי לילה לעבודה. לשקים הריקים הכנסנו עכשיו בגדים שונים. לא ידענו אם הבגדים יישארו ברשותנו - אבל כרגע לקחנו. אנשים העטו על עצמם מספר שכבות של בגדים. גם אני לקחתי בגד עשוי מקטיפה שחורה והכנסתי לשק שלי.

למחרת הוציאו אותנו מן החדר והובילונו לתחנת הרכבת. דחסו אותנו בקרונות, לא ידענו לאן אנו מובלים. וכי היתה אפשרות לשאול, להתערב או להביע דעה? ! מה שעשו איתנו - זה מה שקרה.

הובאנו לצ'נסטוחוב - מחנה עבודה עשוי מִבנים של אבן ולא באראקים. הושיבו אותנו שם, אך לא היתה עבורנו עבודה. כעבור שבוע הורו לנו שוב לעלות על הקרונות. ממשיכים הלאה.

ככר לחם שלמה

כצידה לדרך נתנו לנו ככר לחם שלמה. כמה זמן לא ראינו מול העיניים ככר לחם? ! המון - - -

הרעב שלט באסירים שלטון ללא מצרים. אי אפשר לתאר את הרעבון ההוא! אני זוכרת את האסירים שהצהירו עוד בפלאשוב: "איננו רוצים למות ברעב. השאיפה שלנו היא לזכות לשבת ליד השולחן, שעליו מונחת ככר לחם שלמה; שתהיה לנו סכין, ונוכל לחתוך מהלחם כמה שיתחשק לנו... רק לא למות ברעב!"

והנה, בצ׳נסטוחוב נתנו לנו ככר לחם שלמה ופיסת מרגרינה.

התחלקנו לשני סוגים:

היו מאיתנו שאמרו: ״נאכל את הלחם עכשיו, ונהיה שבעים!״ הם לא התחשבו בעתיד ונהנו מהלחם כולו עכשיו ומיד.

אחרים החליטו: ״נחלק את הלחם, ונשאיר ממנו גם לימים יבואו!״

אני נמניתי על האחרונים. ׳לא אוכל בבת-אחת ככר לחם שלמה!׳ - החלטתי. ׳הרי זו כמות שמספיקה לחודש ימים, חודש שלם שבו אוכל להתקיים בזכות הלחם היקר!׳

ושמרתי על האוצר שלי, בתוך השק, מכל משמר.

***

הנסיעה היתה נוראה ואיומה. הובילו אותנו בקרונות המיועדים לבהמות. לבסוף הגענו למחנה סקארזיסקו, המרוחק קילומטרים אחדים מוורשה.

המחנה בסקארזיסקו פעל כבר שנתיים-שלוש קודם לכן. אנשים הובאו לשם לפני זמן רב מגטו וורשה. היו במקום ״ותיקים״ שכבר חוו על בשרם את מחנה מיידאנק, ולאחר-מכן הובאו הנה. אחרים הגיעו משעדליץ או מלודז׳.

העמקנו למדור עמוק יותר בגיהנום...

קבלת הפנים היתה זוועתית וכללה סטירות לחי, קללות וגידופים ממפקדי המחנה היהודים ושאינם יהודים.

פתיתי שלג נפלו ונערמו על הקרקע. היה זה שבוע לפני חג הפורים, פולין היתה קרה וקפואה.

לא הכניסו אותנו לבאראק. עמדנו במשך כל היום על גבי השלג הלח, כשמצב-הרוח שלנו תואם להפליא את מזג האוויר הקשה.

וגם כאן היתה נקודה של אור!

הלחם, הלחם שקיבלנו בצ'נסטוחוב... היה לנו לפחות מה לאכול.

***

הלילה כבר העמיק, כאשר הלאגערפיהרר הגיע והחל בשאגות: "עצלניות! מה אתן עומדות כאן, בחוץ?"

"היכן נעמוד? להיכן נלך?" השבנו בשאלה. "אנחנו זרות כאן, הביאו אותנו ואיש לא מאפשר לנו להיכנס".

"אני כבר אראה לכן, עצלות שכמותכן!" הוסיף לצרוח, "אתן תראו שיש מקום".

הוא החל בועט וגורר אותנו. כל אחת נשאלה בנפרד: "לאן ברצונך ללכת?"

היו שלושה בארקים. "B", "A" ו"C".

אמרתי בלא הרבה מחשבה: "A".

הייתי קפואה ומותשת. ייחלתי להיכנס לאיזשהו מקום, שיהא הקרוב ביותר. שיהיה "A"...

הובלנו אל הבארק, ועמדנו כעני בפתח. בעומדי שם, גיליתי חמש נשים המוכרות לי מטארנא!

"מהר!" שאג הלאגערפיהרר לעבר ה"בלוקעלטעסטע" (-זקנת הבלוק), "תפני מקום לחמשת הנשים הללו!"

"היכן?" היא השיבה, "והלא המקומות כולם תפוסים! אין מקום!"

במקום תשובה, העניק הצורר לבלוקעלטסטע המיוחסת והחשובה שתי סטירות באמצעות האלה שלו, לעיני כולן. "מיד, תעשי להן מקום!" צרח.

בלא אומר היא טיפסה אל הדרגשים העליונים, פקדה על כמה נשים לרדת ואמרה: "עכשיו כבר יש מקום".

הועלינו אל הדרגש העליון.

***

האווירה במחנה ההוא היתה גיהנומית. איומה.

הגענו לשם לאחר מגפת טיפוס שאכלה את יושבי המחנה בכל פה. המגפה פרצה בעקבות הרעב הנורא, אנשים נפלו חללים כזבובים, הייאוש אכל בכולם. האסירים התהלכו לבושים בבגדים מנייר, כי לא היה מה ללבוש.

המקום היה זרוע במתים, ואנשים דרכו עליהם. לא היססו ולא סלדו מלטפס על גופות המתים, כדי לבדוק את השיניים, שמא חבויים בהם כתרים מזהב. תמורת פיסת זהב, יכלו להשיג פיסת לחם באמצעות העובדים הפולנים.

היו בין המתים שהחביאו יהלומים בבואם למחנה. הם תפרו והסתירו אותם במקומות שונים - ולאחר שנפטרו במגפה, טיפסו עליהם האסירים בתקווה למצוא דבר-מה שיביא להם תועלת.

המחזות המצמררים הללו היו קשים עבורנו מנשוא.

ביקורו של העכברוש

הלילה היה מושלג. שכבתי מותשת בבאראק לאחר העמידה הממושכת בשלג. סוף-סוף הוצע לי הדרגש לשינה. שכבתי וחשבתי על הלחם היקר שלי. היכן אחביא אותו, שלא יאבד או ייגנב? לבסוף טמנתי אותו בשק, אותו הנחתי תחת לראשי, והוא שימש לי ככרית.

על משכבי בלילה על הדרגש העליון במחנה, בשעת לילה קפואה ורעבה, התנחמתי בשעשועי אודות הלחם שלי. המחשבות על הלחם גרמו לי לחוש שבעה יותר.

בלילה הגיע אורח בלתי קרוא.

עכברוש ענק, כרסתן, שסבל גם הוא מרעב. אפילו לעכברים לא היה מה לאכול במחנה. הוא הגיע אל הבאראק שלנו והחל עושה שם שמות. בין היתר, תלש פיסה מהלחם שלי.

לא העזתי להתלונן, כי הוא גזל ממני רק את הלחם. לאחת הבנות הוא תלש את הבוהן מהרגל, ברוב רעבונו...

הבטתי בלחם שלי בסלידה. עכברוש חיטט בו ; השלכתי אותו מעלי בתחושת גועל. בעת ההיא עדיין היתה בי תחושה איסטניסטית זו... אחר-כך גם זה עבר...

הילדה תלושת האצבע בכתה ויללה בכאב, על אשר עולל לה העכברוש.

ה"ברוך הבא" הנוסף שקידם אותי, היה גזילת המגבת וזוג הגרביים שלי. כאשר הלכתי לעבודה, השארתי אותם על הדרגש, וכאשר חזרתי - ראיתי שהכל נגנב. מני אז נטלתי עמי לכל אשר הלכתי, את כל הרכוש הדל שהיה לי, אם היה...

***

בבאראק שלנו שהתה אשה שהגיעה מוורשה. עד המלחמה היא נמנתה על השכבה העילית והאריסטוקרטית בוורשה - אחותה היתה אחת השחקניות הראשיות בתיאטרון הוורשאי.

אבל כאן - לאילו תהומות של שפל הגיעה אותה אשה נכבדת ! היא לקתה בחולי הכינמת, הכינים חדרו מתחת לעורה ועשו בה שמות.

במחנה סקארזיסקו לא התקלחו. לא היה די מים לרחצה. בפלאשוב היו ברזים בחדרי השירותים וניתן היה להתקלח ; כאן, האפשרות היחידה - לבעלות פרוטקציה - היתה לגשת למטבח, ולקבל מעט מים.

בין יושבות המחנה היו אסירות שעברו על בשרן שנתיים של אימים בסקארזיסקו, וקודם לכן גמעו את כוס התרעלה בגטו וורשה ובמחנה במיידאנק.

במיידאנק הציעו למי שרוצה לצאת לעבודה - להתייצב. לאנשים לא היה מה להפסיד, ואלה שהתייצבו הובאו הנה, למחנה בסקארזיסקו.

אלה קינאו בנו, שרק עכשיו הגענו הנה...

הן היו מיואשות להחריד. אסור היה לגלות לידן שמץ של תוחלת, כי נישאר אי פעם בחיים. גילויי תקווה פשוט נאסרו כאן מכל וכל!

רחמים בדין

לילה אחד ישבתי על הדרגש וחשבתי על חג הפסח המתקרב. בשנה שעברה עדיין ישבתי יחד עם אמא והאחיות, והאח הקטן שלי. עדיין ערכנו 'סדר' בהיחבא.

ומה יהא כאן? בעוד יומיים יחול חג הפסח... לא יכולתי לשאת את המחשבה שכאן אין חג, אין סדר, אין כלום...

מן-הסתם אופים איפה-שהוא מצות כאן במחנה - הייתי סבורה; וכנראה אפשר לקבל פיסת מצה. אשאל את הותיקות! הן כנראה תדענה לענות ולספר לי, מה היה כאן בשנה שעברה.

פניתי אל אחת מהן בשאלה: "ערב פסח עכשיו, אולי אופים כאן באיזשהו מקום מצות?"

האשה הביטה בי בעיניים קרועות והתנפלה עלי בצעקות: "מה את חושבת לך? במצב כזה את חולמת על אפיית מצות? צריך לתלות אותן, את הבנות הללו שהגיעו מטארנא..." היא הוסיפה.

אנחנו אכן עדיין היינו במצב שפוי יחסית אליהן. אחת מאיתנו, למשל, עדיין היתה מפונקת ולא טעמה כאן כלום, רק את הלחם שהביאה אתה.

והן, הותיקות והמסכנות, לא יכלו לשאת את ה"נורמליות" שלנו. הן התקשו לראות שמישהו עדיין חושב על טוב, מקווה ומאמין גם במצב שפל ונוראי כל-כך.

"אתן עוד מאמינות בדברים הישנים... בואו נהרוג אתכן, נירה בכן..." כך הן סיננו במסכנותן.

למעשה, לאחר המלחמה נודע לי, כי במחנה סקארזיסקו שהה אחד האדמורי"ם, ואכן אפו מצות באחת מפינות הגטו!

לא חשבתי ללכת לחפש. בכל לילה חזרנו מן העבודה מותשות ומיוגעות, מדולדלות ורעבות, לא עלה בדעתנו היכן נוכל לחפש ולמצוא מצות. הנה, רק שאלתי, וקיבלתי תשובה נוראית...

***

עמדתי על רגלי הנפוחות והרגשתי שאיני יכולה יותר!

העבודה שבה שובצתי היתה קשה מאוד. היה עלי להכין כמות מסויימת של כדורים שיועדו לאחסון בתוך הרובים. לא התמצאתי בהפעלת המכונה, שהיתה מיושנת ביותר. תדיר נתקעה ועצרה מפעולתה, לא ידעתי כיצד לפתוח ולשחרר אותה.

בין העובדות הסתובבה המפקחת שהשגיחה האם העבודה מתנהלת כנדרש והכמות המסוכמת מוכנה. אבל אני - לגמרי לא התאמתי לעבודה זו.

העמידה במשך 12 שעות רצופות היתה בלתי נסבלת. לא היתה אפשרות לשבת. רגלי היו נפוחות, כתוצאה מהעבודה הקשה הקודמת שלי במחצבת האבנים, שם קבלתי ראומטיזם נורא. היה זה בעצם שילוב קטלני של עמידה ממושכת וראומטיזם, שגרמו לנפיחות קשה לכל אורך הרגליים.

לא יכולתי לכופף את הברך בשום אופן. כאשר הלכנו לעבודה, צעדנו ארבע-חמש נשים בשורה, וחברותי שצעדו משתי צדדי, והכירו אותי עוד מטארנא - הן תמכו בי. אחזו תחת בית שחיי וממש גררו אותי, כי לא יכולתי ללכת.

במיוחד תמכה בי אידה חברתי היקרה. עוד חברה שסייעה בידי - לא

שרדה את המלחמה. היא התקשתה לאכול את המאכלים המלוכלכים שנתנו לנו וגוועה ברעב, יזכרה אלקים לטובה.

יום חופשי

במחנה היתה ממוקמת מרפאה קטנה. השמועה עברה בינינו, כי תמורת תשלום ניתן לקבל אישור מהרופא על חום גבוה מעל 38 מעלות, ואפשר להישאר יום אחד בבאראק ולא ללכת לעבודה.

חלמתי לנוח לשבות יום אחד מן העבודה - ואכן הצלחתי ב״ה. באמתחתי היה עדיין הבגד השחור שהבאתי עמי מפלאשוב. מכרתי אותו לגוי והרווחתי מעט כסף. במחנה סקארזיסקו ניתן היה לסחור מעט באופן ״שחור״ ובלתי חוקי. כך יכולתי להשיג כסף כדי לשחד את הרופא.

הלכתי למרפאה, אמרתי לרופא שאני סובלת מראומטיזם נורא. למזלי חומי אכן היה מעבר ל - 38 מעלות, וקיבלתי מהרופא פתק אישור כי באפשרותי להישאר יום אחד ״בבית״. הרופא הוסיף ואמר: ״אם היה לך כסף, יכולתי לרשום לך זריקות שיקלו עלייך מעט״.

לא היה לי כסף, ולכן יכולתי לשכוח מהרעיון... אבל היה לי לפחות אותו היום שבו נחתי מן העבודה.

מדי יום היו הסתובבו המפקחים היהודיים בבאראקים לבדוק האם אי-מי התחמק ונשאר במיטה. הם מצאו אותי שוכבת, וניגשו אלי עם המקל המונף, מוכנים להתחיל להרביץ.

הוצאתי את הפתק שלי והראיתי. המפקח שתק והלך לו.

יום אחד ויחיד נחתי, אך שאבתי מכך מעט כוח.

***

הדמעות נשפכו מעיני כנחל. כסאות לא ניתן היה להשיג במחנה,

וכך עמדתי מדי יום במשך 12 שעות רצופות, מיוסרת וכאובה. היה עלי לכופף יעה כבד ולהכניס לבית קיבול, לפקח אם המכונה עובדת כראוי, ואני פשוט לא יכולתי לעשות זאת!

ההשגחה העליונה שלחה אלי מלאך מן השמים. פֶּלָה, ילדה צעירה מקראקא הגיעה לכאן מבית היתומים.

היא עבדה לצידי, וראתה איך הדמעות זולגות מעיני. "מה קורה איתך?" היא התעניינה ברחמנות.

גיליתי לה את הסוד: "אני בקושי עומדת על רגלי הנפוחות! אין באפשרותי לכופף את הברך, אין לי כוח להתמודד עם המכונה הזו".

ראשית לכל - היא החליפה עמי מקום. עד אז עמדתי ראשונה בשורה, ופלה היתה השנייה. כאשר נערכה ביקורת, ראשית לכל בדקה המפקחת את המכונה הראשונה בשורה, ופיקחה באמצעות מכשיר מסוים האם החומר מתאים וכמויות הכדורים הנדרשות יוצרו. כדי שהירייה תהיה מוצלחת, היה על הקליע להיות מותאם בדיוק. אם היה צר מדי או רחב - הירייה לא תהיה ישרה וקולעת...

מעבר לכך הסתובב המפקח הרשע והמרושע בין הבנות והרביץ על ימין ועל שמאל ללא כל סיבה, בטענה שאין מייצרים בקצב הנדרש ולא באופן תואם.

פלה הצדיקה עשתה עמי חסד גדול כשהחליפה עמי מקום והפכה להיות ראשונה. בנוסף לכך, היא אמרה לי: "את - אל תעשי דבר. תעמדי ותעשי את עצמך כאילו את עובדת". היא זו שעשתה את עבודתי בנוסף לעבודה שלה! היא הכניסה ומילאה את החומרים עבורי, והכינה את הכמות היומית הדרושה.

כעבור שנים, כאשר סיפרתי לבעלי הרבי זצ"ל על הילדה המופלאה ההיא - הוא התפלא לעומתי: "מדוע לא ביררת את שמה המלא של הילדה הזו, כדי שיהיה ניתן להכיר לה טובה לאחר המלחמה?!" - - -

ה׳ ישלם לה כגמולה, לילדה הצעירה והאצילה שריחמה עלי כל-כך.

זו היתה נקודת אור נוספת שריצדה באופל, בתקופה שהאנושיות ירדה לשפל ואנשים חשבו רק על עצמם. במצבים המזעזעים ביותר פגשתי בעצם הטוהר של הנשמה היהודית, חזיתי בצלם האלוקים, ברחמנות שעדיין בצבצה מתחת לכל הצרות והעינויים.

פלה, הילדה היתומה, לא הכירה אותי קודם לכן. היו לה חיים קשים גם בטרם בואה למחנה - והנה, כמה ריחמה עלי, ואיך הצילה אותי! יזכור לה אלקים לטובה!

אביב פורח ועצוב

המצב שלנו, יושבות בארץ ״A״, היה טוב יחסית. האסירים בבארץ ״C״ עבדו בחומרים כימיים פולטי קרינה. הם הפכו להיות רזים וצהובים להחריד, השיער שלהם נשה אדום עקב החשיפה לקרינה המסוכנת, וכל מראם איום ונורא. החומר שבו השתמשו למילוי מוקשים תת-מימיים, נקרא ״פיקרין״. הם הורעלו מהפיקרין ומתו בתוך שלושה חודשים.

מדי פעם היה עלינו למסור את בגדינו לחיטוי. אולי היה בזה חסד, כי אחרת היו הכינים אוכלים אותנו חיים.

אט אט החלו ניצני האביב הפולני להיראות. מדי יום צעדנו רגלית לעבודה - ״חלילה״ לא ברכב - מוקפים מראות יפים. חלפנו בכפרים הפולניים, וסביבנו פורחים פרחים בצבעים קסומים ומשובבי-עין. העצים לבלבו והפריחה היתה בתפארתה.

דמעות היו מציפות את עיני. ׳העולם כה יפה׳ - נשבר לבי - ׳האביב כבר כאן, ואנחנו - באיזה שאול תחתית אנו מצויות! בגיהנום נורא, בעמק הבכא - בינות לפרחים הריחניים והעצים המלבלבים. המכונות

הולמות סביבנו, והרשעים מרחשים כשהאכזריות נוטפת מהם, אנו מוקפים בשנאה עזה, והסכנה מרחפת כל העת על ראשינו...'

גם כשחזרנו "הביתה", אל הבאראקים, הגענו לאווירה קשה וירודה. ערך החיים ירד לשפל, אנשים מתו כזבובים והנותרים טיפסו עליהם ותלשו שיני זהב ודברי ערך. והיה אסור לגלות שמץ של תקווה...

בחסדי ה', היו לצידי חברתי אידה ועוד כמה בנות מטארנא, וכך יכולתי לשרוד את הבדידות. האסירות רדפו אותנו וקינאו בנו ללא הרף. 'אתן עוד הייתן בשנה שעברה לצד ההורים שלכן' - הן שבו ואמרו - 'ואנחנו, כבר שנתיים בגיהנום הנורא עלי-אדמות'.

שהיתי במחנה סקארזיסקו חודשים אחדים. מבחינה מסויימת היה קל יותר מאשר במחנה הקודם - למי שהיה כסף באמתחתה יכלה לרכוש דבר-מה באמצעות העובדים הגויים, אך לעומת-זאת האווירה הבלתי נסבלת העיקה עלי מאוד, בנוסף למגפת הטיפוס שלא חדלה מלהשתולל.

לימים הגעתי למסקנה: "אם הייתי נשארת בסקארזיסקו חודש נוסף - לא יכולתי לשרוד זאת עוד".

***

קיץ תש"ד התקרב והגרמנים החלו לספוג מפלות בחזית הרוסית. יום אחד נודע לנו שהרוסים מתקרבים, אפילו לובלין שבה לידיים פולניות.

מפקדי מחנה סקארזיסקו לא ידעו בעצמם מה לעשות איתנו. במשך יומיים-שלושה לא שלחו אותנו לעבודה. הימים היו חמים למדי, וסביבנו - חול רב.

לפתע עלה בדעתי רעיון פשוט: החול מתחמם מאוד מן השמש, ואני יכולה לנצל עובדה זו כדי להקל על כאבי הראומטיזם שלי!

התחפרתי איפוא עם שתי רגלי הנפוחות אל תוך החול, והדבר היטיב עמי מאוד. הנפיחות ירדה, וחשתי הטבה רבה.



יצאתי החוצה אל השמש הנעימה, והלכתי לי באיטיות הביתה כדי להזעיק את חיה לבית-הספר.

סימטה בטארנא



"לנתח? ! חלילה וחס ! סעו מיד לקראקא !" — קרא הרבי בפסקנות.

האדמו"ר רבי יצחק הורוויץ זצ"ל מסטיטשין זצ"ל

העיר בערה, השמים נצבעו בצבעי כתום מבעיתים. בית-המדרש שעמד על תילו במשך כארבע-מאות שנה, נשרף גם הוא באש.



בית-המדרש המרכזי בטארנא



טארנא עירי המפוארת, אשר שקקה חיי יהדות וחסידות עד עלות הכורת – נותרה עתה מרוקנת מיהודים.

הבימה ששרדה מבית-הכנסת, שריד דומם לעבר מפואר



'רבונו של עולם' – המיתי באלם-קול – 'האם גם גורלן של אמי ואחיותי היקרות נחרץ? ואולי עלי לעשות משהו? מה נדרש ממני כעת?...'

גירוש יהודי טארנא



רבקה'לה החכמה הצליחה להתגנב חזרה לגטו באותה דרך בה הובריחה החוצה.

הכניסה לגטו טארנא



הכרתי כל פינה בטארנא, כל עיקול ברחוב. רצתי כל עוד רוחי בי אבל הרשע השיג אותי, והספר ה"מרשיע" עדיין בידי.

רחוב בטארנא



פתאום היה חלון חדרו נפתח, עיניו המרושעות בלשו אחרינו, עובדות-האבנים, ועוקבות אחר מעשינו.

המרפסת ממנה עקב הרשע אמון גת ימ"ש
אחר עובדות המחצבה במחנה פלאשוב

שירים של תקווה, אבנים מתגלגלות ומתדרדרות במורד, לילות קפואים ועיניים שמשוועות לשינה... כל אלה הם הבזקי זכרונות ממחצבת האבנים בפלאשוב.



מחנה הריכוז פלאשוב בימים ההם

הארוע הזה הותיר את רישומו לעולמים. מזכרת מפלאשוב, שנשארה לתמיד על היד, וכווייה קטנה ונצחית על הפנים.



מחנה הריכוז פלאשוב כיום

תמונות טארנא באדיבות "גנזך קידוש ה'"

פרק ט"ו

מבוקש: צבע אדום

"לטובתכן!" אמרו לנו הגרמנים ה"נדיבים". "מהיום לא תלכנה יותר לעבודה. נסיע אתכן לגרמניה ושם תעבודנה בבתי-חרושת זהים למפעלים כאן בסקארזיסקו, ובאותו סוג של מכונות. עת מלחמה עתה ועבודתכן חשובה לנו".

כך הם הוליכו אותנו בכחש.

את ה"העברה" הם פתחו בסלקציה מזעזעת. הורו לכולם להתאסף במקום מסויים, הלאגערפיהרר עמד מולנו ובידו מקל ארוך, לצידו כלב ענק כמעט בגודל אדוניו, וכל אחת היתה חייבת לעבור לפניו.

הנשים המבוגרות יותר היו מפוחדות במיוחד. היתה בינינו בחורה כבת עשרים מטארנא, חיוורת מאוד. הבנות חיפשו עבורה בכל פינה אפשרית פיסת נייר בצבע אדום, כדי למרוח על פניה צבע.

יצאנו כולם אל מקום האיסוף. המעמד כולו הטיל חלחלה - הרשע הביט היישר לתוך פנינו, והחליט האם האסיר נראה בריא דיו כדי להיוותר

בחיים, או לא. די היה לשמוע את אותו מרצח אכזר; די היה להביט על שני הכלבים - זה שעל שתיים וזה שעל ארבע - כדי להחוויר כסיד.

הצבע האדום לא הועיל. גם מבעד לצביעה המלאכותית ניכר לובן הפנים. לדאבוני, אותה נערה צעירה מטארנא נגררה החוצה מהשורה, והרשע ירה בה בו במקום.

בנוסף, עמד בסמוך רכב קטלני, שאליו נדחסו חלק מהאנשים שהוצאו מהשורה. שם הרעילו אותם בגז ושרפום למוות. אסיר שנרשם כחולֶה במשך שבועיים - הועבר באופן אוטומטי לרכב ההוא. אנשים נזהרו מאוד שלא לגלות שהם חולים.

בסיום הסלקציה, דחסו את כל הנותרים בקרונות של בהמות. מאה אנשים בקרון אחד. נדחסנו עוד ועוד, גרוע יותר מסרדינים בקופסא. בקושי היה מקום לעמוד. היינו ללא מזון וללא שתיה, ללא תנאים מינימליים לבן-אנוש. החלונות היו מסורגים בחוטי תיל דוקרניים.

כארבעה ימים ארכה הדרך. ברוב הזמן עמדה הרכבת על מקום אחד, כי פסי הרכבת היו מפוצצים במקומות רבים. בתוך הקרונות היה חשוך ואטום, היינו מורעבות וצמאות ולא נתנו לנו אוכל ולא שתיה.

בתחנות הרכבת פסעו להם בנינוחות נוסעים פולניים. "תנו לנו מעט מים!" התחננו אליהם. לעיתים רחוקות מישהו ריחם עלינו והביא לנו מים בכלי גדול. הוא ניסה לדחוף את המים בין המדרגות, באמצעות ספל קטן - תמורת תשלום של כמה זלוטי, או דבר ערך כלשהו. אם הגרמנים ימ"ש הבחינו בכך, הם רצו במהירות לעבר הרכבת ושפכו את כל המים ארצה.

הנסיעה נמשכה כנצח, עד שסוף סוף הגיעה הרכבת ליעדה.

היה זה כשבוע לפני ראש-השנה תש"ה. לא ידענו לאן אנו מובאים, אבל על פי הכיתובים והשילוטים בשפה הגרמנית שתָלו על הכתלים, הבנו שאנו בגרמניה.

מהר מאוד התברר כי הגענו למחנה השמדה הסמוך ללייפציג. עבורנו נפערה תהום חדשה בגיהנום עלי-אדמות.

כשירדנו מהרכבת הבחנו בפולניות הלבושות בבגדים מסויימים. האסירות שבינינו שכבר היו "בוגרות" מיידאנק, מרטו את שערות ראשן: "געוואלד, גם כאן יש קרמטריום!" הן קראו במר לבן. הן הכירו את הצוות, את הסגנון של העובדות, ורעדו מפחד. הן הבינו כי כאן אין זה מחנה עבודה, אלא מחנה השמדה.

ציוו עלינו להיכנס למקלחת. הבנות היו מבוהלות להחריד, גם במיידאנק אמרו שהולכים לעשות מקלחת, ובעצם הדליפו גז שהרג את הקרבנות...

הן לא רצו להאמין שמדובר במקלחת של מים. "גם שם אמרו לנו להתקלח, זו תרמית, אנחנו יודעות היטב מה פשר המקלחת הזו ומהו הקרמטריום" - הן יבבו.

חברתי פוריה, יוצאת וורשה, סיפרה לי מה עבר עליהן במיידאנק ומדוע הן כל-כך מפוחדות: "הגעתי מגטו וורשה למיידאנק עם אמי ואחותי. מדי יום לקחו אסירים לקרמטריום ושרפו אותם. יום אחד הודיעו, כי מי שרוצה יוכל להתייצב לעבודה. לא היה לנו מה להפסיד, וחלק מאיתנו נרשמו. כך הגעתי למחנה העבודה יחד אתכן, וניצלתי. ועכשיו, עוד פעם..."

כולנו הרגשנו שאלו הם הרגעים האחרונים שלנו. החלטנו לאכול את מה שנשאר לנו.

חששתי מאוד לעורי. היו לי פצעים מוגלתיים נוראיים תחת בית שחיי, כתוצאה מכך שחברותי סחבו אותי מדי יום אל העבודה. האמת היא, שכמעט כולנו היינו נגועות בפצעי מוגלה.

למה יאמרו הגויים

הגיעה הרופאה, מפחידה כמו שד, ובידיה מכונת גילוח. כל מי שנמצאה כינה בראשה - גולחה מיד.

אני וחברותי קיווינו כל-כך: שרק לא יגלחו אותנו! רק שלא יגלחו... לא רצינו שיאמרו כי היהודיות הן שפלות, מלוכלכות ונגועות בכינמת. היו במחנה גויים רבים ממדינות שונות - כמו צרפת, בלגיה, יוגוסלביה, היו כאלה שנתפסו כפרטיזנים באוקראיינה, בפולין, בבולגריה ובהונגריה ועוד. לא רצינו לחוש נחותות ביניהם...

לאחר המקלחת (שאכן היתה רק מקלחת), נבדקה כל אחת באמצעות מנורה חשמלית. רעדתי כדג, הרי הייתי מלאה בפצעים. אך נס ארע לי! כאילו התעוורו עיניה של הרופאה. בסיעתא דשמיא היא לא הבחינה בפצעים. היא בדקה כל שערה בנפרד, לא מצאה כינה והותירה את שערותי לראשי.

הגרמנים החרימו את כל אשר לנו. הם חיפשו אחר זהב או דברי ערך אחרים שאנשים אולי החביאו בבגדיהם.

כך עמדנו במשך יום שלם, כאשר כל העת אנו שומעים את ההכרזות החוזרות ונשנות: "מי שהשאיר בבגדיו שעון זהב, טבעת זהב, יהלומים או דברי ערך - שיבוא להודיענו". עדיין מהדהדות באוזני הקריאות שהכריזו שוב ושוב, כשהם חושבים שאולי מישהו מן האסירים יבוא ויספר... אך ללא תוצאות. איש לא הלך.

היו בינינו נשים נשואות. אחת מאיתנו ילדה במחנה לקראת השחרור. לאחר המלחמה פגשתי אותה בשוויץ יחד עם ילדתה, כפי שיסופר בפרק י"ח.

בשלב זה הותר לנו להיכנס לביתנים, אך לא קיבלנו בגדים ראויים לשמם. כעבור ימים אחדים קיבלנו בגדים שעל כל אחד מהם נרשם

מספר. כך הפכנו ל"מספרים", בלי שמות וללא זהות. למזלנו, לא חקקו את מספרים על זרועותינו, כמו באושוויץ ובמחנות אחרים.

האחראיות עלינו היו פולניות דוברות גרמנית. למרות שחלק מהן היו אינטלגנטיות ובעלות ידע - מידת ההשכלה שלהן לא שינתה את מהותן. מרושעות היו ועשו לנו צרות צרורות. כשחילקו לנו את הלחם גנבו לעצמן פרוסות; נתנו לנו מנות קטנות יותר, והתייחסו אלינו בקפדנות וברוע.

מדי יום קיימו מסדר תחת כיפת השמים, כשכולנו עומדות. ספרו אותנו, ואם נדמה היה לגרמנים שהמספר חלילה לא מתאים - ספרו שוב ושוב, וכך היינו חייבות לעמוד על רגלינו זמן רב עד שהעניינים הסתדרו.

התמונות היקרות שלי!

הרשעים נטלו ממני את בגדי, אבל הותירו את גרבי ונעלי לרגלי, ואני שמחתי שהתמונות אתי ומצאתי בהן נוחם. התמונות ליוו אותי לאורך מסע תלאותי החל משנת תש"ב.

באחד הימים של קיץ תש"ב, עוד כשהיינו בגטו טארנא, הפתיע אותנו אבא באומרו: "אצל 'ערליכע אידן', יהודים יראים ושלמים, לא מקובל להצטלם. אך עתה איננו יודעים לאן ישלחו אותנו ולהיכן נגיע - לפחות שיישאר זכר מהמשפחה. אני רוצה שכולנו נצטלם".

אבא הזמין צלם ומשפחתנו נעמדה בהרכב מלא לצילום. כל אחד מאיתנו קיבל עותק אחד של התצלום. התמונה היתה יקרה ללבי לאין-ערוך, היא היתה הרכוש היחיד שנותר עמי בגלגולים השונים שעברתי.

היתה לי תמונה נוספת מילדי גטו טארנא המתוקים והיקרים הי"ד, שלמדו אצלנו בגן החשאי.

את שני האוצרות היקרים הללו הסתרתי באופן קבוע בתוך גרבי.

באחד הלילות, לאחר ששכבנו לישון - טמנתי את שני זוגות הגרביים שלי, שבהן היו התמונות - בתוך השק. בבוקר השארתי את חפצי על הדרגש, וכאשר חזרתי - הגרביים עם התמונות כבר לא היו שם - - -

התמונות היקרות שלי ! כמה צרב לי אובדנן !

אני חושדת שזקנת-הבלוק הפולניה גנבה לי את התמונות. בבקרים, כשהבאראקים היו ריקים ואנחנו בעבודה, היתה נוברת בשקים, אולי תמצא דבר ערך מוחבא. היא אמנם לא היתה זקוקה לתמונות, רק ליהלומים, כסף וזהב - אך בכל זאת נגנב לי האוצר היקר. כך, בנוסף לסבל מצד הגרמנים, סבלנו מיתר הגויים אשר סביבנו.

אסירים פולניים ואוקראיינים שנשלחו הנה סבלו כמונו - אבל היתה בהם גאווה. הם חשו סיפוק מן העובדה שאסרו אותם בגלל שנלחמו בחירוף נפש למען מולדתם. במשך שלושה ימים ושלושה לילות התנגדו אסירים אלה ללכת לעבודה. לבסוף הצליחו במאבקם והם נשלחו לעבודות קלות במטבח או בכביסה, ולא במפעלי ייצור. בין לבין הם נהנו להתעלל בנו והציקו לנו מאוד.

היה נורא, היה מחריד - אבל היו לי פוריה וגיטה, חברותי היקרות שהכרתי מ"בית יעקב" ! ההימצאות במחיצתן פשוט הושיעה אותי מתהומות הייאוש בלייפציג.

במחנות הקודמים היו לי חברות מסורות, אך לא ממוצא חרדי. עם פוריה וגיטה הרגשנו כמו אחיות.

בראש-השנה תש"ה הודיעו לנו שוב על מבדק ראשים. הפעם - רק לאסירות היהודיות. אם תימצא כינה - הוזהרנו - יגלחו את שערנו.

מין תחושת שליחות פיעמה בקרבנו: להציל את כבוד היהודים ! גמרנו אומר שאצלנו לא ימצאו כינים, ואותנו לא יגלחו ! אסור שהגויות תבטנה בזלזול על ראשינו המגולחים - - -

בדקנו זו לזו את הראשים, פלינו את הכינים, קיווינו בכל מאודנו שלא יאמרו כי היהודיות נגועות בכינמת.

חברותי ואני עברנו בחסדי השם את שנות השואה כשהשיער לראשינו. גם זו היתה נקודת-אור, כי באושוויץ למשל - גילחו את כל האסירים והאסירות.

במפעל המתכות

יום אחד התבקשה אחראית-הבלוק להכין קבוצה בת עשרות נשים החזקות והבריאות ביותר, אותן ישלחו לעבודה קשה ומפרכת במיוחד במפעל.

היא לא טרחה לבדוק עד כמה אנו חסונות וכשירות לעבודת פרך. בצורה אקראית ניגשה לאחת הפינות וריכזה את הנשים שעמדו שם, על פי המכסה שהתבקשה להכין, ורשמה לעצמה את המספרים.

גם אני וחברותי - פוריה (סוקול, מחברת הספר "עקבות שחורים בשלג") וגיטה (טובה זילברברג) וחברות נוספות - כולנו נערות עדינות וחלשות, נכללנו במכסה.

העבודה החדשה שלנו נקראה: "די גאלוואנישע אפטיילונג". זו היתה עבודת "גלוון" קשה מאוד, בתנאי רעב איומים.

"תדעו לכם" - כך הזהירו הגרמנים את הנערים הפולניים שעבדו במקום לפנינו - "כי עומדים להגיע הנה בני העם הנחות ביותר, ואסור לכם ליצור עמם קשר!"

איני רוצה להתבטא באיזה ביטוי שפל כינו אותנו הגרמנים.

נער פולני אחד הפר את הפקודה, הוא הרהיב עוז ואמר לנו: "אל תחיינה באשליות שתחזקנה כאן מעמד. הגעתי לכאן בתוך קבוצה של

500 גברים, וכמעט כולם מתו. אני ועוד שניים-שלושה נשארנו בחיים. זו עבודה קשה מכדי שתוכלו לעמוד בה ולהיוותר בחיים".

הפועלים הפולניים זכו להתגורר בבתים והיה להם אוכל מסודר ככל שחפצו - ואילו לנו נתנו רק את חתיכת הלחם והמרק, בלילה קיבלנו גם כוס קפה, וזו היתה מעלה אחת על פני המחנה הקודם.

פעם בחודש קיבלנו מרק חלבי - שנחשב כמתנה גדולה ועצומה.

המפקח (המייסטער) הממונה על העבודה היה זקן מופלג. הוא לא נמנה על הגרועים ביותר, אך תמיד נהג לומר לנו: "אני יורש גיהנום כאן בעולם הזה, על כך שאני נאלץ לעבוד עם היהודים". עם-זאת, הוא לא היכה אותנו מדי על לא דבר.

אל האסירות הגויות הוא התנהג בטוב-לב. פעם נפלה הטבעת של אחת מהן לתוך בריכה עמוקה. הוא ציווה לרוקן את הבריכה ולהחזיר לה את הטבעת. התנהגות אנושית כזו כלפי האסירות היהודיות - לא באה בחשבון ולא עלתה על הדעת.

לצידו של המייסטער עבדה מפקחת אס.אס. מרושעת ואיומה. היא היתה מכה אותנו ללא סיבה, מתהלכת בינינו ומרביצה לנו באכזריות. הרשעות ממש "זרחה" מפניה, היא נהנתה להרביץ בנו מכות רצח תוך שהמפקח עומד ומסתכל מן הצד בלא-אומר.

המקום שבו עבדנו היה כעין בריכה ענקית, במרכז המפעל היו חוטי תיל שהסתובבו סביב-סביב כעין קרוסלה. הוטל עלינו להטביל פצצות באמבטיות של כימיקלים חריפים ומסוכנים, שהגנו על הפצצות מפני חום ושריפה. הפצצות היו כבדות מאוד, ומיועדות כנראה לשיגור ממטוסים. אלה היו גושי ברזל ארוכים הדומים לצינורות, ובתחתיתם שני גלגלים. הטבלנו אותם בתוך בריכות גבוהות מאוד, בריכה אחר בריכה, טבילה אחר טבילה. בכוחותינו הדלים נאלצנו להרים גושי ברזל כבדים שכאלה ולהטבילם בתמיסות השונות והמסוכנות, רותחות או קפואות.

קשה לי להבין כיצד הצלחתי להתמודד עם משא של משקל עצום שכזה, ועוד בתנאי חיים קשים כמו שלנו.

עוד מעט יבוא

ביום הראשון שבו התחלנו בעבודה האיומה של הטבלת מתכות בתמיסות כימיות חריפות להחריד - נכוויתי קשות. ביום השני כבר העניקו לנו שני זוגות כפפות ארוכות, אחת מכותנה ואחת מגומי, אבל עבורי זה היה מאוחר מדי.

הרמתי את מוט המתכת הכבד בכוחותי הדלים, כדי להכניסו לתמיסה. לרוע מזלי, לא השקעתי אותו מספיק עמוק במי-הכלור, ואז הוא זינק חזרה לעומתי, כשהחומר ניתז עלי בעוצמה. נתזים פגעו בפני, על ידי ועל בגדי. הארוע הזה הותיר את רישומו על ידי לעולמים. סימן שנשאר לתמיד על היד, וכווייה קטנה ונצחית על הפנים.

חשתי את הכוויות בוערות כמו להבות אש. אך עם זאת, ארע לי נס ! אילו פגע החומר אפילו בקרבת העין - הייתי מתעוורת.

לנגד עיני שנותרו לפליטה החל הבגד שעלי מתפורר ונאכל על-ידי החומר ההרסני. לא זו בלבד שגופי שרף ובער כמו אש - גם הבגד שלי ניזוק.

ואם חשבתם שנתנו לי בגד אחר להחלפה - טעיתם.

שבועות ארוכים התנהל ויכוח בין החיילים הממונים על המפעל, לבין הממונים על המחנה. כל אחד טען שהצד השני צריך לתת לי בגד חליפי. בשלב ההוא של המלחמה, בראשית תש״ה, היו הגרמנים מופתעים מכמויות היהודים שהם הצליחו לדחוס אל המחנות, הם לא חשבו שיזדקקו לביגוד כה רב וסבלו ממחסור.

בחזית נחלו הגרמנים תבוסות גדולות ונסוגו מאימת הרוסים. אלה האחרונים הצליחו לכבוש שטחים ניכרים, חציה של פולין היתה בידי

הרוסים, שכבר הגיעו באותה עת עד אושוויץ והתקדמו למערב. אנו לא ידענו על התבוסות הגדולות של הגרמנים וכי הם אכן מתמודדים עם מחסור בבגדים. כאשר בנו את המחנות לא תיכננו כי יצליחו לדחוס לתוכם יהודים כה רבים...*

הויכוח נמשך שבועות אחדים, עד שהואילו לתת לי סרבל עשוי מבד דוקר. היום מכינים ממנו שמיכות "קוץ" ומתכסים בהם בחורף.

הבד דקר והציק. תמיד היה עורי רגיש, ובקיץ עוד יותר. התקשיתי להתמודד עם החום והגרד המטריד. שמש קייצית חיממה את העולם וסבלי היה רב.

"עוד מעט יבוא הסתיו" - הרגיעו אותי חברותי שוב ושוב. "עוד מעט יבוא הסתיו, ולאחריו החורף, ולך יהיה בגד חם. יהיה לך חמים ונעים, את תהיי מאושרת".

ובאמת, בסוף הגיע הסתיו ואיתו הצינה הקרירה. ומה הביאו לי השניים בכנפיהם?

כאשר אך התחלף מזג האוויר ורוחות של סתיו החלו לחדור - נטלו ממני הרשעים את הבגד והעניקו לי תחתיו... בגד דקיק. כך היו הצוררים ימ"ש עסוקים כל העת, על כל צעד ושעל, במזימות ובתוכניות כיצד להציק ולצער.

עכשיו גם לי היה קר בחורף, כמו לכולן - ובכל-זאת, את לבי המשיכו לחמם ניחומי החברות...

---

* הערת הבן, האדמו"ר מסאסוב-מאנסי שליט"א: אמא היקרה ע"ה דנה אפילו את הגרמנים לכף זכות. לימים נודע, שהיה לגרמנים שפע של בגדים אותם סיפקו להם יהודי הונגריה

אף תפוח-אדמה

האוקראינים, שהיו הגרועים שבאנטישמים, התעללו בנו במיוחד. הגרמנים הדריכו את האוקראינים וניצלו אותם כדי להציק ליהודים.

על פי "תורת הגזע", הפולנים מצויים דרגה אחת מעל היהודים; הרוסים - דרגה מעליהם, והאוקראינים - כמה שלבים מעל... לכן הם נמצאו "ראויים" להתעלל בנו.

האוקראינים חיפשו באובססיביות כיצד לגרום לנו צרות. למשל: בתחילה לא הפרידו את העובדים לפי קבוצות, וכולנו היינו עומדים בתור ארוך יחדיו - יהודים ופולנים - כדי לקבל את מנת המרק היומית. המאושרים שבינינו היו אלה שעלה בגורלם לקבל תפוח-אדמה אחד או שניים במרק, והאחרים שתו רק מים דלוחים.

באחד הימים הכריזו האוקראינים שעבדו במטבח: "המצב הנוכחי לא יימשך. יש לערוך הפרדה בין הפולנים ליהודים". למרות שהם היו אסירים כמונו, התבצעה הפרדה וחילקו את האוכל על פי ה"בלוקים" שבהם שכנו האסירים. ההוראה שלהם היתה חד-משמעית: הפולנים יגשו ראשונים לקבל את המרק, והיהודים יבואו אחר-כך ויקבלו מרק ללא שום תפוד.

ניצבתי בתחילת שורת היהודים, ושמעתי במו אוזני כיצד הם קוראים: "הו, די אידישע קינדער גייען יעצט - עכשיו באים היהודים". והיה אם נדמה היה למי שחילק את המרק כי יש תפוד תועה בסיר, מיד החזיר את התפוד והחליף את הסירים, ולנו נתנו מהסיר שבו היו המים הריקים.

הפולנים היו אף הם מרושעים. לעומתם, העובדים היוגוסלביים במקום התייחסו אלינו ביחס טוב בהרבה. הם נימנו על הפרטיזנים שלחמו נגד הגרמנים, ובהחלט שלא הציקו לנו.

לצידי עבדה גויה צ'כית. היא לא היתה רעה. היא ובעלה היו קומוניסטים. כאשר צמתי ביום הכיפורים, היא השגיחה שלא אעבוד

קשה מדי. על פי גילה יכלה להיות אמי, ואולי לכן חשה צורך לשמור עלי...

אי-אלו גילויים של אנושיות בקעו בכל-זאת, ואותם חשוב להנציח.

פרק ט"ז

אבוקת "בית יעקב" מאירה את החשכה

סביבי עבדו האסירות בדומיה. הן התקבצו אל מחנה העבודה בלייפציג מרחבי אירופה, לאחר שנים של סבל בגטאות ובמחנות. גם עבורי זה לא היה הגלגול הראשון של שנות השואה - אבל כאן הכל היה שונה: היו לי חברותי היקרות והאצילות. קרן אור נפלאה זרחה באותו מחנה עבודה נורא. בנות "בית יעקב" היקרות שהיו לי לחברה. לא הכרנו זו את זו לפני המלחמה - אך עתה התאחדנו תחת שלט אחד בלתי נראה: "בנות בית יעקב". היינו קבוצה של בנות, חברות ומכרות, וגם מורה לשעבר ב"בית יעקב", שמוצאה מטארנא. היתה אתנו גם הרבנית, בתו של האדמו"ר ממודז'יץ.

זה היה ה"גן-עדן" שלי בתוך הגיהנום הגרמני.

בגלגולי הקודמים בשנות האימה, התמקד הסבל העיקרי שלי בקושי לצלוח את הנסיונות כשסביבי אווירה מתנכרת לדת. היו מקומות בהן לא היתה לי אף חברה חרדית אחת!

לא כן במחנה בלייפציג: "בית יעקב" כאילו העתיק מקומו מן

העיירות השלוות אל פתחי הגיהנום. למרות העבודה הקשה שבה הועסקתי בהגעלת מתכות בחומרים מסוכנים - התחממנו לאורה של אבוקת "בית יעקב" והצלחנו לעבור את הקשיים מתוך אמונה ותקווה.

לא ייאמן, אך גם באותם ימי אופל ושחור, כשאנו שבורות ורצוצות מן העבודה הקשה והנוראה ומכל החוויות האיומות - היינו מקיימות מעין "שיעור" קטן. בנוסף לכך, לאחר העבודה היינו יושבות יחד, כל ה"היימישע", ויחד ניסינו לחזק זו את זו.

"ברכת החודש"

"מחר מברכים את החודש! אתן שומעות בנות? ראש-חודש בענטשן!"

השמועה ריחפה בין האוזניים, מחוללת בריקוד סוער, ספק דמיוני. כמו שהלחם נלעס שוב ושוב וכל פירור נטחן הדק היטב לפני שהוא עושה את דרכו אל האיצטומכא המקרקרת - כך חדרה הידיעה אל האוזניים המורעבות, הצטלצלה שוב ושוב בניגונים שלא-מעלמא-הדין, בצלילים שכבר מזמן-מזמן לא נשמעו, ואחר-כך עשתה את הדרך אל הנשמה. זו המעונה, המייחלת בתוך בור הכלא נפוחת-כפן.

הנשמה שבמשך שנים לא שבעה מתפילה מסודרת. הנשמה שלא אמרה "אלקי נשמה שנתת בי", כי תחת המגלבים של הגרמנים, בבהלת העבודה ונהמת הרעב - מי זכר זאת בכלל.

באותו יום שישי, כמו בימים הקודמים לו, לא היה לנו שמץ של מושג היכן אנו עומדות בעולם. מה התאריך היום, איזה חודש עכשיו. לפתע הבחנו באסירים החדשים שהגיעו במשלוח מהונגריה, ועדיין היו שפויים וזוכרים. אותם גירשו מהבתים שנים אחדות אחרינו. הם עוד החזיקו ראש וזכרו את חשבון הלוח היהודי.

אחד מהם סינן לעבר שתי בנות יהודיות:

"מחר מברכים את חודש שבט. ראש חודש חל ביום רביעי".

הבנות כמעט שעצרו מהילוכן. לא, אסור לעמוד. חובה להמשיך ללכת ולא להחשיד אף אחד. אבל הוא אמר משהו - היהודי ההונגרי הזה. וצריך להעביר את זה באופן דחוף לרבנית, בתו של הרבי ממודז'יץ, שנמצאת איתנו במחנה!

כך הגיעה אלינו השמועה המופלאה.

"בנות, אנחנו נצטרך למצוא דרך כיצד להתאסף ביחד במרתף ולברך את החודש. לפני העבודה או לאחריה - אנחנו בעזרת השם נברך את החודש".

איני זוכרת במדויק איך הצלחנו לעשות זאת. ייתכן שבאותו יום לא שלחו אותנו לעבודה. היו ימים שבהם רצו הגרמנים לחסוך מעצמם את חלוקת האוכל, והשאירו אותנו בבלוקים...

התאספנו. הרבנית אמרה את התפילה בעל-פה, ואנחנו אחריה.

זו היתה הפעם היחידה שבה ברכנו את החודש במחנה לייפציג.

היינו כל-כך מנותקות מן החיים הנורמליים והתקינים, עד שאפילו "מודה אני" לא אמרתי במחנות העבודה. אולי משום שלא נטלתי ידים. לא זכרתי אפילו את קריאת-שמע! חברתי פוריה סיפרה לי, כי היא רשמה לעצמה את תפילת "קריאת-שמע" וכך זכרה. אסור היה לנו לשאת עפרון או פיסת נייר, השגיחו עלינו בקפדנות רבה שלא יהיה ברשותנו דבר - אך פוריה הצליחה למרות הכל לכתוב על פיסת נייר את הפרשיות, והחביאה את הפתק היקר במצע הקש שלה. "פחדתי שביום בהיר אחד אשכח את 'קריאת-שמע', ולכן עשיתי זאת" - הסבירה לי.

ה"שקלא וטריא" אודות ה"בונוסים"

"מותר או אסור? מה את אומרת, פוריה?"

"הרי זה פיקוח נפש".

"למה פיקוח נפש? אנו מסתדרות במשך כל החודש בלי המרק החלבי. נסתדר גם היום".

"אבל מחלקים אותו רק פעם בחודש. האם נחיה בחלוקה הבאה?"

"יש בבונוסים עניין של מקח וממכר שהוא בעייתי בשבת".

"זו לא ממש קניה".

"אני רעבה".

"אפשר להתגבר".

דיון רציני ומעמיק. מחנה העבודה סוגר על יושביו בגדרות תיל דוקרניים, ובתוככי אחד הבלוקים יושבת קבוצת בנות ומתפלספת בענייני הלכות שבת. "שקלא וטריא" של ממש.

באחד הימים החליט המפקד שלנו, כי אנו מועסקות בעבודה נוראית ולכן מגיעים לנו "ניירות ערך", שהוא קרא להם "בונוסים".

"אחר המלחמה הניירות הללו יהיו שווים כסף רב" - אמר לנו - "תוכלנה לקבל תמורתם כספים בבנק הגרמני". היו אלה, כמובן, "סיפורי סבתא". אבל במחנה עצמו יכולנו לקנות לעצמנו מפעם לפעם דבר-מה תמורת הניירות הללו. אם זו מברשת שיניים או קבקבים מעץ. לי היו נעליים בלויות, ולכן קניתי לעצמי זוג "נעליים הולנדיות" עם עקבים גבוהים.

הנעליים האלה הצילו אותי בעתיד, על כך יסופר בפרק י"ט.

בליל שבת אחד, כשחזרנו מן העבודה, הודיעו לנו: "ניתן לקבל את המרק החלבי תמורת הבונוסים".

הדבר נפל עלינו כרעם. המרק החלבי הזה היה יקר לנו מאוד - אבל, הרי אסור לקנות בשבת!

אני זוכרת את הדיון כמו עכשיו. ישבנו קבוצת בנות עם שפרה זינגר (יודאסין), גם פוריה שהיתה איתנה מאוד באמונתה, וכן הרבנית מנירבאטור. חשבנו והתדיינו, התלבטנו ושוב חשבנו, עד שהחלטנו: "לא! לא נקנה את המרק החלבי היקר ביום השבת. נתאפק, ולא ניכשל בספק איסור"...

כך זימן לנו המחנה הזדמנויות למכביר של התגברויות. כאשר חילקו לנו מעט קפה חלבי, לאחר שאכלנו חמיצה שהתבשלה עם בשר - לא שתינו את הקפה מיד. החלטנו להמתין. איני יודעת אם חיכינו שש שעות בין אכילת מאכל בשרי לחלבי; אבל השתדלנו להמתין, והתאמצנו להרחיק את המאכל החלבי מהבשרי.

ביטוי לרגשות אנוש

"ליל הסילבסטר", הראשון לינואר 1945.

הסרדיוטים הגרמניים נטשו את עמדות הפיקוח, גם המפקחים הפולניים הלכו להתהולל ולחגוג את השנה החדשה שלהם. לפני שעזבו, אמרו לנו ביידיש: "קינדער, זו הפעם היחידה שאנו מרשים לכן לעשות מה שאתן רוצות!"

ידענו כבר קודם לכן כי נהיה הלילה חופשיות לנפשנו. החלטנו להקדיש את הזמן היקר ל"ערב חברותי" מיוחד. התאספנו כל הנערות החרדיות וקבוצה של בנות משכילות מבתים יהודיים. בלטו בהן האחיות כרמל, שנודעו כבנות מוכשרות. השתיים, שבאו מבית חרדי, נהגו לחבר ולהלחין שירים נוגים אודות החיים במחנה ועל העבר שנגוז.

ישבנו והקשבנו לשירים שחיברו האחיות לקראת הערב. אילה כרמל נודעה כ"משוררת של המחנה". היא חיברה שירים רבים, נוגים ורבי-

אומללות. בין היתר שוררה אילה כרמל שיר נפלא אשר בו ביכתה את אביה, "און דעם טאטנ'ס ספרים שטוב". היא קוננה על אוצר הספרים של אבא שהלך לאבדון, ותיארה איך אחזו להבות האש בארון הספרים היקר והפכוהו לגל של אפר.

בכשרון וברגש רב ביכתה באוזנינו, כי לעולם לא תמצא את עצמה רוכנת על מצבתו של אביה. אין היא יודעת באיזה יום לקחו אותו אל גורלו המר, גם אין לה מושג על מקום מנוחתו. עזי ביטוי היו מילותיה בעת שתיארה את מראה של גרמניה, כמחנה ענק המוקף בחוטי תיל דוקרניים.

בשיר נוסף היא הביעה את צערה באומרה: "לא רצינו ללכת לארץ ישראל, חששנו שנעבוד שם קשה; עכשיו אנו מיוגעות ועובדות בפרך, אך לא למען ארצנו הקדושה".

האחיות כרמל שרדו יחד עם אמן את השואה. הן עוד זכו ל"חווייה" מצמררת, כאשר בעת השחרור בגרמניה חלף על פניהן טנק של בעלות הברית ובלי משים דרס את רגלה של אחת מהן, ונאלצו לכרות את רגלה. היא קיבלה טיפול מצוין על ידי כוחות בעלות הברית, אבל נותרה נכה לנצח. מאוחר יותר היגרו השתיים לארצות-הברית יחד עם אמן. שמעתי שקיבלו אות הצטיינות על ספר שכתבו באנגלית על השואה.

אותו ערב עליו סיפרתי, היה ערב נהדר בו נתנו ביטוי לרגשות האנוש שפיעמו בנו. היו עוד אסיפות, בהן היינו חולמות יחד כיצד ייראה היום שבו נגיע אל שערי ארצנו הקדושה כבנות חורין.

והיו סתם-כך לילות חשוכים, בהם היינו משוחחות לאחר העבודה על משכבנו. כל אחת סיפרה על עברה, על הבית הרחוק ועל החוויות הנפלאות כל-כך של "בית יעקב" שלנו.

השתדלנו בכל כוחנו ניסינו להחזיק את הרוח, שלא תפול. שלא נתייאש.

זכרונות - - -

"ספרי לנו מזכרונותייך, בלומקה" - ביקשו חברותי, לאחר שסיפרו את סיפורן שלהן.

נאנחתי בשקט. הזכרונות הלמו בי, הם היו חיים וטריים. כל-כך אהבתי אותן, את האחיות הנהדרות שלי, את החברות הנפלאות והמורות המוכשרות. הגעגועים חתכו את לבי, בקושי רב התגברתי והתחלתי לספר קטעי זכרונות:

בית-יעקב בטארנא היה מורכב כל-כולו מחדר אחד גדול. אחת לשעה התחלפו התלמידות, בתחילה הגיעו הגדולות, ולאחר-מכן התלמידות הקטנות.

כעבור שנים עבר "בית יעקב" למבנה גדול יותר, שהכיל שלושה חדרים. בכיתות הגבוהות לימדו אותנו המורות באשא לייזר ע"ה, המורה לייקה (שנהרגה עם משפחתה על קידוש ה' בשואה), המורה קרלה שטורך-מייטלס, המורה רבקה אנגלהרד, המורה קופמן, המורה רייזא קלינגבערג וכן הגברת בורנשטיין שהתגוררה לימים בכפר-אתא.

המורה בורנשטיין היתה אומנית בסיפור! סיפוריה נחקקו בי לנצח. בחיות רבה היא גוללה באוזנינו את ההתרחשויות, עד שנדמה היה לי כי אני חווה את הדברים באמת. האזנו לסיפורים הנפלאים בשקיקה, העלינו אותם על הכתב ואחר-כך סיפרנו לכל מי שרק רצה לשמוע.

המטרה של "בית יעקב" היתה ברורה: להציל את בנות טארנא מרוחות העוועים הסוערות שכבשו כל חלקה טובה, ובעיקר מן הסוציאליזם שלכד צעירים יהודים רבים והעלה אותם על מזבח הכפירה, רחמנא ליצלן; להחדיר "אידישקייט" וגאווה יהודית בבנות, שתהיה בנו אהבת תורה והערכה לחיי תורה; שנשמח ונרנן כי בנות ישראל אנו!

המורות סיפרו לנו סיפורים מופלאים על יהודים בכל הדורות שייקרו

את התורה ואת החיים על-פיה. המורות ערכו עבורנו הצגות מרתקות בכל הזדמנות - כמו בחנוכה, בט"ו בשבט ובפורים.

את המחזות חיברו לבד, כי לא היו לנו ספרים להתבסס עליהם. נעכה אחותי היתה מוכשרת מאוד וחרזה חרוזים בקלות, היא כתבה הצגות נפלאות. רייזל הבכורה בביתנו נאמה בכשרון ובלהט רב, וכילדה קטנה הייתי מאזינה בנשימה עצורה לדבריה הנלהבים אודות החשמונאים.

רייזל הצליחה לכבוש את לבן של כל הבנות, שהאזינו לה בפיות פעורים ובלבבות פתוחים. גם חיה תרמה מכשרונותיה ל"בית יעקב" - היא הצטיינה בכתיבה נפלאה ובזכרון מדהים, והיתה הרוח החיה בתנועת ה"בנות" של בית יעקב. חיה כתבה מחזות ומאמרים ברמה כה גבוהה, שלא היתה מביישת כתבים בעיתון, ולדעתי יכלו להוציא ספרים מיצירותיה.

בזכות הכשרונות שבהם התברכו בנות משפחתנו מאת ה', ובהיותנו ברות-דעת ואינטלגנטיות - היינו מקובלות ואהובות מאוד ב"בית יעקב". למרות שלא לבשנו בגדים יפים במיוחד ובכלל לא התברכנו בעושר, היה המעמד החברתי של "בנות שטראום" חזק ויציב גם ב"בית יעקב" וגם בבית-הספר הפולני.

ב"בית יעקב" למדנו עד גיל 14. אזי הגיעה העת להתחיל את הלימודים בבית-הספר המקומי העל-יסודי - אבל ההורים חששו לשלוח אותנו לשם. רוחות רעות סערו ברחוב, הצעירים נסחפו בשכרון חושים, והורינו פחדו שמא תסטינה הבנות מן הדרך היהודית.

היתה סיבה נוספת: הורים רבים לא שלחו את הבנות ללימודים בבתי-הספר הגבוהים בגלל שכר הלימוד הגבוה. כתחליף לכך למדנו ב"קורסים" פרטיים.

נערות פולין של אותה תקופה לא התעניינו בעבודות הבית, כמו בהונגריה למשל; הן אהבו לקרוא הרבה, להשכיל ולהשתלם, ובגלל

הכמיהה לידע ולהשכלה -סטו רבות מן הדרך הסלולה. בנות מן הבתים הערכיים ביותר, שאבותיהם היו תלמידי-חכמים מופלגים ואחיהם בחורים חסידיים לתפארת - נפלו כמו פרי בשל לידי התנועות הציוניות או הסוציאליסטיות.

ב"בית יעקב" עמלו המורות להחדיר בלבבותינו את ההכרה בכך שעלינו לשמוח ביהדותנו; שלא ניכנע ולא ננהה אחר החברה הציונית והסוציאלית; שנכיר את מקומנו ואת ייעודנו - להפוך בעתיד לאם יהודיה גאה ומאושרת. היינו מעטות, אבל גאות.

לא פעם נקרו בדרכנו נערות שסטו מן הדרך. הן ניסו להתווכח איתנו. להסביר לנו איזה עולם "נפלא" התגלה לעיניהן. אבל המורות הזהירו אותנו שלא להיגרר לשום ויכוח, אלא לענות מיד: "תראינה איך אנו לבושות! האינכן רואות שאנו שונות מכן?! איננו שייכות אליכן, כי-אם ל'בית יעקב' ול'בנות' - ואין לנו עמכן כל קשר".

תנועת ה"בנות" היתה מיועדת לבנות חרדיות שסיימו את חוק לימודיהן בבית-הספר היסודי. במסגרת ה"בנות" התאספנו מדי ערב בשעה שבע, שמענו שיעור ביהדות, בביאור פרק תהלים, בעניין מן הפרשה או בנושאים מעניינים אחרים, ולפעמים קראנו מתוך הירחון "בית יעקב". היה זה בטאון מיוחד ובו שירים נפלאים, סיפורי צדיקים ועובדות מן ההסטוריה העשירה שלנו.

הגברת שרה שנירר נישאה בפי כולנו בהערצה ובהערכה. היא היתה ה"נשיאה" שלנו.

בשבתות התאספנו לתפילות בצוותא, ואת שעות אחר-הצהריים עשינו יחד עד לזמן ההבדלה. בשבתות הקיץ יצאנו לטייל.

כל העת זכרנו לשמור על הייחודיות שלנו. לא טיילנו במקומות שאינם ראויים, והקפדנו על עקרונותינו לאורך כל הדרך.

כמעט כל הבנות שהשתייכו לתנועת ה"בנות" באו מבתים חסידיים. רק בכיתות הנמוכות של "בית יעקב" ניתן היה למצוא בנות מבתים פחות

חזקים, שאבותיהן היו יהודים פשוטים ועמלי-כפיים. היו הורים שרצו שהבנות תדענה להתפלל ולכתוב מלה יהודית, שתכרנה את ההיסטוריה של עם ישראל ותהיינה להן לפחות ידיעות בסיסיות ביהדות. לעומת-זאת היו בתים שנסחפו כל-כולם ברוחות הרחוב הרעות, והבנות שם לא הציגו כף רגל ב"בית יעקב".

ה"בְּנות" היה בשורה מופלאה ובעלת השפעה רוחנית הרת-גורל עבור נערות פולין החרדיות. שנים ארוכות וגדושות הן העבירו בין כתלי ה"בנות" - כי בפולין לא היה מקובל להתחתן לפני גיל עשרים וארבע.

נערה שמלאו לה שמונה-עשרה נסעה ללמוד בסמינר בקראקא למשך שנתיים. הלימודים עלו הון רב - כמאה זלוטי בחודש, ולא כל אחת יכלה לאפשר לעצמה את הלימודים; היה אפוא ה"בנות" פיצוי מצוין עבור הבנות שלא למדו בסמינר.

בקיץ יצאנו לנפוש בעיירות קיט, שם בילינו בצוותא ולמדנו שיעורים רבים מפי המורות. רחוקות משאון העיר והמונה, בנאות דשא ובין עצי היער, לקול ציוצי הצפורים החדירו לתוך לבותיהן של הבנות ערכי יהדות שלא יסולאו בפז. גם אני השתתפתי פעם ב"קעמפ", שנותר בזכרוני כחווייה מהנה במיוחד.

עבורי היתה זו תקופה נפלאה, חוויתי במסגרת ה"בנות" שעות נהדרות. זכרונות יקרים ומתוקים עד מאד נשמרו בלבי מן העת ההיא.

האם שיערנו בשנות הילדות המתוקות שלנו, מה יבוא עלינו בעתיד?!

לא חלמנו, שכל אשר למדנו, ספגנו וחווינו במסגרת "בית יעקב" וה"בנות" - ילווה אותנו עמוק-עמוק אל תוך שנות האופל, ויעניק לנו כוחות ועוצמות שלא חשבנו כי נזדקק להם אי-פעם.

***

סיימתי לספר.

בחוץ יללה הרוח, מבקשת לחדור פנימה מבין החרכים. היא יבבה בעצבות במקומי. צערי שלי היה עמוק וגדול מכדי להביע אותו בדמעות.

השתדלתי לגרש את המחשבות הכאובות ולהביט סביבי. היתה עמנו אשה בודדה ועצובה, שניסינו לשוחח איתה ולהפיג את עצבותה בתום העבודה. היו חברות שלימדו את האחרות אנגלית. ידענו שנשוחרר על ידי האמריקאים או האנגלים, כדאי שנדע איפוא מעט אנגלית. חלק מהאסירות היו מוכנות למסור חלק ממזונן הדל, כתשלום על לימוד אנגלית!

האווירה הטובה שאפפה אותי בלייפציג, למרות העבודה הקשה והמסוכנת - היתה עדיפה בהרבה על מצבי במחנה הייאוש סקארזיסקו.

היתה לנו תקווה. נשים שעבדו במפעלים אחרים, סיפרו לנו מדי פעם כי המפקחים על הקבוצה מעדכנים אותן לעתים בחדשות הפוליטיות. באותה עת הרגישו הגרמנים כי מפלתם קרובה. הם חששו מנקמתם של היהודים ולכן שיפרו מעט את היחס. לעתים נדירות העניקו סתם-כך פרוסת לחם מרוחה בחמאה לאסירה יהודיה.

השמועות הוסיפו לעבור בינינו מפה לאוזן. חיזקנו זו את ידה של זו והתעודדנו בתקווה שאולי, אולי בכל-זאת נשרוד ונחזיק מעמד עד לשיחרור המיוחל.

מצב התזונה שלנו במחנה הלך והורע. החלו להגיש לנו מרק בטעם מזעזע, מר ודלוח. בישלו בו מין ירק זול ומגעיל (פסטרנק), שבדרך-כלל ניתן כמזון לפָרות. החורף היה קשה, הקור כבד והירקות נרקבו. פעמים רבות נותרו על השולחן צלחות מלאות במרק המסליד, כך שלא הכנסנו דבר לפינו.

כעבור זמן הגיעו אלינו משלוחים של אסירים מאושוויץ. הללו כבר התרגלו לרעב, ועבורם נחשב המרק הרקוב למעדן מלכים.

שוב נוכחתי לראות כי אין סוף ואין גבול לרוע. ישנן דרגות אין-ספור בסולם הצרות... המרק שנראה לנו נורא ואיום, וכי אם נאכל אותו כאילו טעמנו את סם המוות - היהודים מאושוויץ שהגיעו מורעבים יותר אכלו אותו בשמחה...

מנות האוכל הזעומות שקיבלנו הביאו לעיסוק רב ולמחשבות אובססיביות סביב האוכל. "שיטות" שונות רווחו בין האסירים לגבי צורת אכילת הלחם. היו שאמרו: בואו נאכל בבת-אחת את חתיכת הלחם כולה, כך נזכה להרגיש לפחות למשך דקות אחדות תחושת שובע.

אחרים טענו לעומתם: "מה נרוויח אם עכשיו נשבע ואחר-כך נרעב כל היום, ונתהלך חלשים ומורעבים? ! עדיף לחלק את הלחם למנות!"

אני השתייכתי לאלה שלא פרגנו לעצמם לאכול את המנה הזעומה בבת-אחת, וחילקתי את הלחם. מכיוון שכך, במשך כל היום חשתי ברעב.

בגלל הרעב הכבד השתדלתי לשתוק. כמה שפחות לדבר וכך לחסוך באנרגיות.

פרק י"ז

אורות ודמדומים

מדהים, עד כמה אדם יכול להשתנות בפתאומיות. מאדם נחמד וטוב-לב, הוא הופך להיות אכזר ואטום.

זה מה שקרה לרופאה הפולניה.

בשהותי במחנה טיפלה בי הרופאה במסירות; ניקזה את המוגלה מפצעי המזוהמים וחבשה אותם. היא, וגם הרופאה האוקראיינית, חשבו שאני פולניה, בגלל שערי הבהיר מאוד ועיני התכולות. אף פעם לא שאלו אותי לזהותי, ואני זכיתי ליחס יפה ולשירות מצוין.

כל מי שבאה למרפאת המחנה קיבלה את הטיפול. היתה "רק" מגבלה קטנה - אסור היה להיות חולים יותר משבועיים, או לבוא פעמים רבות מדי למרפאה. במקרים כאלה היו הרופאות מדווחות על כך לממונות עליהן, והן שלחו את החולות למקום שממנו שוב לא חזרו.

יום אחד יצאה הפקודה: על כל מי שמגיעה למרפאה לדווח לאיזה בלוק היא משתייכת. כך ידעו הרופאות אם החולה היא יהודיה או גויה.

כאשר הגעתי שוב כדי לטפל בפצעים המוגלתיים, שאלו אותי: "מאין את באה?"

"בלוק 17" - עניתי.

בבת-אחת ניצת כעס גדול בעיניה של הרופאה הפולניה. היא היתה מתוסכלת! זעמה היה רב, על כך שכביכול "רימיתי" אותה: עד היום העניקה לי יחס מצוין וטיפלה בי יפה כאילו הייתי פולניה; מרחה לי במסירות את היוד וחבשה את פצעי - וכל זאת למי? ליהודיה!

"הא, גם את שייכת לאלה שצלבו את..." (וכאן הזכירה את שמו של "אותו האיש") כך סיננה לעומתי בארסיות, והוסיפה: "אם כך לכי לך מפה - - - גיי דיר שוין".

נפגעתי כל-כך! הדברים צרבו את לבי, ומאז הפסקתי ללכת למרפאה. ניסיתי להסתדר לבד, ואידה חברתי המסורה היתה לוחצת את פצעי ומשחררת מהן את המוגלה.

לפעמים הלכתי אל המרתף לנקז את המוגלה תחת זרם המים החמים. כאן במחנה יכולנו להתרחץ, מה שלא ניתן היה במחנה הקודם. במרתף היו ברזים עם מים חמים לרחצה. אנו, האסירות שעבדנו במתכות המגוולוונות, הבאנו חומר מן המפעל ובו השתמשנו לכביסה.

המוגלה היתה מתנקזת תחת הזרם, אבל צמר-גפן או פיסת בד לחבוש את הפצעים - לא היה לי.

מצאתי דרך להסתדר גם עם הבעיה הזו. בסמוך למקום עבודתנו היה מפעל ענק. אנשים נפצעו שם לא פעם פציעות רציניות, אצבעות נקטעו ואיברים נפגעו - ואז קיבלו פיסת צמר-גפן ותחבושת לעטוף את האיבר החתוך...

נהגתי לארוב לארגז שלתוכו נפלו השאריות. הייתי נוטלת אותן ועמן משתמשת לחבישת הפצעים שלי.

שמעתי שבמרפאה המצב הולך ונעשה גרוע והרופאות מציקות

ומתעללות באסירות. הגרמנים עקבו בשבע עיניים אחר מצב הנשים, האם הן חולות וכדומה, ובטירוף חולני של שנאה חיפשו דרכים להציק, כשבעצמם אינם יודעים איך להוסיף ולרדת לחיינו. מוחם הקודח המציא עוד ועוד התעללויות ועינויים.

במחנה לייפציג שהינו כתשעה חודשים. ככל שהתאפשר שהינו ביחד, בנות "בית יעקב" הטובות והאצילות. כל אחת מאיתנו מצאה חברה טובה, וכולן יחד התאחדנו והתלכדנו, והאחדות הזו המתיקה את חיינו המרים.

"המגבית"

כוחות הברית הלכו והתקרבו אל החזית, ורעם ההפגזות הרעיד את אירופה. החזית התקדמה לכיוון המחנה שלנו בלייפציג. בכל הפגזה היינו יורדות אל המקלטים. לפעמים זה קרה בזמן העבודה, ולעתים כאשר שהינו במחנה, ביום או בלילה.

ההפגזות נמשכו כשעתיים-שלוש. במהלך העבודה שמחנו עם ההפגזה כי כך התאפשרה לנו מנוחה, והיינו מתנמנמות בחולשה.

יום אחד התרחשה הפגזה כבדה וארוכה במיוחד. ישבנו זמן רב במקלט, וכאשר יצאנו היינו ישנוניות. ואז קרה האסון המזעזע של תמרה...

כאמור, כיסינו את ידינו בכפפות ארוכות שיגנו עלינו מפני התמיסות הכימיות. והנה, בעוד תמרה מתנודדת מנומנמת לאחר ההפגזה, היא לא הבחינה ששיני המכונה הפועלת תופסות את הכפפה שלה, יחד עם היד - - - היד של תמרה הסתובבה ונחתכה כולה - עד לכתף.

תמרה התעלפה מרוב כאבים.

גויה רוסיה שעבדה לצדה, מרשעת וחסרת רגש אנושי, אחזה ביד והשליכה אותה אל המכונה, כשהיא קוראת: "תמרה, הנה לך היד".

המזעזע הוא שלאף אחד לא היה אכפת. איש לא חשב לעזור לתמרה האומללה ששכבה מעולפת, מאבדת דם רב וכמעט אין איש שם על לב.

בימינו אנו, עם התקדמות הטכנולוגיה הרפואית, בודאי היו תופרים לתמרה את היד ומשיבים לה את האיבר החשוב הזה. אבל בימים ההם טרם התפתחו האפשרויות הרפואיות, שלא לדבר שבמחנה לא חשבו לעזור לתמרה.

בלייפציג לא הרגו את החולים מיידית אלא הובילו אותם לראוונסבריק. תמרה לא הועברה, בגלל ההפגזות על פסי הרכבת. היא היתה "ברת-מזל" כי הוחזרה למחנה ונלקחה למרפאה, אך חייה הפכו לאומללים ביותר. בלי היד הימנית היא לא יכלה לשרת את עצמה, לא לאכול, ולא להתרחץ בעצמה. הרשעים לא הרשו לנו לעזור לה, היינו חייבות לצאת לעבודה.

אבל הקב"ה שלח לתמרה את שליח ההצלה, בדמות נערה מופלאה (לימים עברה לגור בבני-ברק), בעלת נשמה אצילית לב רחב. היא ממש מסרה את נפשה עבור תמרה. כל יום לאחר העבודה התגנבה הנערה אל חדרה של תמרה, תוך שהיא משליכה את חייה שלה מנגד, ומתעלמת מן העונש המרחף עליה.

כדי לרכוש את לבה של הרופאה, חתכה הנערה פיסת בד מן הכתונת שלה עצמה ותפרה בגד לרופאה, כדי שתאפשר לה לשבת עם תמרה. היא היתה מטפלת בפצועה, מאכילה אותה, מסרקת את שערה ועושה כל מה שניתן בשבילה.

באחד הימים פנתה אלינו אותה נערה יקרה ואמרה לנו: "אני משתדלת לעזור לתמרה - אך אין בכך די! תמרה חלשה מאוד, הרי היא איבדה כמות עצומה של דם! אנו חייבות לעשות משהו עבורה".

באותה שעה החלטנו כולנו, כל הבנות היהודיות, שאנו יוצאות ב"מגבית-אוכל" עבור תמרה.

חשוב שתבינו, קוראים יקרים - - -

נניח שהיו עורכים בימינו מגבית עבור יהודי נזקק, ואחד התורמים היה מתנדב להעניק מליון דולר. זה המון, אך לא מתחיל להשתוות לגודל התרומה שתרמנו אז, כאשר ויתרנו על מנת האוכל הזעומה שלנו. הנשים והבנות חסכו ברצון את פירורי הלחם מפיהן - עבור תמרה המסכנה. הענקנו לה את פירורי החיים האחרונים שלנו ! הכנסנו את עצמנו לסכנת מוות, פשוט יכולנו למות ברעב !

מזון רב נאסף במהלך המגבית. עתה נוצרה בעיה : היכן נחביא אותו, הרי אסור לאגור דברי מאכל. לבסוף מצאנו עצה, ותמרה זכתה לכמות אוכל משביעה ורבה, כדי לאושש את גופה החלש.

שוב התגלתה יפעתה של הנשמה היהודית ! "די שיינקייט פון די אידישע נשמה" ! שוב הוכח, כי ככל שהרשעים רצצו ודיכאו את גופנו, הם לא יכלו לנשמות שלנו. לא עלה בידם למחוק את צלם האלוקים !

- - -

כאלה אנחנו, היהודים. בורא עולם ברא אותנו באופן כזה, שגם במצבים הקשים ביותר, מפתיעה נקודת הרחמנות היהודית הטמונה עמוק-עמוק בלבבות ופורצת במלוא העוצמה.

***

פסח תש"ה הלך והתקרב. היינו קרובות מאוד לשיחרור, אך עדיין משועבדות.

נערה אחת ניסתה לברוח מהמחנה ונתפסה. לאחר מכן ערכו טקס של תליה פומבית, לעיני כולם. הנערה צעדה אל מותה בגב זקוף, בגאווה. כולנו היינו גאות בה.

סוף-סוף הועברנו ממפעל הגלוון המסוכן לבית-חרושת לייצור פח. תנאי העבודה בו היו קלים בהרבה.

לצידי ישבה אסירה משומדת שהגיעה מוילנא, וכל העת רטנה וגידפה. "רק בגלל היהודים שלחו אותי למחנות !" - טענה. הגרמנים

ימ״ש בדקו במוצאו של כל אחד, גם של משומדים, וסקרו סקור-היטב, האם הם או אחד ההורים עד ארבעה דורות למעלה היו ממוצא יהודי.

האסירות המשומדות סבלו ממש כמונו. אחת מהן היתה עדינת-נפש, היא הצטערה על כך שהוריה המירו את דתם. ״במה אני אשמה?״ היא קוננה. לעומתה, זו שישבה לצידי היתה מרשעת. למרות הסבל האישי שלה היא שמחה ש״כל היהודים סובלים״.

מצידי השני ישבה חברתי אידה. עבדנו יחד בעבודה קלה לאין ערוך בהשוואה למפעל הקודם. היה עלינו לספור ולמיין פיסות פח. וכך, בעודנו יושבות יחד, ניסינו להיזכר בעשרת הדברות. מהי הדברה הראשונה, ומהי הדברה השניה... התאמצנו לתרגל את המוח, בטרם נשקע בקהות חושים מעורפלת.

גם האסיפות שלנו יחד עם הרבנית במרתף, העניקו לנו הרבה כוחות להחזיק מעמד בשעות דמדומים.

חלום הלחמים

במחנה לייפציג איבדה רוזה האומללה והמורעבת את מאה הדולרים שלה.

רוזה, שגורשה מגרמניה לפולין, חששה לדבר בגרמנית. היא היתה תלותית מאוד בבנות הפולניות ולכן פנתה אלי בבקשת עזרה.

למרות כל הסלקציות והבדיקות הקפדניות שעברנו בכל המחנות, היו אסירות מתוכנו שהצליחו להבריח דבר-מה אל המחנה. רוזה היתה אחת מהן. היא הצליחה להבריח בחירוף נפש מאה דולרים, שאותם תפרה בקפל נסתר בבגדה. בכל הבדיקות שבדקו אותנו בדקדקנות, לא מצאו את הכסף שלה. היא נהגה לקנות סוכריות ולחלק לכולנו, כפי שכבר סיפרתי.

רוזה סבלה נוראות מרעב. לא אחת חשבתי כי היא מזכירה, להבדיל, כלב מורעב שרץ סביב-סביב ומרחרח, בחיפוש אחר אוכל.

באחד מימי הרעב הגדול והנורא פנתה אלי רוזה: "לשם מה עלי להחזיק את הכסף אצלי? אפשר לבקש מאחד הגויים שעובד איתנו שיביא לי לחם תמורת הכסף. דברי איתו, בלומקה!" ביקשה ממני.

לפי חוקי המחנה אסור היה בשום אופן לאגור לחם. אבל אז, כשהיינו כה רעבות, לא התחשבנו במאום. כשהלכנו לעבודה ניגשתי עם רוזה אל הגוי והצעתי לו את עסקת החליפין - מאה דולרים תמורת לחם.

"בסדר" - הסכים הגוי. "אתן לכן שלושים לחמים".

בלילה, אחר העבודה, שאלה אותי רוזה: "בלומקה, כיצד נכניס את הלחם למחנה?"

"בקשי מהגוי שיביא מדי יום לחם אחד, אנו נחתוך אותו לחתיכות ונקח אותו איתנו לעבודה".

היא שמעה לקולי, ולמחרת, אחר העבודה, רצה אל הגוי לבקש את הלחמים. "לא, היום כבר לא אוכל לתת לך שלושים לחמים, כי אם עשרים וחמישה!" אמר הגוי.

"אשיב לך על כך תשובה מחר" - אמרה רוזה. בלילה, אחרי העבודה הגיעה רוזה וסיפרה לי על דברי הגוי.

"לכי וחטפי את עשרים וחמישה הלחמים!" האצתי בה.

"טוב" - אמרה לי - "אלך".

למחרת, ניגשה רוזה אל הגוי ואמרה לו: "החלטתי לקנות ממך עשרים וחמישה ככרות. תן לי".

"לא, לא" - אמר עכשיו הגוי. "היום לא אתן לך עשרים וחמישה, אלא רק עשרים!"

רוזה התאכזבה ואמרה לו: "אחשוב על כך ואשיב לך מחר תשובה".

חבל היה לה על עשרת הכיכרות שהפסידה; היא רצתה לשקול האם משתלם לה לתת לגוי את מאת הדולרים שעבורם חירפה את נפשה פעם אחר פעם, כשהחביאה אותם מעיני הצוררים.

בלילה שוב באה אלי רוזה ולחשה לי את הסוד הכאוב: "הגוי מוכן לתת לי רק עשרים לחמים".

נלחצתי בשבילה ודחקתי ברוזה: "רוצי וקחי את עשרים הלחמים!"

אבל למחרת, שוב איכזב אותה הגוי באומרו: "את עשרים הלחמים לא אתן לך, אלא רק עשרה. את יודעת שבזמן המלחמה יש מחסור, הלחמים הולכים ואוזלים, כמעט שאי-אפשר להשיג לחמים!"

"רוצי וקחי את העשר!" לחשתי לרוזה כשהיא באה לספר על כך.

אבל היא סברה שהגוי מהתל בה, ולא נכנעה. אם אתמול ניתן היה להשיג עשרים לחמים - מדוע היום כבר אי-אפשר?

"רוזה, את כה סובלת מן הרעב!" - טענתי לעומתה - "רוצי וחטפי את עשרת הלחמים, ויהיה לך לחם לכל יום, כפי שדיברנו".

אך עד שהיא שבה אל הגוי לקבל את העשרה, אמר לה: "עכשיו תקבלי רק חמישה לחמים"...

וכך פחתו הלחמים, עד שרוזה באה לומר לי באכזבה: "הוא אינו מוכן לתת לי יותר משלושה לחמים, תמורת מאת הדולרים".

למחרת, כשהלכנו לעבודה, רוזה כבר היתה מוחלטת בכך שתקנה ממנו את שלושת הלחמים.

בדיוק באותו היום היה תורה של רוזה לטאטא את רצפת המפעל, שהיתה מכוסה בתום יום עבודה בפיסות פח.

בסיום העבודה היה עלינו להתייצב למפקד, ספרו אותנו כדי לוודא שאף אחת לא ברחה. כך עשו בלכתנו לעבודה, וכך גם בשובנו.

לפעמים, כאשר היו הפגזות וברחנו להתחבא במקלטים, היו סופרים

אותנו גם לאחר שיצאנו מהמקלט, כדי לבדוק שאף אחת לא ברחה. פעם ברחו שלוש אסירות רוסיות, ולכן עמדנו כל אנשי המחנה למפקד במשך זמן רב מאוד, כעונש.

באותו יום הגיעה רוזה אל המפקד והחלה למשש כדרכה את הקפל הנסתר בבגדה - - -

לחרדתה, שלא תתואר, היא לא הרגישה במגעו של הכסף.

"הו, ניין. לא. זה איננו" - לחשה לי בכאב תהומי, בצער בלתי נתפס. "איך האב עס פארלוירן. זה נאבד לי - - -" לאטה בגרמנית.

לחשתי לה: "רוזה, רוצי חזרה".

היא חזרה בריצה אל מקום העבודה, חיפשה אחר הכסף ולאחר זמן יצאה משם כשעיניה אדומות. "ליידער, זהו, הכסף כבר איננו" - אמרה לי בבכי.

כך נגוז חלום הלחמים, ורוזה נותרה רעבה מאוד-מאוד...

רוזה שרדה ב"ה את המלחמה ועלתה ארצה. גם אחותה שרדה, והן נפגשו במחנות העקורים. רוזה נישאה ליהודי יוצא וורשה וילדה בת. האחות עלתה גם היא לארץ והתיישבה בתל-אביב.

הסיפור העצוב של רוזה הזכיר לי תמיד את החורבן, ואת הסיפור המובא בחז"ל אודות מרתה בת בייתוס העשירה ששלחה את משרתה שוב ושוב לחנות, עד שאזלו כל סוגי הלחם.

בכל פעם שקראתי את הסיפור הזה במדרש, צף ועלה בזכרוני סיפורה של רוזה והלחמים.

פרק י"ח

דקדוקי הלכה על סף המוות

האם הרשעים יאפשרו לנו לחיות את הרגע המאושר שאליו ייחלנו, רגע השיחרור?

מאוד חששנו שלא! לכן לא שמחנו בשמועות על סיום המלחמה ההולך ומתקרב. עדיין היינו שבויים בידי הגרמנים, הם היו חזקים ואחזו בנשק רב. לו רק רצו - יכלו לירות בקלות בכל הבנות האומללות, שבקושי נותרה נשמה באפן.

לא שלחו אותנו יותר לעבודה. הגרמנים לא נזקקו עוד לייצור המוגבר שלנו - התבוסה שלהם היתה עובדה מוגמרת. בשלב זה הוחלט להוציא אותנו ל"צעדת המוות".

הגרמנים לא השלימו עם הרעיון שנשתחרר במחנה על ידי אויביהם הרוסים או האמריקנים, ורצו שנמות בעצמנו במהלך הדרך המתישה.

התייצבנו בלילה.

"להסתדר בחמישיות!" פקדו עלינו הגרמנים בצווחות. נצמדתי לחברותי הקרובות.

הגרמנים נתנו לנו "צידה לדרך" - פיסת לחם ודבר-מאכל עלוב. איש מאיתנו לא שיער כי הצידה הזו היתה אמורה להספיק לנו למשך... שלושה שבועות!

יצאנו לדרך מותשות, עייפות ומודאגות. לאן מובילים אותנו? מה יהא סופנו? - חשבנו בפחד.

הנשים והבנות החולות נותרו במחנה. הגרמנים לא רצו להיגרר איתן ולהתעכב. הם הטמינו חומר נפץ ופצצות ברחבי המחנה, והתרחקו איתנו. כעבור שעות אחדות התפוצץ המחנה והתמוטט. שמעתי על כך לאחר מכן מנשים שנותרו במקום ושרדו גם את זאת.

בין ההריסות שכבה אשה שהצליחה לשרוד בניסי ניסים ולא להישלח אל המוות. מוצאה היה מהעיר בייטש שבפולין, והיא השתייכה בצעירותה ל"בנות" של "אגודת ישראל". דרך ה"בנות" הכירה את אחותי הבכירה, רייזל הי"ד.

לאחר המלחמה הגעתי לבית משפחת שטרנבוך בשווייץ. בשמחת-תורה שהו בבית המשפחה שרידים רבים שהוזמנו לחוג שם את החג. בין האורחים הבחנתי באותה אשה, ולצידה - איזה פלא! ילדה מתוקה במיוחד, חכמה וחיננית. אנשים סיפרו שהאם והילדה עומדים לעזוב את שווייץ ולנסוע לקנדה, לאחר ששווייץ סירבה להחזיק על אדמתה פליטי מלחמה.

בתחילה לא זיהיתי אותה. אבל כששוחחנו בבית שטרנבוך, התעניינתי לשמוע באיזה מחנה היתה ומה מוצאה. כך התברר שהיינו יחד במחנה לייפציג.

היא סיפרה לי כי גורשה עם בעלה למחנה סקארזיסקו בפולין. לאחר מכן הוגלתה לבדה ללייפציג. שאלתי אותה איך שרדה במצבה את הרעב הנורא?

והיא סיפרה לי: "תמיד היה עמי בקבוקון מים שהחבאתי בתוך המכונה. כאשר חשתי ברעב לגמתי מעט מהמים".

בעת שיצאנו אל מצעד המוות נותרה האשה במחנה כשהיא מציגה עצמה כאילו היא חולה, וזאת מרצונה הטוב. כאשר התפוצץ הבניין, היא נפלה ושכבה בין הכתלים השבורים והזגוגיות המנופצות. באותו רגע, עם כל ה"תפאורה" הזו מסביב, בודדה בין שברי זכוכיות ואבנים מנותצות - נולדה לה בתה.

לא חלפו דקות רבות וכוחות הברית הגיעו אל המחנה, לקחו את האם והתינוקת אל בית החולים, וכך נגזר דינן לחיים.

היה זה נס עצום, השגחה פרטית נפלאה שהוכיחה כי כאשר נגזר על אדם שיחיה או יוולד - הדבר יכול להתרחש אפילו בתוככי השאול.

אדישות בלתי נסלחת

שורות ארוכות של אנשים מדולדלי-כוח צעדו בדרכים, מלווים בשמירה הדוקה של הגרמנים. נעלי העץ שנעלנו לרגלינו נגררו על הארץ ונקשו בקצב עצוב.

היינו הולכות והולכות והולכות, חוצות כפרים רוגעים, שדות פורחים ויערות מדיפי ריח משכר. ההליכה נמשכה בלי תכלית ברורה, כמו מתוך ערפילים ודמדומים.

צעדנו בשורות מסודרות. מי שסטתה מעט - נורתה במקום. בנות צנחו בצידי הדרכים באפיסת כוחות - ונורו. רק רבע מאיתנו הצליח לשרוד את הצעדה האיומה.

פעמים רבות הפגיזו צבאות בנות הברית, ואז האטנו את הקצב והתחבאנו מאחורי גדר או חומה.

המטוסים המפציצים טסו לעתים בגובה כה נמוך, עד שיכולנו לזהות האם זהו מטוס אמריקני, רוסי או אנגלי. גם הטייסים יכלו לזהות את האנשים שעל הקרקע, והיו מכוונים את ההפצצות במיוחד אל החיילים

הגרמניים. המלווים שלנו טישטשו את זהותם כדי להינצל מההפגזות. חיילות האס. אס. שחששו לעורן תלשו מראשן את הכובעים והסימנים המורים על זהותן.

פעם עמדנו מאחורי קיר בעיר גרמנית. היינו אומללות וכחושות, האש השתוללה מעל לראשינו, אחדות מאיתנו עמדו יחפות ואחרות נעולות בנעליים קרועות ובלויות.

המראה המחריד הזה נגע ללבו של גרמני בודד שחלף על פנינו, הוא התבונן בנו והפליט: "אונזערע אייביגע שאנדע" (-חרפתנו הנצחית)... זאת היתה הפעם היחידה שבה שמענו התבטאות כאובה ומבויישת של גרמני.

מלבד אותו ביטוי בודד לא זכינו לשום גילוי של חמלה מצד התושבים הגרמנים. הם הביטו עלינו כעל יצורים מפלנטה אחרת, ראו אותנו גוועות ולא נתנו לנו שום דבר-מאכל.

לעתים היינו מתגלגלות ביערות או בשדות על האדמה בגלל הפצצות, שכבנו כשעתיים עד שההפגזה הסתיימה.

היינו בלב-ליבה של החזית הבוערת! מעל ראשינו בערו להבות המלחמה והיריות, צעדנו בין הפגזים והכדורים המתעופפים. פעמים רבות נפלו עלינו פצצות ולא התפוצצו, ואנחנו השלכנו אותם על הקרקע.

האש בערה בחוץ, ובתוך הגוף המיוסר היתה אש הרעב אוכלת בכל פה. במשך שלושה שבועות לא נתנו לנו לאכול כמעט דבר!

תלשנו עשבים בצידי הדרך ומצצנו את השורשים שלהם. היתה בהן מתיקות כלשהי שהחייתה אותנו. לא פעם הצלחנו לקטוף קלחים של קולורבי בשלבי צמיחה, שהציצו מן האדמה, ולאכול אותם.

דיונים

בתהומות נשייה, בגיא צלמוות, במצב שבו שקעה האנושיות עד לקו האפס וכמעט שנמחקה מעל פני אדמת אירופה; בצעידות אין-סופיות בין יערות ושדות, מבעד לפצצות והפגזות - מצאנו בנות הקבוצה החרדית את הזמן להיפגש בצוותא, ולדון עם הרבנית בבעיות השעה.

אחת השאלות המהותיות שהתעוררה במהלך צעדת המוות, היתה:

"נניח שיש לי טיפות מים אחרונות, וחברתי צונחת ומתעלפת. אני מרגישה, שגם אני עומדת להתעלף בעוד זמן קצר. האם אני חייבת לוותר על מעט המים שנותרו לי ולתת אותם לחברתי שהתעלפה, או שמותר לי להחביא אותם לעצמי, כדי שלא אתעלף בקרוב?"

עצם השאלה מוכיחה את כוחה של סביבה חיובית והתלכדות בקבוצה איכותית. בזכות ה"ביחד", אפילו במצב של תוהו ובוהו, אפס ערכים וחוסר אנושיות - הצלחנו לחשוב כאנשים בעלי רגש, להתדיין כיהודים. יכולנו לזכור גם את הזולת ולא להתבוסס כל-כולנו באנוכיות גשמית; הותרנו איזו פינה גם למחשבה על השני, ועל מה שההלכה דורשת מאתנו - - -

כל אלה נבעו מתוך שאיפה טהורה שקיננה בנו כל העת, לעשות את רצון ה' כמה שאפשר. להתעלות מעל הנתונים הקיימים, ולהתעקש על ערכינו וצו-מצפוננו.

והדרך נמשכה ונמשכה... מורעבות וחלושות צעדנו בשדות, ולידי צונחות הבנות ומתעלפות בזו אחר זו.

יום אחד הבחנתי שאידה חברתי היקרה מתמוטטת. כוחותיה האחרונים עזבוה.

הו, לא - - - אידה! כמה מסורה היתה לי! - לא יכולתי לשאת את המחשבה שהיא תמות עכשיו, ותשכב כדומן על פני האדמה - - -

בדיוק אז עברנו בעיירה גרמנית, ונעצרנו עקב הפגזה. מרחוק נראתה

לי פתאום באר מים, ואני רצתי לעברה במהירות, ושאבתי מים לתוך קופסא שהיתה עמי. חזרתי בריצה אל אידה, והתחלתי להעיר אותה תוך שאני מטפטפת טיפות מים חיים אל פיה. היא התעוררה, אך סירבה להמשיך ללכת.

זהו, כשל כח הסבל. היא איבדה את רצון החיים. רבות היו כמוה, שנחלשו והתעייפו ממאבק ההישרדות. כשהגיעו אל קצה הגבול האחרון, החליטו: לא עוד! אין להם כבר כוח להמשיך - - - וכך נפחו את נשמתם ברגעים האחרונים שלפני השיחרור...

אני לא רציתי שאידה תמות! לבי כאב עליה כל-כך... אידה היתה נערה טובה, כה היטיבה אתי במהלך הגלגולים שלנו יחד במחנות... עוד מעט יפציע האור, אנחנו נשתחרר, חבל שתמות עכשיו! - - -

"אידה, אידה שלי, את חייבת להתחזק" - התחננתי אליה וטפטפתי מילים חמות לתוך אוזניה. "אחייך מחכים לך בארץ-ישראל, אידה'לה! את עוד תחיי, עוד תיפגשי עם האחים שלך בארץ-ישראל. אידה, תעשי לי טובה - קומי ונמשיך..."

פתאום חשתי במכה חזקה על ידי. זו היתה המרשעת מהאס. אס.! הקופסא שבידי התהפכה והמים היקרים נשפכו...

זהו, לא היו לי יותר מים. אבל הטיפות הבודדות שהצלחתי לטפטף קודם לכן לפיה של אידה - הצליחו להעירה מעלפונה, והיא הסכימה לקום ולהמשיך.

אידה היתה מורעבת נוראות, ולא יכלה לסבול עוד. רצתי אל שדה קולרבי שנגלה לעינינו, תלשתי צרור של ענפים ורציתי לתת אותם לאידה - אבל הרשעית המשיכה להתעלל בנו. היא ירתה צרורות באוויר, כדי שלא אעז לאכול או להאכיל מן הקולורבי.

היינו רעבות, רעבות, רעבות! בטננו נהמה ושיוועה ללחם, מעינו התכווצו מרעב. ראינו את הגרמנים המקומיים מטמינים תפוחי-אדמה חתוכים באדמות, וברגע שהתאפשר לנו ניסינו לחפור ולהוציא תפוחי-

אדמה מן הקרקע. אבל הגרמניות הרשעיות לא הרשו לנו. אני זוכרת אחת מהן, מרשעת שמנת-בשר. בשתי הידיים אחזה ברובה וירתה במי שנדמה היה לה כי היא רצה לכיוון תפוחי-האדמה.

איפה האורז?

"זהו! אנחנו נשארות כאן. איננו יכולות להמשיך" - הודענו לגרמנים. באמת לא יכולנו, רגלינו כבר לא נשאו אותנו. "אם לא יתנו לנו אוכל, לא נלך יותר".

ואז נתנו לנו... אורז לא מבושל. "שלחו לכן מהצלב האדום" - סיפרו לנו.

איך אפשר לאכול אורז קשה?!

למזלנו התחדשה ההפגזה והיינו חייבות לעצור. ישבנו סמוך ליער, וחשבנו איך להכשיר את האורז למאכל.

היו בינינו אסירות אוקראיניות שהרגישו בטוחות יותר. המטוסים הרוסיים הנמיכו טוס והשליכו פתקים עם דברי עידוד לאוקראינים: "התחזקו, כי בקרוב נשחרר אתכם!". היו גם שמועות שהטייסים השליכו ביסקוויטים מהמטוסים.

האוקראיניות העזו לדרוש אש מאת הגרמניות המרשעות, והן קיבלו. תלשו ענפי עץ והציתו אותן כדי לבשל את האורז. במה? במים שסחטו מהבוץ שמילא את הקרקע.

נגשתי לאוקראינית אחת וביקשתי: "אני רוצה להניח את הקופסא שלי עם האורז על האש שלך".

"לא מסכימה. רק אם תתני לי מחצית ממנת האורז שלך" - אמרה לי.

אבל אני סירבתי. 'לא אתן לה' - חשבתי בלבי. 'ייתכן שמחר יעלה בידי להשיג אש ולבשל את האורז היקר. חבל על מחצית המנה'.

וכך הלכנו לישון, רעבות-רעבות, על הרצפה הרטובה למחצה. השלג היווה כרית לראשינו. מתחת לראשי החבאתי את מעט האורז במין בקבוק.

אבל למחרת - לא מצאתי את האורז. האוקראינית זכרה שלא אכלתי את האורז, וכאשר ישנתי היא גנבה לי אותו.

כך חסכתי לי את בישול האורז, ונשארתי רעבה, רעבה, רעבה...

תלשנו מן האדמה את העלים הדוקרניים, קראנו להם "די שטעכעדיגע בלעטער", ואותם אכלנו.

והמשכנו לרעוב.

המרד

חבל הסודטים היה השטח האחרון באירופה ששוחרר מידי הגרמנים. באותו שטח צעדנו עם מפקדי המחנה.

החבל היה מאוגף באותה עת משני הכיוונים. מצד אחד בנות הברית, ומהצד השני - צבאות רוסיה. השטח שבידי הגרמנים הפך להיות מצומצם מיום ליום, והגרמנים הובילו אותנו כסהרורים, משם לכאן ומכאן לשם, מנסים להתרחק מהחזית אך לא מצליחים. במהלך הבריחה עברנו את נהר הבוג מספר פעמים, הלוך ושוב.

השומרים הרגישו בטבעת החנק המתהדקת סביבם, ולא ידעו מה לעשות איתנו, הקשר עם המפקדים שובש ובלי פקודה מגבוה לא רצו להחליט בעצמם על גורלנו.

לשחרר אותנו? זה לא בא בחשבון. הם לא יכלו לשאת המחשבה ש"הפתרון הסופי" שהם הגו לא יצא לפועל. הם צעדו לצידנו והשגיחו עלינו, תוך שהם מגנים על עצמם בתחבולות שונות. צעדו רגלי ולא נסעו בכלי רכב, מחשש שמטוסי האויב או הטנקים יזהו אותם. הם העדיפו

לצעוד איתנו לחזית של האמריקאים, כי אם יפלו בידי הרוסים - הללו ישמידו אותם טוטלית.

המחנה שלנו היה מורכב רק מנשים, אבל בדרך הצטרפו אלינו אסירים גברים ממחנות נוספים. במהלך הצעדות היו אנשים שברחו והשתחררו מעט מוקדם מאיתנו, אך היה בכך סיכון רב. מי שניסה לברוח - נורה.

רבים-רבים נפחו את נשמתם במצעד המוות ונותרו שרועים על אם הדרך, בשדות ובין היערות. בעיקר היו אלה גברים. הגמרא אומרת שגבר מסוגל פחות לשאת את טלטולי הדרך, מאשר האשה. באחד הימים ראיתי גבר חובק בידיו גזע עץ עבה, וכך, בעמידה, נפח את נשמתו. כמוהו היו רבים.

יום אחד החלטנו להכריז על מרד. "יותר איננו מסוגלות ללכת בלא אוכל" - אמרנו.

נעצרנו ולא המשכנו לזוז. הגרמנים שהרגישו את סופם ורעדו לגופם - עצרו איתנו בכפר "אולגאוויץ". הם נכנסו לבתי התושבים וציוו עליהם לבשל עבורנו תפוחי-אדמה בקליפתם. כל אחת מאיתנו קיבלה תפוד אחד. זה מה שהעניקו לנו אחר שלוש שבועות נידודים ורעב, רעב מוחלט!

צנחנו על רצפת אסם, ישבנו על הקש ואכלנו את תפוחי-האדמה באיטיות, ו... לא הצלחנו לקום.

זהו זה. ה"מכונה" עצרה מפעולתה ולא הסכימה להמשיך. הגוף שעבד ועבד ועבד, וצעד וצעד וצעד - עצר עכשיו מבלי יכולת לנוע יותר. לא יכולנו!!!

הגרמנים צרחו בטירוף: "יאללה! ווייטער! להמשיך!"

אבל אף אחת לא התרוממה. "יהיה מה שיהיה" - אמרנו לעצמנו -

"שיעשו מה שהם רוצים, שיהרגו אותנו. אין לנו כבר כח ללכת, איננו ממשיכות. איננו מסוגלות".

הרשעים השתוללו בחמת זעם: "אנחנו נירה בכן כולכן כמו בכלבים!" אך ללא הועיל, אנו לא זזנו.

אחדות מה"מבוגרות", כבנות ארבעים שבינינו, שפחדו - התרוממו בקושי רב והמשיכו לצעוד. הן התרחקו מטרים אחדים ואז שמענו את היריות מפלחות את האוויר. הרשעים ירו בנשים האומללות. כנראה שכך תכננו לעשות לכולנו.

לפני שעזבו, לא שכחו הגרמנים לנעול אותנו בתוך האסם. נשארנו לשבת שם, ובינתיים המשיכו הגרמנים בבריחה.

ישבנו חלושות, חסרות-אונים והנשמה מפרכסת בקושי בגופנו הצמוק והמורעב. שעות אחדות חלפו עלינו, ואז ירד הלילה ועימו החשכה.

לא ידענו מה קורה, אך המנוחה נעמה לנו. בחוץ זרזף הגשם ואנו הקשבנו לטיפות המטפטפות בקצב, מוגנות בקורת הגג של האסם.

בחוץ שרקו הפצצות סביב סביב, המערכה הלכה והתקרבה אל הכפר שהיה סמוך מאוד לברלין, בירת גרמניה ולב החזית.

פרק י"ט

מן הפח אל הפחת

ישבנו לנו אדישות וחסרות כח. המוח המורעב והמותש היה חלול וריק ממחשבות.

לפתע נשמעו פסיעות.

"**הגרמנים הלכו! הרוסים הגיעו! הכל נגמר!**" שמענו קריאות בשפה הפולנית.

היה זה גוי פולני שהגיע לגרמניה כדי לעבוד ולהתפרנס, והוא זה שהביא לנו את בשורת השחרור. הוא תלש את הקרשים שנעלו את האסם, ופרץ אותו לרווחה.

שקט שרר בכל. תרועות המלחמה נדמו, הכפר "אולגאוויץ" היה שליו ורוגע, כאילו לא נשמעו כאן יריות והפגזות לפני שעות אחדות.

לכאורה יכולנו לצאת אל החופש. אבל לא יכולנו. לא היה לנו כוח לקום מן האדמה. העולם כאילו עצר מלכת.

בסופו של דבר, כמה בנות אמיצות העזו להזדחל החוצה. למחרת

עלתה השמש והבנות נקשו על בתי הכפריים. "אנחנו מבקשות שתבשלו לנו שוב תפוחי-אדמה" - הן דרשו. "לא אחד. כמה תפודים לכל נפש".

התושבים הגרמנים היו מצויידים במלאי עצום של אוכל שהספיק לשנים אחדות, ובהחלט שיכלו לתרום לנו.

לאחר מכן הלכו הבנות אל הרפת ודרשו שיחלבו את הפרות ויתנו לנו חלב. הן גם נכנסו אל הדירות הריקות שהתושבים הגרמנים הותירו אחריהם במנוסתם, כדי לחפש שם אוכל.

הגרמנים פחדו מאוד מן הרוסים שהטילו את חיתתם. מהאמריקאים ומהאנגלים חששו פחות. השטח שבו היינו נכבש על-ידי הרוסים, ותושבים רבים ברחו מפניהם.

בדירות הריקות מצאו הנשים מזון בשפע. לחם, מרמלדה ועוד מצרכי מזון. אני לא הלכתי, לא היה לי כוח. ישבתי או שכבתי עם חברותי באסם, והכינים זוחלות ומעקצצות בנו... לא התרחצנו מזה שלושה או ארבעה שבועות, לא החלפנו בגדים, ישנו על האדמה - כל אלה גרמו לתופעות בלתי נעימות.

יום אחד הגיע פטרול רוסי והבהיר לנו: "כרגע, אנחנו הרוסים מושלי האיזור, ונעביר אתכם אל העבר השני של הגבול".

את האסירות הצ'כיות שבינינו שלחו מיד בחזרה לצ'כיה, ואילו אנו, היהודיות, נשארנו בכפר חסרות כוח ומדולדלות.

"אתן מאוד חלשות ומוזנחות" - אמר הפטרול הרוסי, "ולכן אנחנו, המושלים החדשים של האיזור, נחלק אתכן בין האיכרים המקומיים, שם תאכלנה ותתחזקנה".

דמינו לצללי-אדם. בקושי גררנו את עצמנו אל הבתים.

חילקו אותנו לקבוצות של חמש עד שבע בנות. אידה חברתי ואני הגענו לביתה של גרמניה מרשעת גדולה. חיינו לא היו חיים במחיצתה. פעמים רבות מנעה מאיתנו להיכנס לביתה והורתה לנו לישון במחסן, על

התבן. המחסן היה בן שני קומות ומלא בקש. הגרמניה נעלה אותנו ולא אפשרה לנו לצאת משם, רק לצורך אוכל.

נשים אחרות, שכן זכו למאכלים משובחים ואכלו מכל טוב, סבלו מאוד מאוד. הקיבה המצומקת שלהן לא היתה מסוגלת לשאת את כמות האוכל, ויסוריהן היו גדולים. רבים מן המשוחררים מתו מיד לאחר השחרור, בעקבות הבולמוס והמעבר הפתאומי לאוכל רגיל, שהזיק לקיבה וגרם למותם.

אני, לעומתם, לא יכולתי לאכול. תיאבוני היה מדוכא לחלוטין. לכן ביקשתי מהאיכרה: "תני לי בבקשה מלפפון חמוץ קטן שיעורר לי את התאבון".

"אין לי" - היא שיקרה במצח נחושה. אפילו את הבקשה הקטנה הזו סירבה למלא.

מאוחר יותר, כשהגיעו החיילים הרוסיים לכפר, ראינו בעינינו כיצד היא מטמינה באדמת השדה חביות גדושות במלפפונים חמוצים וחביות של יין שרף. היה לתושבים שם כל טוב, הם החביאו הכל לעצמם ועבורנו כמעט שלא נתנו דבר.

יומיים-שלושה לאחר מכן נכבשה ברלין בירת גרמניה. המלחמה הסתיימה סופית.

הכפר "אולגאוויץ" אינו רחוק מברלין. ביום בהיר אחד פרצה אל הכפר מרכבה ובה חיילים רוסיים שיכורי נצחון ועטורים באותות. אלה היו "הגיבורים של ברלין" המפורסמים, המשחררים כובשי בירת גרמניה.

הם היו זחוחי דעת להחריד, הרגישו את עצמם גיבורי העולם כולו, וכולם חייבים להשתחוות וליפול לרגליהם, שהרי הם-הם שכבשו את ברלין!

החיילים היו רעבים וצמאים מאוד. הם דרשו מהתושבים שיתנו להם יין-שרף, ותבעו כל מה שעלה בדעתם. הם נכנסו אל הבתים וחוללו

נזקים. שפכו שקים של קמח, התהוללו ועוללו, סתם על מנת להזיק, מתוך זחיחות-דעת ושגעון גדלות.

לא ריחמנו על הגרמנים. היינו מרוצות למדי בנקמה הזו. האיכרה "שלנו" נענשה במיוחד - ה"גיבורים" פשוט ירו בבעלה, כי לטענתם הוא שירת בצבא הגרמני. בימים הראשונים היא בכתה והתאבלה על מות בעלה, אבל לאחר מכן שכחה מכך והתנחמה בבנה שהתגורר עמה באותה חצר.

הרוסים המסוכנים

"הגיבורים" הרוסים הפראיים התנחלו בבניין שמעל ביתה של בעלת-הבית. הם היו מונגוליים, מרכז-אסיאתיים, מלוכסני עיניים ומגושמים, והסכנה בקרבתם היתה גדולה.

הם דרשו מאיתנו שנשב עימם לשולחן אחד, נשתה כמותם יי"ש, מתוך כוסות-תה מזכוכית כפי שהם מורגלים. חששנו מאוד שהם עלולים להרוג אותנו בסופו של דבר. זו לא חברה בשבילנו, הם מסוכנים - חשבנו בפחד.

אבל הם הבהירו לנו בשפת הרוסית - שמזכירה מעט את הפולנית, והודיעו נחרצות: "אנחנו שחררנו אתכם ועליכם לשלם על זה את המחיר". מאוד פחדנו שהם לא יסכימו להשאיר אותנו בחיים.

החלטנו שעלינו להתחבא. בנות ברחו לבית הקברות הגויי, ואחרות כיסו עצמן בארונות ודלתות. באותה עת נזכרו חלק מאיתנו בסיפורים ששמעו מפי האמהות אודות מה שהתרחש בעת מלחמת העולם הראשונה. הרוסים פלשו אז לפולין והזיקו מאוד לבני ובנות ישראל. גם עתה חרדנו לגורלנו בצל הרוסים.

בלילה הם הגיעו, דפקו על הדלת וקראו: "פתחו את הדלת, ולא - אנחנו יורים בכן". פחדנו לפתוח, הם עלולים לירות בנו...

אותם שבועות בהם שהינו בכפר הגרמני היו קשים מנשוא. היה זה עבורנו כמו שואה נוספת... מבחינה מסויימת זה היה גרוע יותר. בשואה עשו עמנו הרשעים מה שהם רצו, אבל כאן היה עלינו לטכס כל העת עצות ו"לשבור את הראש" כיצד ולאן לברוח מפני אותם רוסים מסוכנים ואיך להיזהר מהם, כי אם לא נענו לדרישותיהם - הם ירו.

ארע מעשה בחמש ניצולות, בנות "בית יעקב" צדיקות ויקרות (ביניהן שכטר מקראקא) שהרוסים התנפלו עליהן. הבנות מסרו נפשן על קידוש ה', והרוסים ירו בהן למוות. כמה מצער, כמה נורא! בנות שעברו את מוראות השואה, ניצלו ויכלו להקים דורות... יזכרן אלוקים לטובה, כי מסרו נפשן על קידוש שמו.

יום אחד הגיעו הרוסים אל המחסן שבו אנחנו ישנו. הם חלפו ליד אשה מבוגרת שישבה עם בתה בת השש-עשרה. ה"מבוגרת" היתה כבת ארבעים בסך-הכל, אך שערותיה כבר הלבינו ונראתה הרבה יותר מכפי גילה. הרוסים הניחו לאם ולבתה, לא הציקו להן ועלו למעלה.

רצתי עם אידה לקומה העליונה. התחפרנו עמוק עמוק בתוך התבן. החיילים רצו כמסוממים, כמשוגעים. ראשית לכל הלכו אל הגרמניה, אחר כך עלו אלינו. התחילו לחטט בקש, קתי הרובים חדרו אל הקש, ופתאום אני מרגישה שקת הרובה נוגע בי, ונתפס בעקב העבה שלי...

כבר סיפרתי, אודות ה"בונוסים" שעמם קניתי את קבקבי העץ. הרובה נתפס בקבקב, ואני רעדתי כולי. התפללתי בלבי: רבונו של עולם, במחנות העבודה וההשמדה שמרת עלי כל העת, ובסוף הדרך זכיתי לשחרור - האם עכשיו יתרחש עמי אסון? ! תן לי עצה, אבא רחום וחנון, מה אעשה עכשיו, איך אנצל? !

פחדתי אפילו לנשום, כדי שהקש לא יתרומם... ואז הקב"ה נתן לי מחשבה טובה ועצה נבונה. הוצאתי את רגלי מהנעל, שקעתי לתוך

התבן, אך הנעל נשארה על מקומה. הרשע חשב שהרובה נוגע במין קרש בודד ופנה והלך לו...

נשארתי להתחבא שם.

לחברתי אידה לא היתה נעל שכזו, וגם לא רעיון כמו שלי. היא התגלתה. היא אפילו לא ידעה היטב רוסית. עכשיו, לאחר שניצלה משואת הגרמנים - נפלה בשבי בידי הרוסים...

כאלה זמנים קשים ונוראים עברו עלינו.

כעבור שבועות אחדים גילינו בין החיילים הרוסיים כמה מפקדים יהודיים וביקשנו את עזרתם. הם העמידו שומר לכל דירה, אך גם זה לא תמיד הועיל.

בשלב זה התירה לי הגויה לעלות לדירה מגוריה, כי בעלה כבר מת.

***

איבדנו לחלוטין את חשבון הימים. היכן אוחזים עכשיו על פני לוח השנה - לפני, או אחרי פסח?

באחד הימים חלפו יהודים על פנינו, ואמרו לנו: "לפי החשבון שלנו - פסח עכשיו".

הופתענו. אנו סברנו שחג הפסח חל כשעוד היינו במחנה. כך אכן היה; אך אין להתפלא על היהודים ההם שטעו בחישובי הלוח בצוק העיתים.

פרק כ'

על גג הרכבת

הדמעות זלגו על לחייהם של החיילים האמריקאים. חווייה איומה ציפתה להם כששיחררו את המחנות, הם נפגשו עין בעין עם הזוועה, עם אומללי אדם וצללים חסרי חיים. הם דאגו להביא רופאים, להבריא את האסירים ולהעלותם על דרך המלך.

לנו ציפה גורל שונה. הרוסים ששחררו אותנו היו חסרי רחמים ולא ראו צורך לדאוג לנו. להפך, הם שלחו אותנו "הביתה".

הנתינים הזרים שאינם תושבי גרמניה הצטוו לשוב לארצות מוצאם. "די עם החופש, המלחמה נגמרה, נחתם מספיק!" - כך אמרו לנו בציניות, ושלחו אותנו לדרכנו.

כך הסתיימה השהות ב"בית המלון" של הגרמנים.

השרידים עדיין לא הצליחו להפעיל חשיבה עצמאית. "עולם גולם" - כלשון העולם. כולם שבו לפולין - יצאנו איפוא גם אנו לדרך.

כאן נפתח פרק חדש בחיי, יצאתי למסע חתחתים קשה ומסוכן עד מאוד.

על גגות חשופים של קרונות-רכבת שהובילו פחמים, ללא כסות ושמיכה, תחת כיפת השמים, ישבנו ונסענו, ונסענו ונסענו.

זו היתה חווייה קשה ואיומה. קשה מבחינה גשמית, וגם מסוכנת מבחינה רוחנית.

לעיתים נדירות הצלחנו להשתחל לעגלה ולשבת בה. לא אחת ישבו בעגלה גם חיילים יהודיים מרוסיה, והללו היו סקרנים מאוד לשמוע אודות חיינו. הם הבינו כי אנו בנות חרדיות, ולא פעם שמענו מפיהם אמירות, כמו: "כן, גם סבתא שלי הדליקה נרות", או: "סבתא שלי נהגה לספר כי צריך להשתמש בשני כיורי מטבח נפרדים"... אבל אותם חיילים עצמם, למרבה הצער, היו רחוקים מיהדות. אנו הבחנו, כי ממש לא התחשק להם לשוב חזרה לרוסיה. הם ניסו למצוא דרכים להתיישב בפולין במקום לא לחזור אל ה"גן-עדן" הקומוניסטי.

היינו רעבות, איש לא דאג לנו, לעתים היו אלה דווקא החיילים הרוסיים היהודיים שהביאו לנו מזון - אבל אנו נזהרנו ככל האפשר שלא להיעזר בהם.

***

השבת ירדה על ערי גרמניה הדוויות.

לקראת שבת ירדנו מהגגות ונכנסנו לעיירה גרמנית. הצלחנו להשיג שם קורת גג לראשינו, אך זו היתה שבת בלתי נעימה ביותר.

הבית שרץ שקצים גרמניים צעירים, שפלטו פה ושם דיבורים נוטפי ארס ושנאה אנטישמית. ראינו שהם מתאפקים שלא לתת דרור ללשונם יתר על המידה, אך מדי פעם נפלטו מפיותיהם אמירות אנטישמיות נוראיות ששיקפו שנאת ישראל עזה.

לאחר שבת של פחד וסיוטים המשכנו בדרכים הרות-סכנה ובאווירה עוינת. פעם נמלטנו מרכבת אחת לאחרת, לפני שיתעללו בנו; ובפעם

אחרת התנדנדה הרכבת בצורה מסוכנת, ואנו - שהיינו על הגג, כמעט שצנחנו ארצה, אך לבסוף התייצבה הרכבת והמשיכה במסעה...

לאחר תלאות שלא יאומנו הגענו לקראקא. מראנו היה נורא. בגדי האסירות עדיין לגופנו, עינינו אדומות וצרובות מהפחם שבקרונות, וכל-כולנו מותשות, צמוקות ומדולדלות. המסע שאמור היה לארוך שמונה-עשרה שעות, נמשך שלושה שבועות ונתן בנו את אותותיו, בנוסף לכל השנים הקשות שחווינו קודם לכן.

שנאה רוחשת

המלחמה הסתיימה בכ"ה באייר תש"ה (שמיני למאי), ואנו הגענו לפולין כחודשיים וחצי לאחר מכן, באמצע חודש אב (יולי). שישה שבועות שהינו בכפר הגרמני; ושלושה שבועות היטלטלנו על גגות של רכבות, ובסופו של דבר הגענו לפולין.

בקראקא פגשנו בגרעין של קהילה יהודית שהתהוותה מפליטי שואה. איש לא קידם את פנינו, שום עזרה לא הוגשה לנו משרידי-חרב בעצמם. לא היה להם במה להתחלק עמנו. לא נתנו לנו מזון ולא הוצעה קורת גג ללון. בלילה הראשון ישנו ברחוב.

אחר התאוששות קצרה פניתי לחפש אחר דודתי מקראקא. ידעתי שהיא אמורה להתגורר כאן, קיוויתי שהיא שרדה את המלחמה.

ובאמת, פגשתי אותה! היא הצליחה לשרוד את השנים הקשות יחד עם ילדתה תחת זהות שאולה עם ניירות אריים מזוייפים. בעלה נסע בראשית המלחמה אל העיר למברג, כדי להשיג שם אוכל למשפחתו - אך מאז לא שמעה אודותיו דבר למרבה-הצער; היא עצמה ובתה - הצליחו להינצל תחת מסווה גויי.

במהלך המלחמה נעזרה דודתי מאוד במשרתת הגויה שלה, גרמניה למחצה. הדודה התחפשה לגויה שהגיעה לעזור למשרתת, והיתה

מטיילת עם בתה שלה - כאשר כולם חושבים כי היא הבת של המשרתת. לאחר השחרור באה המשרתת בטענות ומענות: "הילדה היא שלי" - כך אמרה לדודתי - "אני היא זו שהצלתי אותה".

דודתי נחרדה! האם עכשיו תאבד את בתה? בסופו של דבר פטרה את המשרתת בסכום כסף גדול ושילחה אותה, וילדתה נשארה במחיצתה.

דודתי כל-כך שמחה לקראתי! שהיתי בביתה שבועות אחדים, אך זה לא היה המקום המתאים עבורי. הדודה, שהיתה מחופשת לגויה במהלך המלחמה, החליטה להישאר תחת זהות גויית היא טענה כי מסוכן להיות יהודי, והיא לא רוצה לשוב לחיק עמה. מה שבטוח-בטוח...

כמה מצער! יהודים רבים שבמהלך המלחמה התחבאו תחת זהות מזוייפת, בחרו להמשיך לחיות כגויים גם לאחר מכן. עדיין שרר הפחד מפני הגויים; הפולנים המשיכו להפגין אנטישמיות גם אחרי המלחמה.

אחת מחברותי, שהתחפשה לגויה במהלך המלחמה וחיה בחסות ניירות מזוייפים, סיפרה לי כי היתה בלודז' ביום השחרור. בפולין השתררה שמחה, התושבים הגויים יצאו לרחובות ורקדו, והביעו בשמחה ובצהלה את אושרם על כך שנפטרו מעול הגרמנים.

לפתע היא הבחינה באחד מן החוגגים הרוכן על המדרכה ורושם באותיות לבנות גדולות: "לחסל את היהודים!" (רח"ל).

על אילו יהודים הוא התכוון? הרי כמעט שלא ראו יהודי ברחוב! הניצולים טרם הספיקו לחזור מן המחנות באירופה, ובודאי שלא מרוסיה. רק מתי-מעט יהודים שהשתחררו עוד בטרם הסתיימה המלחמה נראו פה ושם. אבל הגויים הזריזים דאגו להביע על המדרכות את רגשות השנאה שלהם. היתה אפילו מפלגה פולנית מיוחדת, "נציונאל פרטיי" - שעסקה ברדיפת יהודים!

כשנסעתי ברכבת מקראקא ללודז', הייתי שומעת את חברי המפלגה מדברים על היהודים בשנאה ובשאט נפש. דודתי דאגה שתהיה לי תעודה פולנית, כך לא יזיקו לי בזמן הנסיעה.

ב"קיבוץ"

כשהייתי בבית הדודה הגיעה אלי השמועה: ועד ההצלה של רבני אמריקה בשיתוף עם "אגודת ישראל" הקימו ארגונים לניצולים, שנקראו "קיבוצים". גם בעיר "טארנא" הוקם קיבוץ כזה וחברותי הניצולות, בנות טארנא, התקבצו ובאו לשם. "בואי אלינו, בלומקה. בואי תהיי איתנו" - הן הזמינו אותי שוב ושוב.

באחד הימים החלטתי לקום ולנסוע לטארנא. ה"קיבוץ" שם היה מורכב מאוסף של פליטות בודדות, בלא אב, בלא אם ובדרך-כלל בלי אחיות. לעתים נדירות נראו שתי אחיות יחד.

גם בקראקא, בצ'נסטוחוב, בסוסנובצא, בלודז' ובערים נוספות הוקמו "קיבוצים" עבור הפליטים.

החלטנו למלא זו לזו את החסר. התאחדנו ויצרנו מעין משפחה ובה "אחיות" מסורות. הכל עשינו יחד - ישנו זו לצד זו, אכלנו יחד וגם קיימנו בצוותא שיעורים שונים.

לאחר החוויות הקשות שחווינו במחנות, כל אחת מאיתנו השתוקקה לאהבה ולחום, לדעת שלמישהו אכפת; להרגיש טעמה של מסירות שכל-כך חסרה לנו...

השתדלנו לעודד ולשמח האחת את רעותה. האווירה בקיבוץ היתה חמה ומלוכדת מאוד והזמן חלף עלינו בנעימים.

בין המדריכות הזכורות לי לטובה מהקיבוץ היתה מרת שפרה זינגר, לימים הרבנית יודאסין, שהיתה מורה ב"בית יעקב" לפני המלחמה. היא מסרה לנו שיעורים נלבבים ומעוררים. היתה רנה פינקלשטיין - שהשתייכה למסגרת ה"בנות" בקראקא שלפני המלחמה.

אני הפכתי להיות מורה לאנגלית. לימדתי את הבנות אנגלית בסיסית, דברים שלמדתי בעצמי. ניתן לשער, שתלמידותי - שעברו אחר-כך להתגורר באמריקה - יודעות אנגלית טוב ממני...

בקרבת מקום היה ממוקם "קיבוץ" של גברים וביניהם רבנים. אחד מהם היה גאון נודע בשם הרב הירש זצ"ל, ועוד יהודים יראי השם.

ליהודים אלה ציפתה עבודה רבה של קימום חורבות היהדות והתחלה מבראשית של החיים. האסירים שחזרו מהמחנות לאחר תקופה ארוכה, היו מנותקים ותלושים מחיי תורה ומצוות. במשך שנים קשות וארוכות לא היתה להם האפשרות להתפלל ולעבוד את השם. לכן, יהודי שהתפלל לאחר המלחמה, שמר על כשרות ועל שבת - נחשב לצדיק גמור.

לדאבוננו, המלחמה נטלה לאנשים רבים את אמונתם. היו יהודים שלפני המלחמה שמרו את דרך ה', אבל בצוק התלאות הם שינו את השקפתם וחייהם. הצרות הקשות שחוו הזיקו לאמונתם ונטלו מהם את השכל הישר.

נצפתה גם תופעה מעניינת הפוכה: אנשים שלפני המלחמה היו רחוקים מיהדות, התקרבו לאחר מכן לחיי תורה. בנות רחוקות מדת ששהו במחנות העבודה והמוות במחיצת חברות יראות השם - הופתעו לראות את ההתנהגות היפה, האנושית והאצילית של הבנות החרדיות, ובעקבות כך הצטרפו למחנה שלנו.

הכרתי נערה שלפני המלחמה למדה בגימנסיה. לאחר השואה היא נקלעה ל"קיבוץ" של בנות חרדיות, צפתה בחיים היפים שלנו, קלטה את האווירה המרוממת והמלוכדת, את החיזוק ההדדי והמאמצים לסלק את הייאוש ולנסוך שמחה של מצווה בחיינו - ונכנסה אף היא אל המעגל. היא נישאה לחסיד סאטמאר והקימה משפחה לתפארת של יראי ה'. כמוה בנות נוספות.

***

מתוך החורף הרוסי הכבד של שנת תש"ו הגיחו הגולים לרוסיה ושבו לפולין. חצאי משפחות שרדו את העבודה הקשה בערבות רוסיה, הרעב והעינויים. חלק מהיהודים ששבו מהגלות נותרו בעלי אמונה חזקה,

חרדים לדבר ה׳ כמו לפני המלחמה; ואילו אחרים - סרו למרבה הצער מדרך הישר.

ארגונים וועדות ניסו לעזור לנו, במיוחד תמך וסייע ארגון ה״ג׳וינט״. מדי פעם נתנו לנו סכומי כסף באמצעותם קנינו או תפרנו בגדים, תחת בלויי הסחבות שלבשנו.

עזרנו בעצמנו זו לזו. הרגשנו כבנות משפחה מסורות, שררה בקרבנו הרמוניה ואחדות רבה, לא קינאנו האחת ברעותה, עינינו לא היתה צרה במי שיש לה יותר.

בחורה מבוגרת שבינינו התמחתה בתפירה. היא תפרה לכל אחת מאיתנו בגד שבתי יפה; חברתי חנה גלברט הצליחה להציל את הרכוש של הוריה, והיא הפרישה מכספה לקנות עבורי שמלה, ולחברה אחרת רכשה חולצה. לאורך כל הדרך היינו מתחלקות זו עם זו בחפצינו.

המשפט

יום אחד הלכנו להזמין חולצה אצל תופרת, שהתגוררה לא הרחק מ״בית המשפט״ העירוני. היא מדדה את הבגד, ובתוך כך נכנסה פנימה שכנה גויה בקריאות נסערות: ״הוי, בנות פתיות, מה לכן עוסקות בכאלה זוטות?! היכנסנה אל אולם בית המשפט, נערך שם משפט מעניין״...

היינו סקרניות ורצנו מהר לאולם. נערך שם משפט גדול נגד מפקד משטרה יהודי, שאחותו למדה אתי ב״בית יעקב״ (ב״בית יעקב״ למדו גם בנות מבתים פשרניים, כאשר האבא רצה שהילדות תדענה מעט יהדות).

הנאשם הובא אל המשפט כשידיו כבולות. לצידו אחותו והסניגור, ובצד השני - התובע של המדינה. התיישבנו והקשבנו למהלך העניינים. שמענו כיצד מאשימים את האיש על התנהגותו המרושעת בגטו, היה עומד בשער הגטו וכאשר עובדי הכפייה היהודיים שבו מן העבודה

היכה אותם והרביץ עם האלה על ימין ועל שמאל. כן נהג לעמוד בשער שהפריד בין גטו A לגטו B, ולחלק מכות לעוברים שם.

היו עדים שבאו להעיד לטובתו. הם טענו: "הנאשם נהג להזהיר את היהודים ההולכים לעבודה שאנשי הגסטאפו עומדים בשער. הוא היטיב עם היהודים". הסניגור טען כי בכלל אין מה לבוא בטענות אל בחור צעיר ששמע דברי הסתה ובלע נגד היהודים, דבר שהמריץ אותו להציק להם. ובכלל, בשעת סכנה השכל אינו פועל... הוא הביא דוגמא מהמצביא הצרפתי פטן, שהיה גנרל מפורסם וגיבור רב תהילה. גם הוא הוכרע תחת הלחץ של הנאצים ונכנע לתכתיביהם. איך איפוא אפשר לבוא בטענות לבחור בן 18, שאיבד את שכלו הישר תחת לחץ אימים?!

היו עדויות לכאן ועדויות לשם, עד שאשה אחת עלתה על דוכן העדים.

היא סיפרה שבמשלוח האחרון שנשלח מהגטו למחנה פלאשוב, הצליחה להגניב את הילד שלה לתוך הקרון. כפי שסופר, הגרמנים שלחו תחילה מפקחים יהודיים שיבדקו את הקרונות, כדי לוודא שאף אחד לא הכניס פנימה ילד. אחר-כך הם עברו פעם נוספת לבדיקה.

הנאשם נכנס אל הקרון - סיפרה האשה - ראה את הילד שהיא החזיקה והלשין לגרמני. הוציאו את הילד וירו בו למוות. "הוא הרוצח של הילד שלי!" קראה בכאב האם השכולה.

לאחר שהאשה סיימה את עדותה השתרר שקט באולם, חמש דקות התדיינו השופטים ביניהם ולאחר מכן יצא גזר הדין הנורא, כי אם הנאשם גרם לרצח של ילד - הוא ייענש במוות תמורת מוות.

למשמע פסק הדין נפלה האחות מעולפת. הנאשם הרכין ראשו, וקריאות "בוז" נשמעו מכל עבר.

הרגשתי מזועזעת. המשפט נתן "לגיטימציה" לאנטישמיות טהורה!

ברור כשמש שאת המשפט ערכו הפולנים לא בגלל אהבת הצדק שלהם, אלא משום שמצאו הזדמנות נאותה להציק ליהודי.

כמה יהודים נהרגו על ידי גויים, או שהריגתם נגרמה על ידי גויים? ! אי-אפשר לספור מרוב! מדוע את הרוצחים הגויים לא הביאו למשפט? ! - - -

בשולי הדברים אמרו השופטים, כי ניתנת לנאשם הזדמנות לפנות אל נשיא המדינה ולבקש חנינה. מה היה בסופו של דבר - האם הוציאו אותו להורג או לא - איני יודעת, כי פסקי-הדין התבצעו אז בשקט ובלי פרסומת... איש הישר בעיניו עשה.

יצאנו כאובות מאוד מאולם בית-המשפט. לבנו נקרע על כך שהפולנים, שונאי ישראל הגדולים, הם "התובעים את דמנו" ורוצחים יהודי בשל כך. למרות שגם אנחנו ספגנו ממנו מכות, ואולי גם אני אישית - אבל עם זאת כאב לבנו למשמע פסק הדין. ידענו שהוא היה אנוס וכי הוכרח על ידי הגרמנים לנהוג כך. מעט מאוד אנשים עמדו בנסיונות ההם, ומדוע ישפטוהו גויים? !

לאחר המקרה ההוא הציפו את בנות הקיבוץ שלנו במכתבים רבים, בהם אנו נקראות לבוא להעיד על מעשיו של "קאפו" זה או אחר שהתנהג שלא כשורה. ידענו שכל מגמתם של הפולנים להמשיך להציק ליהודים - ועכשיו באצטלה של צדקנות! כמובן שלא התייחסנו למכתבים הללו, לא מצאנו לנכון להתערב ולמסור את אחינו בני ישראל לידי גויים.

רצחת וגם ירשת

קול חתן וקול כלה החלו להישמע ב"קיבוץ" שלנו. הבנות הקימו בתים בישראל בזו אחר זו. יהודים מקראקא נישאו לבנות מטארנא, וכן להיפך. שידוכים שונים נרקמו בין שני המרכזים, והיו גם כאלה שהגיעו מה"קיבוצים" בלודז', בצ'נסטוחוב ובסוסנובצא.

קהילה יהודית קטנה הלכה והתהוותה. פה ושם נראו מניינים של מתפללים, שהתפללו בבית שהועמד לרשותם מטעם הקהילה היהודית.

אך עדיין בערה האדמה מתחת לרגלינו!

מדי פעם נתקלנו בגילויי אנטישמיות. בעצמי ראיתי פולני צעיר אוחז בגביע כסף שגנב כנראה מבתי היהודים, וקורא אל חבריו הסובבים אותו: "ראו נא, אתם רואים את הגביע הזה?! היהודים שחטו את הבן שלנו ומילאו את הגביע בדם, ואת זה הם שותים!"

וכולם צעקו בלהט: "בואו, בואו כולם להרוג את היהודים!"

לאחר מכן שמעתי כי היהודים האומללים שהיו בבית סמוך והגויים החמומים התנפלו עליהם - התקשרו למשטרה, ואז הגיעו השוטרים ו... עזרו לפורעים להכות ביהודים.

סיפרה לי אשה שעבדה בבית המשטרה, כי היא פגשה יהודי וסיפרה לו על המתרחש, הלה נסע יחד עם שוטרים והם עצרו את הפוגרום.

התפרצויות אנטישמיות המשיכו: בקיץ תש"ה נהרגה אשה בקראקא; שנה לאחר מכן, בקיץ תש"ו התרחש פוגרום נורא בקעלץ שבפולין. ארבעים ושניים יהודים ששרדו את המלחמה מצאו את מותם בפוגרום זה. היהודים ההם התיישבו בקעלץ ורצו לשקם את עצמם, אך הם נרצחו על ידי גויים שפלים.

על כל צעד ושעל חשו בפולין את השנאה המבעבעת. הגויים נהגו לסנוט בנו: "הא, חזרתם?! לא הרגו אתכם כולכם?!"

מדי פעם קבלנו מכתבים אנונימיים עם הכתובות: "אנחנו נשחוט ונהרוג את כולכם".

פעם עמדנו קבוצת בנות בתחנת הרכבת בקראקא ופולנים הבחינו בנו. הם קראו לעברנו בלי בושה: "מה, כל-כך הרבה יהודים נשארו?! חבל שהגרמנים לא הרגו את כולכם!"

ואוי לו למי ששב אל הבית שלו, שם התגורר לפני המלחמה. אוי לו

אם הבחין בבית או אצל השכנים במפות או בכלי בית שהיו שייכים לו - היה אסור לומר מילה ! למי שפצה את הפה, נשקפה סכנת מוות.

יהודים שהחביאו לפני המלחמה דברי רכוש בחצר ביתם או ביער הסמוך, חזרו לאחר המלחמה אל מקומות המסתור כדי לחפש את אוצרותיהם. ליתר בטחון נטלו עימם שוטר, אבל לא פעם קרה שהשוטר בעצמו הרג את היהודי והחרים את הרכוש לעצמו. לכן ויתרו יהודים רבים על רכושם ומרוב פחד לא שבו אל מקומות המחבוא.

***

הרבנים החשובים שהתגוררו בקיבוץ של הגברים, הדריכו אותנו בחיינו החדשים. המראה של הרבנים היה לצנינים בעיני הגויים, ואנו חששנו כי ביום לא בהיר אחד יתנפלו עלינו.

לאור כל זאת ובעקבות הפוגרומים החלטנו: נכון שנעים לנו מאוד בקיבוץ, וחלק מאיתנו כבר הקימו בתים - אבל אנו חייבות לברוח מארץ הדמים.

ראשית עקרנו ללודז', אל הקיבוץ היהודי הגדול. שם חשנו בטוחים יותר. בלודז' התקבצו משפחות ששהו בימי המלחמה ברוסיה, ואנו - שהתאספנו בפולין אחת מעיר ושתיים ממשפחה - הצטרפנו אליהם.

פרק כ"א

הילדים מן המנזר

מלחמת חורמה ניהל השטן הנאצי מול: **ילד יהודי.**

מליון ילדים הושמדו תחת השמים בימי השואה, בכל מיני מיתות שונות ואכזריות. הצדיק רבי מנדלי מפאביניץ זצ"ל הסביר את התופעה הזו, אחרי שחייל נאצי רוצץ תינוק קטן: "איך יודעים שהשמש זורחת? כאשר אי אפשר להביט עליה; איך ניתן לדעת שילד יהודי זורח ומאיר? כי השטן אינו יכול לסבול את זוהרו" - - -

זמן רב לא ראיתי ילד יהודי. הילד סימל בעיני את הטוב והטוהר, שנמחק תחת קלגסיו של הרוע והאכזריות.

נקל לתאר את ההתרגשות שלי כאשר שמעתי על תינוק שנולד בקיבוץ הפליטים, ועומדים לערוך לו ברית!

זה היה ארוע משמעותי שהקיף בהתרגשות את כל הניצולים. שוב מוכרזת הקריאה, כי נצח ישראל לא ישקר! שוב נכרתת ברית דמים בין

ישראל להקב"ה, והקריאה הצלולה: "בדמייך חיי" מחייה את העצמות היבשות.

נשלחתי עם חברותי לקנות תרופה לתינוק. הלכתי בצעדים קלילים ושמחים, חשתי תחושת שליחות מיוחדת כשקניתי את הדרוש לתינוק יהודי טהור.

התינוקות החדשים שנולדו היו בנים למשפחות שחזרו מרוסיה לפולין. הפליטים מפולין עצמה התחתנו בזה אחר זה וכעבור שנה שוב נראו תינוקות יהודיים, וקול בכיים וצחוקם מילא את החלל בבשורה של תקווה.

אבל עדיין ידענו כי אנו חיים כאן על זמן שאול. פולין היתה בשליטת הרוסים, והסכנה היתה כי הגבולות ייסגרו עלינו פתאום ולא נוכל לצאת לעולם. ואכן, כעבור זמן קצר נעשתה היציאה מפולין קשה במיוחד.

עוד לפני סגירת השערים, זירזו ראשי ועד ההצלה של רבני אמריקה וארץ ישראל את השרידים: "אתם חייבים לצאת מפולין, לפני שיהיה מאוחר מדי!"

באותם ימים שמעתי על הרבנית רכה שטרנבוך משווייץ, בתו של הרב רוטנברג הי"ד, רבה של קהילת "מחזיקי הדת" באנטוורפן-בלגיה. היא היתה אשה אצילה שמסרה נפשה להצלת יהודים בימי השואה. בתום המלחמה היא המשיכה במאמצי ההצלה, הגיעה לפולין ופעלה רבות לחילוץ הפליטים מארץ הדמים. אפילו בלודז', שם היו היהודים מאורגנים יותר וכבר יסדו ישיבה - היא דחקה בפליטים שיעזבו את פולין. לעזוב, לעזוב ולצאת - - -

לאחר הפוגרומים שעליהם סיפרתי - התייחסו כולם אל הדברים ברצינות והחלו חושבים באופן מעשי על יציאה.

סיוטים

הקיבוץ הגדול בלודז' התמלא פתאום בילדים וילדות רכים, פליטים יתומים שחולצו במבצעים חשאיים והובאו אלינו.

שוב ראיתי ילדים מול העיניים. לא, אלה היו מבוגרים קטנים! חלקם עברו על בשרם ונפשם מאורעות שגם אנשים מבוגרים מתקשים להתמודד עמם.

היו ילדות קטנות שהוסתרו בבתי גויים במשך שנים. ילדים אחרים חולצו מתוך המנזרים. פעילי ההצלה שמו נפשם בכפם וחטפו את הילדים ממקומות המחבוא שלהם, או ששילמו עבורם כופר.

לא אשכח את הפחד שזעק מעיניהן של שתי ילדות שהגיעו אלינו מהמנזר בקראקא. הגדולה מבין השתיים היתה כבת תשע. הן היו קשורות זו לזו וידעו שהן יהודיות, ולאחר שסבלו במנזר מרעב ומצוקות - רצו לברוח.

יום אחד הגיעה לאוזני הילדות השמועה שהמלחמה הסתיימה והיהודים מתחילים לחזור לקראקא, והן חיפשו דרך להימלט מהמנזר.

באחד הימים הצליחו לחמוק החוצה, התהלכו ברחובות ושאלו אנשים: "היכן הקהילה היהודית?"

כך הן הגיעו אל קיבוץ הפליטים וסיפרו, שהן ילדות יהודיות שברחו ממנזר פלוני. העבירו אותן לקיבוץ שלנו.

למרות שהגיעו מרצונן הטוב, הן נראו מבועתות. בלילה הראשון כבשו את ראשן בכר ובכו תמרורים.

הנחתי יד מלטפת על שערן, ושאלתי ברוך: "ילדות חמודות, למה אתן בוכות?"

גם חברותי ניסו לדובב אותן, עד שלבסוף הן פלטו בפנים מסוייטות ובעיניים קרועות: "אנחנו מאוד פו-חדות - - -"

"פוחדות?! ממה אתן פוחדות, ילדות?" שאלנו בתמיהה את האומללות הקטנות.

והן השיבו לנו: "כשהיינו במנזר, אמרו לנו ה'אמהות' (הנזירות): 'תראינה, ילדות, איך שהאלוקים לא אוהב את היהודים. אם הוא היה אוהב אותם לא היה שולח להם כאלה צרות איומות, וכזו זוועה כמו היטלר. זאת ההוכחה, ילדות, שאלוקים לא אוהב יהודים. לכן הוא שלח להם את כל הצרות הללו'...

"ועכשיו" - בכו המסכנות - "אנחנו מאוד פוחדות, כי עכשיו אנחנו רק בין יהודים, שאלוקים כל-כך לא אוהב"...

הילדות ההן שיקפו היטב את הטרגדיה הרוחנית הנוראה שבאה על ילדי פולין הטהורים, בנוסף לחורבן הפיזי הבלתי נתפס. לקח להן זמן להבין, כי שפר מזלן על כך שהן כבר ברוך ה' "בין יהודים".

באחד הימים הגיעה אל הקיבוץ שלנו דודתן של הילדות. היא שמעה שהן נמצאות במנזר, חיפשה אותן ולבסוף הגיעה אלינו, ואימצה אותן אליה.

***

קרישה הגיעה אלינו כבוגרת הניסויים באושוויץ. היא היתה תאומה. היה לה אח, והיא לא ידעה מה עוללו לו הגרמנים. קרישה זכתה להנצל ככל הנראה כאשר הרוסים הגיעו לאושוויץ והגרמנים ברחו משם. הילדים נותרו חופשיים לנפשם. הנוצרים אספו אליהם את הילדים, ועסקנים יקרים פדו אותם בכסף.

***

המידע על גילה הגיע לידי העסקנים, והם חטפו אותה מתוך המנזר.

גילה היתה פעוטה קטנה כשהוריה מסרו אותה לידי הנזירות. היא אפילו לא זכרה את שמה היהודי שניתן לה על ידי הוריה, ולא ידעה דבר

על זהותה ועברה. היא פשוט היתה חסרת-זהות ואיש לא יכול לספר לה על אבא ועל אמא שלה.

כך עלתה גילה לארץ ישראל. כאן הוכנסה למוסדות של המזרחי, ובדרכם התחנכה. עם הזמן הפכה להיות אישיות מפורסמת בעולם הרחב, בעלת הון רב, אך היו לה עקרונות מסוימים עליהם שמרה תמיד - אולי בזכות התקופה שבה שהתה אצלנו בקיבוץ, ובודאי בזכות אבות. במשך השנים שמרתי על קשר עמה. היא הרבתה לתרום צדקה למוסדות קודש.

גילה חברתי היקרה זכתה ושלוש בנותיה הן כיום נשים חרדיות ויראות השם, שהקימו משפחות לתפארת.

***

גברת שטרנבוך וסגל העוזרים עבדו בצורה יעילה ונפלאה והתמסרו לילדים שנפדו על ידי ועד ההצלה ונקלטו אצלנו. לצערי, למרות הפעילות האינטנסיבית נותרו ילדים רבים בידי גויים, נשמתם ונשמת זרעם עדיין שבויה ביד צר וממתינה לבוא הגאולה, אזי ירננו גאולי ה׳ אשר יקבצם מארצות, ממזרח וממערב, מצפון ומים.

אני מדריכה

באחד הימים קיבלנו תפקיד מיוחד. הגברת שטרנבוך הודיעה לנו: ״ארגנו משלוח ילדים גדול ליציאה מפולין, ואתן - עשר בנות הקיבוץ, תהיינה המדריכות!״

לילדים לא היתה ניירת מסודרת המוכיחה את יהדותם, והמנזרים דרשו אותם חזרה מתוקף החוק. לכן הזדרזו העסקנים להוציא אותם בהקדם מתחומי פולין. הכינו עבורנו דרכונים פולניים חוקיים. ה״משלוח״ כלל חמש מאות נפשות, ברובם ילדים.

כל הנמנים על המשלוח כונו ״ילדים״. היו גם ״ילדים״ מבוגרים

מאיתנו בשנתיים, שאנחנו מתוקף תפקידנו "פיקחנו" עליהם. נמצאו גם מבוגרים שהתגנבו אל המשלוח הזה.

הסיעו אותנו אל העיר ביקום, שם היה קיים "בית הילדים" של מרמורשטיין, מחסידי גור. בין העובדות במקום היתה הגברת לדרמן, שלימים עברה לגור בפאריז.

עוד ילדים הצטרפו אלינו בביקום. חלקם באו עם אחד ההורים, ואחרים ללא הורים. היו הורים שרצו לשלוח את הילדים לפניהם, בטרם יורד מסך הברזל על פולין הקומוניסטית.

ביום בהיר ויפה אחד הורו לנו לעלות על קרונות רכבת אמריקאית שהאונר"א (ארגון סיוע לפליטי שואה) העמידה לרשותנו. נסענו בליווי הרב וסרמן ואנשי אונר"א עד לגבול.

בנקודת הגבול נערכה ביקורת, וכל אלה שהסתננו אלינו ללא פספורטים חוקיים לא הורשו להמשיך במסע. המסכנים, פקדו עליהם לרדת מהקרונות ואילו אנו המשכנו במסע עם הילדים.

פולין נותרה מאחור.

לא נפנפתי לעברה לשלום. ברחתי עם חברותי ועם הילדים לעבר העתיד העלום.

הגענו לצ'כוסלובקיה, שהיתה אז מדינה ליברלית ולא קומוניסטית. צ'כוסלובקיה התייחסה באדיבות אל הפליטים (בין היתר היוותה אכסניה לכנסיה הגדולה הראשונה של אגודת-ישראל לאחר השואה).

עצרנו במרחק שלוש קילומטרים מפראג, במקום שבו החזיקו הגרמנים את היהודים בימי השואה. האתר היה חסר תנאים אנושיים מינימליים, אך אנו נשמנו לרווחה ! זכינו לצאת מפולין הקומוניסטית.

שני רופאים עמדו לשרותנו, וקומץ יהודים שהגיעו כשלושה חודשים לפנינו למקום - ניהלו את המטבח.

מיד בהגיענו חילקנו בינינו את העבודה. כל אחת מהמדריכות קיבלה קבוצה.

"ראשית כל - נרחץ את הילדים!" החלטנו פה אחד. הם היו מוזנחים ביותר ושיווועו לרחצה ולסירוק הגון.

לא היו אמבטיות במקום. נאלצנו לבקש מים חמים מהמטבח.

כדי שתהיה לנו כמות מספקת של מים אספנו עצים, הבערנו אש בחוץ והעמדנו עליה סיר גדול עם מים. כך רחצנו את הילדים וחפפנו את ראשיהם.

גולדה

היתה שעת ערב מאוחרת יחסית, ואנחנו שחנו זו לזו בפליאה: "גולדה שוב לא נרדמת!"

גולדה היתה ילדה קטנה ונמוכה, ובאופן טבעי צירפנו אותה עם בת-דודתה אל קבוצת הילדים בשכבת גילאי השבע והשמונה. מילדים אלו דרשנו לישון בשעה שמונה בערב, אבל גולדה מעולם לא נרדמה בשעה זו. היינו מעירות לה, על כך שאינה ישנה כמו כולן.

באחד הימים אזרה גולדה אומץ ונגשה אלינו: "מדריכות יקרות, אני רוצה לדבר איתכן, ולגלות לכן את הסוד שלי - - -"

כרינו אוזן בסקרנות, והיא המשיכה ודיברה: "אתן כועסות עלי תמיד שאני לא ממושמעת ולא נרדמת בשעה שמונה עם כל הילדים. אני חייבת לגלות לכן **שאני כבר בת ארבע עשרה**, אבל לא זכיתי לגבוה ולצמוח כמו כולם... איך יכולה נערה בת ארבע עשרה להרדם כה מוקדם, בשמונה, יחד עם הילדים הקטנים?!"

האזנו לדבריה המומות וכואבות. הודינו שלא נהגנו כלפיה כשורה,

אך לא באשמתנו; הרי לא היינו מעודכנות. כמובן שהעברנו את גולדה לקבוצת הילדים הגדולים יותר.

גולדה זכתה בחסדי השם להקים משפחה לתפארת בירושלים עיר הקודש, ולה שלושה בנים תלמידי-חכמים, וכן בת שנישאה לבן-תורה, ונכדים יקרים וחשובים. גולדה זכתה שהקב"ה יחולל עבורה ניסים גדולים מאוד (על כך יסופר בהמשך).

***

בצ'כוסלובקיה היו ידינו עמוסות בעבודה עם הילדים.

יום אחד חלה אחד הילדים בדלקת אוזניים. המדריכה קיבלה עבורו מקלות צמר גפן, אך כמובן שלא היה בהם כדי להועיל לו. בשבת גברו יסוריו של הילד, חומו עלה והרופא אמר כי חייבים לנסוע לבית-החולים. כמדריכות, היינו צריכות להתלוות אליו בעיצומו של יום השבת.

בשעה תשע וחמישים הגענו לבית החולים, בעשר כבר שכב הילד על שולחן הניתוחים. הזיהום התפשט וכמעט שהגיע אל המוח. הצוות הצ'כי בבית-החולים התייחס אל הילד ואלינו באדיבות.

הימים עברו וחלפו עלינו בטיפול בילדים. מדי פעם נסענו לפראג, לראות את העיר היפה ואת נופיה, ובמיוחד את בית-הכנסת הייחודי.

אם חשבנו שכאן מצאנו מנוח לכף רגלנו הדוויה - הרי שטעינו. אט אט גברה האנטישמיות גם בצ'כוסלובקיה; גם שם תפסו הקומוניסטים את השלטון. ועד ההצלה בשיתוף עם הג'וינט ואגודת-ישראל בא לעזרתנו להמשיך במסע ולצאת למדינה חופשית יותר.

היעד הבא היה: צרפת.

העמיסו אותנו עם הילדים על קרונות רכבת. הצטרפו גם משפחות מדולדלות. המבוגרים שנוספו קיבלו "תפקידים": אחד נסע בתור "מלמד" של הילדים, אחר כעובד מטבח, וכיוצא בכך. כולם נחשבו כאנשי הצוות שמצטרף אל הילדים.

הרכבת נסעה ונסעה, לעתים חנתה בתחנות זמן רב. לאחר מסע ארוך הגענו למחוז חפצנו.

בחום ובאהבה

בערב יום הכיפורים הגענו לצרפת והתמקמנו בבניין נהדר בן קומות אחדות, שהכיל מעל מאתיים חדרים. את הבניין רכש והכין עבורנו ועד ההצלה.

"סעודה מפסקת" - ריחפו המילים ברחבי הבניין. רוח מטהרת הניעה משבים בתוך הלבבות...

נכנסנו יחד עם הילדים לאולם רחב ידיים, שם ציפתה לנו ארוחה דשנה ומזינה שהוכנה עבורנו על ידי הנוער היהודי מתנועת "עזרא".

המשכתי במלאכת הקודש שהופקדתי עליה: הטיפול בילדים, יחד עם הכנתם ליום הקדוש: לימדתי את הילדים את פירוש תפילת יום הכיפורים ועניני דיומא. שתי המנהלות חילקו את הילדים לכיתות. הרב זילברברג וגיסו הרב ווייס (בעלה של גיטה חברתי) עסקו עם הילדים בלימוד ממש מאל"ף בי"ת.

זו היתה עבודה לא פשוטה כלל ועיקר! הילדים הללו היו חסרי מושגים בסיסיים ביהדות, הם נותקו מההורים בהיותם פעוטות, שהרי בפולין המלחמה נמשכה למעלה מחמש שנים!

היו ילדים ששהו בשנות המלחמה ברוסיה, שם התייתמו והוכנסו לבית ילדים רוסי - ואחרי השואה נפדו והגיעו אלינו, חסרי ידע יהודי.

ילדים רבים לא זכרו דמויות של אבא ואמא... רק את הגוי והגויה מהכפר...

היתה לנו משימה כבדה ורבת-אחריות. היה עלינו למלא את מקום

האב והאם, להעניק הרבה חום ולהביע אהבה ללא גבול. אני מקווה שהם אכן קיבלו את הדרוש להם.

איני שוכחת אותם, דמויותיהם הקטנות עומדות מול עיני...

כעבור זמן הוצפנו בבקשות של משפחות אמריקאיות: "אנחנו רוצים לאמץ ילד!"

חלק מהילדים ביקשו בעצמם לעבור לקרובי משפחה באמריקה. אחרים קשרו קשרי ידידות עם זוגות יהודיים אמריקאים שהגיעו ואימצו אותם.

בין לבין ביקרו אותנו שליחים מארץ-ישראל שדאגו לילדים.

פעמים רבות נסענו לבקר בישיבה הגדולה שהוקמה בעיירה באאי שבצרפת. התקבצו שם תלמידי ישיבות בעבר, רובם יוצאי ישיבות ליטא; אך היו גם בחורים חסידיים כמו תלמידי ישיבת חכמי לובלין שבפולין.

היינו מאזינות שם לדרשות המעוררות והמחזקות. הרבנים השתדלו כל העת להחדיר תקווה ונוחם, ובעקר אהבת התורה ואהבת השם בלבבות הדוויים.

מדי פעם כיבד אותנו אחד הרבנים הגאונים מהישיבה בביקור, ונשא דרשות באוזני הילדים היתומים ב"בית הילדים".

פרק כ"ב

חיים חדשים

רכנתי יחד עם חברותי מעל קערה עמוסת ביצים. "זהו, שלושים ושש!" קראה אחת הבנות בעליזות והתחלנו להקציף בשמחה עוגת "לקח" לכבוד חתונת חברתנו.

שוב כובסה שמלת החופה היחידה שעברה בין הכלות לפי התור. התופרות שבינינו הרחיבו או הצרו לפי הצורך, האריכו או קיצרו. אפו לחמניות לסעודת החתונה, אחת הנשים בישלה בקביעות את הדגים, ור' יום-טוב עהרליך ז"ל הגיע לפאר את השמחה בחרוזיו ושיריו. גם הממשל הצרפתי העניק מענק וסיוע כספי לזוגות הנישאים.

הילדים מ"בית הילדים" מצאו כל אחד את מקומו; חברותי ואני עברנו לאקס-לה-בן הסמוכה לפאריז, והג'וינט פרש את חסותו עלינו.

ניצולות רבות הקימו בתים בפאריז עם הבחורים השרידים שהתקבצו - יוצאי הישיבות הליטאיות שלפני המלחמה. גם חסידי גור, באבוב, בעלזא וחב"ד התארגנו, הקימו בתים והתאחדו בשטיבלאך להמשיך את המורשת הטהורה.

החתונות היו פשוטות וחסרות יומרה, והיתה המון שמחה יהודית אמיתית. בד-בבד נצבטו הלבבות של החתן והכלה בגעגועים עזים לאבא ולאמא, לאחים ולאחיות שהגיעו להשתתף בחתונה רק ברוחם. הגופים נשרפו זה עתה בעשן הכבשנים או נרצחו במיתות משונות...

הזוגות הצעירים לא קיבלו נדוניה, ולא "סידור מלא" או חלקי. ה"השגות" היו שונות לחלוטין. כל זוג קיבל חדר או מחצית החדר שגבל במטבח, והשפתיים רחשו תודה לה' על הזכות לבנות בית בישראל... מי חלם על כך בתוככי המחנות, כאשר הושפלנו עד שאול תחתיה ונראינו חסרי תקווה?! כאשר פסגת החלומות היתה פרוסת לחם - מי חשב שיקים אי-פעם משפחה?!

הזמן חלף במרוצתו. נותרנו קבוצת בנות שטרם מצאו את זיווגן. רובנו ביקשו לנסוע לאמריקה, חלק קטן הועיד את פניו לארץ-ישראל, למרות שהעלייה לארץ היתה קשה ובלתי חוקית.

בינתיים התגוררנו באיזור יפהפה באקס-לה-בן, בדירה קטנה ליד המשרד של "אגודת ישראל". שבתות רבות שבתנו בכפר באאי, לידי ישיבת הפליטים שרידי המלחמה.

חשבון נפש אישי

באופן אישי, ערכתי את חשבון נפשי - - -

היו לי שמונה אחים ואחיות נחמדים ויקרים. זכיתי בהורים נפלאים. כולם נלקחו השמיימה, ורק אני שרדתי.

לָמָּה??? לְמָה???

ההשגחה העליונה בחרה בי, להיוותר יחידה מכל משפחתי המפוארת. לא הייתי החכמה ביותר ולא הטובה מבין כולם. למה איפוא נבחרתי להישאר?! למה דווקא אני נשארתי בחיים?!

נסתרים דרכי ה׳. מה אנו מבינים בחשבונות שמיים? ! הקב״ה, בשמי מרומים, הוא זה שהחליט שדווקא אני אשרוד.

אבל לא לשווא. הרגשתי שההשגחה הפרטית הובילה אותי ושמרה על צעדי ברגעים קשים, בסכנות נוראיות, ולא בכדי. כמה פעמים ראיתי את המוות מול העיניים - וניצלתי? !

מה אשיב לה׳? ! - חשבתי בימים והגיתי על משכבי בלילות. עלי לפעול משהו בחיים ! אני צריכה לחפש משמעות מיוחדת לחיים היקרים שהקב״ה נתן לי. מתנת-החיים אינה מובנת מאליה, ועלי למלא את השליחות והייעוד - - -

מחשבותי הובילו אותי לכיוון של **אהבת תורה והערכה לתורה.**

בכל נימי לבי ונשמתי ספגתי את הכבוד לתורה הקדושה, בבית הרחוק שנעלם. התורה היתה משוש לבם של הורי, השם ינקום דמם.

זכרתי את סבא שלי הישיש. תמונתו צפה לנגד עיני רוחי ולעולם לא שכחתיו. הוא היה תלמיד חכם אמיתי, תמיד ישב כשספר עב כרס בידו, אמר תהלים, הגה במעמדות או למד את התורה הקדושה. ילדה קטנה הייתי כשדמותו נחקקה על לוח לבי, והיא זו שעמדה מולי בצומת הגורלית בחיי, והבהירה לי בדיוק את מטרתי בחיים: חיי תורה.

אמרו על סבא שלי, כי הוא עם יהודי נוסף היו הראשונים שפתחו מדי יום את בית-המדרש הישן בשעה ארבע לפנות בוקר. לפני שיצאה נשמתו, ראה חזיון מופלא: מנין של אנשים עטופים בטליתות עומדים סביב למיטתו. אלה הם מראות נשגבות כשל צדיקים קדושים לפני מיתתם.

אולי זכותו הגדולה, היא שעמדה לי לשרוד? !

הרגשתי שאני צריכה לבנות חיים של תורה באמת! חיים שיביעו את תודתי העצומה להקב״ה על שליווה אותי בנפתולי השואה והותירני בחיים.

רציתי להקדיש את חיי כדי לסייע לבן תורה, כזה שמוסר את ימיו ולילותיו אך ורק לתורה הקדושה.

אח, חיים של תורה! זהו הדבר הנפלא ביותר שיהודי יכול לשאוף אליו. אשה אינה יכולה ולא מצווה ללמוד, אבל אם אנשא לתלמיד-חכם מופלג ומיוחד במעלתו, אשמש אותו ואהיה לו לעזר תמיד - אזכה לתת שבח לה' יתברך באופן מעשי ומוחשי, בכל עת ושעה.*

רק שנה אחת

אחד השרידים ששהה בישיבה הגדולה לשארית הפליטה אשר בכפר באאי, היה הגאון הנודע רבי מרדכי פוגרומנסקי זצ"ל. הוא היה תלמיד-חכם וצדיק נשגב, אשר גדולי ישראל חרדו לשמו.

הייתי מאזינה לדרשות הנפלאות שנשא באוזני הפליטים, ועלה בדעתי הרעיון - כי זהו התלמיד-חכם שאותו אני מחפשת; למרות שהיה בינינו פער גדול של שנים.

חברתי, הרבנית שיינדל מילר, אשר היתה אתי באקס-לה-בן - העבירה את רחשי לבי לבעלה, הרה"ג ר' מאיר מילר זצ"ל, מקורבו של רבי מרדכי.

---

* הערת הבן, האדמו"ר מסאסוב-מאנסי שליט"א:

השגות נעלות כאלה בסיומה של שואה פיזית, רוחנית ונפשית - היו נדירות וכמעט שאינן מצויות. כל נערה ששרדה חפצה לנַעֵר את עצמה מאפר החורבן, להינשא ולפתוח בחיים חדשים. כמעט שלא נמצאו בנות שעיכבו את עצמן מנישואין, כשהן מחפשות דווקא תלמיד חכם נדיר ומיוחד.

אמא ע"ה, שהחליטה להקדיש את חייה לתורה - הצליחה להגשים את שאיפתה. ברוב גדלותה, אף לא חשבה להתגאות בכך שנישאה לאחד מגדולי הדור הנערצים. הדבר נראה בעיניה פשוט ומובן מאליו, כי זהו תפקידה!

כעבור זמן קצר באנו בברית האירוסין ואני הייתי מאושרת. חשתי את הסיפוק העצום בהגשמת התכלית. חיי הפכו להיות בעלי משמעות, אני זוכה לעשות נחת לבורא עולם, נשארתי לחיות כדי לשמש אדם גדול, תלמיד חכם ועובד ה׳!

שמחת הנישואין שלנו התקיימה בר״ח אדר תש״ט, בהשתתפותם המרגשת והמשמחת של רבנים וגאונים ששהו אז בפאריז. זו היתה חתונה גדולה ומיוחדת, כיאה לאדם גדול כל-כך.

באותו לילה התחתן גם הרה״ג ר׳ שלום צבי הכהן שפירא זצ״ל, אחד מגאוני הדור. הרבנית רכה שטרנבוך הכינה אותי ואת חברתי הרבנית שפירא לקראת נישואינו.

לאחר החתונה עברנו להתגורר בוורסיי, לא הרחק מהישיבה בבאאי. רבי מרדכי נותר קשור אל תלמידי הישיבה, ורבים הוסיפו לבוא לבקש ממנו עצה והדרכה.

לא אשכח את ביקורו של הגאון רבי יוסף שלמה כהנמן מפוניבז׳ זצ״ל, שהגיע במיוחד מארץ-ישראל, שוחח באריכות עם רבי מרדכי, והזמין אותו לכהן כראש ישיבת פוניבז׳ בבני-ברק. רבי מרדכי התמהמה מלמלא את הבקשה. הוא חשש שמילוי התפקיד יגרום לאחרים לחלישות הדעת.

בכל מקרה, הדברים הפכו מהר מאוד להיות בלתי אפשריים - - -

למעשה, רבי מרדכי חלה עוד לפני הנישואין והרופאים לא הצליחו לאבחן את המחלה. שלושה חודשים לאחר נישואינו הוחמרה מחלתו ומשפחת שטרנבוך הזמינה אותנו לשווייץ, שם יטפלו ברבי מרדכי.

עברנו לשווייץ, קיווינו לה׳ שמשם תבוא הישועה. נדדנו מבית-חולים אחד למשנהו, הרופאים כולם התייחסו בחומרה וברצינות למחלה.

יהודים טובים שחררו אותי מעול והסירו מעלי כל דאגה כספית או

טכנית. ר׳ וולף רוזנגרטן והרבנית שטרנבוך היו שולחים אלי לבית-החולים בגדים ושאר דברים, באמצעות הרבנית שפירא הנזכרת.

בבית החולים קניתי לי ידידת-נפש - הרבנית רחל סרנא ע״ה, רעייתו של הגאון רבי חיים סרנא זצ״ל ראש ישיבת חברון וכלתו של הגאון רבי יחזקאל סרנא זצ״ל. גם היא הגיעה למקום לצרכי מרפא. הידידות בינינו נותרה לנצח, חיינו כמו שתי אחיות, והיא הפכה להיות בעתיד דודה טובה לילדי.

רבי מרדכי קיבל את מחלתו באהבה והפעים את הסובבים בהתנהגותו האצילה. במהלך ניתוח שעבר, הוא ביקש שלא להרדים אותו! כי אם נגזרו עליו יסורים, הוא רוצה להרגיש אותם ולקבלם! הרופאים יצאו מכליהם מרוב השתוממות על גבורתו הנעלה.

הייתי בבית משפחת שטרנבוך כאשר הגיעה אלי בשורת האיוב, כי רבי מרדכי בעלי הצדיק נפטר לבית עולמו...

בן 46 היה בפטירתו.

שוב נשארתי לבד... נגזרה הגזירה, כך רצתה ההשגחה העליונה... ביום הנישואין הראשון שלנו ליוויתי אותו בדרכו האחרונה...

גדולי הדור אמרו על רבי מרדכי, כי היה ראוי ומוכשר לחולל מהפכה של רוחניות ומוסר, כמו רבי ישראל סלנטר בזמנו - אך הדור לא זכה...

רבי מרדכי הובא לקבורה ב״זכרון מאיר״ בבני ברק, כאשר עולם התורה ובראשו החזון איש מלווה אותו ברוב בכי. המלווים העידו, כי היתה זו אחת הפעמים הבודדות בהן נראה החזון איש בוכה...

***

נותרתי בודדה בעולם, אך הקב״ה לא עזב אותי. מוקפת הייתי באנשים יקרים וטובים.

שנה נוספת התגוררתי בבית משפחת שטרנבוך, שאירחה אותי בחום. הייתי אופה חלות ולחמניות לניצולי שואה חולים, ששכבו בבידוד בין הגויים. בימינו, רוב החולים מקבלים אנטיביוטיקה; אבל אז - כדי להבריא - נאלצו לבלות שנים ארוכות בסנטוריום ולחיות בתנאי בדידות.

מצבם של החולים היה מעורר רחמים. לא יכלו לשלוח להם יין לקידוש, רק לחמניות קטנות. זו היתה מצווה עצומה לבקר את החולים הללו, שנתיב היסורים שלהם טרם נגמר.

הגאון רבי מרדכי פוגרומנסקי זצ"ל היה מגאוני וגדולי ישיבת טלז, תלמיד חכם מופלא ובקי בנגלה ובנסתר, עניו ושפל רוח, אשר כל ימיו ברח מן השררה והרבנות. גדולי ישראל חרדו לשמו ושחו אודותיו נפלאות.

בספר "יובל המאה לישיבת טלז" מביא ראש הישיבה רבי מרדכי גיפטר זצ"ל סיפורים מופלאים אודות רבי מרדכי פוגרומנסקי. אמרו עליו, כי נהג לחזור על חמישים דפי גמרא ביום. היה בקי בכל מכמני התורה, ולצד זאת - צדיק וחסיד במצוות השם בכל דרכיו והנהגתו; בעל מוסר ומשפיע לקרובים ולרחוקים.

רבי מרדכי שרד את המלחמה, ולאחריה היה מעמודי האש שהלכו לפני המחנה. מרכז פליטים חשוב התרכז בישיבה אשר ב"באאי" הסמוכה לפאריז, שם התאספו תלמידים מגדולי הישיבות בליטא ובפולין ובמקומות נוספים. רבי מרדכי היה הדמות המרכזית והמנהיג הנערץ שכולם נשאו אליו עיניים, הם ראו לפניהם דוגמא ומופת, רבים חשבו אותו ל"אורים ותומים" וכתובת לכל הבעיות. הפליטים ששהו עמו העידו, כי גם אחרי המלחמה היה שולט בסוגיות החמורות שבש"ס, כאילו למד אותן אתמול.

זכר צדיק לברכה.

פרק כ"ג

התשובה לכל השאלות

עיני היו נשואות אל ארץ הקודש, אליה התגעגעתי ולזכרה כמהתי תמיד. חיכיתי לרגע שבו אוכל לעזוב את אדמת אירופה, שנכרכה בזכרוני עם כל-כך הרבה אובדן.

קמתי ועליתי.

ארץ ישראל קיבלה אותי בזרועות פתוחות. הרב והרבנית מילר, מכרי מאקס-לה-בן - הכניסוני אל ביתם במאור פנים והעניקו לי תחושה נפלאה ורצויה.

זו היתה מחווה נדירה ועצומה !

הידידות ביני ובין הרבנית מילר נותרה נצחית. בעתיד, היא הפכה להיות "דודה" אהובה לילדי.

בארץ הקודש דאגו לי יהודים טובים, מכרים שלי ושל רבי מרדכי זצ"ל. ברגישות ובהבנה ניסו כולם לעזור לי ולדאוג למחסורי. חברותי הטובות מהקיבוץ בטארנא ומלודז' נשארו עמי בקשר חם.

חמש וחצי שנים חלפו, ושוב זכיתי.

נישאתי לרבי הגדול, כ"ק האדמו"ר מסאסוב זצ"ל. זכיתי להקים משפחה לתפארת בחסדי השם.

התפילה שרחשה תמיד בלבי, היתה: שיצעדו ילדי בדרכי אבות! שיצמחו ויגדלו לתפארת, כיאה וכמתאים לאבותינו הקדושים!

לרבי זצ"ל היה חזון גדול. הוא שאף להעמיד ישיבה חסידית אמיתית. הוא הקים את קרית "ישמח משה" בארץ הקודש, מקום שבו יישמע קול התורה והחסידות.

חזונו המופלא התממש!

על משמרתו נפל הרבי זצ"ל למשכב. הוא חלה קשות...

הדירה שלנו ב"ישמח משה" היתה מוכנה כשהרבי כבר היה חולה מאוד. לפני שנכנסנו לדירה, הוא ביקש: "אנא, קנו לי ש"ס! איני נכנס לבית שאין בו ש"ס".

אלו היו השאיפות ובכך הסתכמו הרצונות, אף בעומק ייסורי השאול.

לפני שארגנו את הציוד לדירה: מקרר, תנור ושולחן, קנו את הש"ס. הש"ס הזה מוסיף ומפאר את ארון הספרים בביתנו.

***

שאלת-השאלות שלי ליוותה אותי בימים וייסרתני על משכבי בלילות:

"מדוע דווקא אני נותרתי בחיים? הם כולם עלו קרבן כליל השמיימה, ואני נבחרתי לשרוד. למה? !" הייתי שואלת פעמים רבות את הרבי זצ"ל.

"את חייבת להבין" - כך הוא הסביר לי, ואני לא התעייפתי מלשמוע - "רואים בחוש, כי נגזר משמיים שדווקא את תהיי אמא ותגדלי את יוסף דוד, הענוך, משה'לה, שלמה'לה ואסתר..."

מילים אלה טפטפו כצרי על לבי הכואב.

כי זוהי התשובה הניצחת.

זו רוח הקודש הקוראת אל כל שריד ממחנות התופת, מרימה אותו מאפר התלאות ותהום המצוקות, בקריאה מנחמת: "כן ירבה"! - - -

יהיו הדברים לנר זכרון לנשמת הנספים על קידוש השם, ותהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

פרקי שירה
על דמות-אם נדירה

מאת:
בנה, האדמו"ר מסאסוב-מאנסי שליט"א
בתה, הרבנית מרת אסתר רבינוביץ תחי'

מעט מזעיר, מעלות ואורות, כי תכלה היריעה ולא יכלו השירות.
מסכת חיים רצופה בנסיונות שהפכו ל"נס" מרומֵם,
מעלה ומקשר לבורא עולם.

פרק כ"ד

מה ה' אלוקי שואל מעמי

מהמקום בו מסתיים סיפורה המרטיט של הרבנית ע"ה, אותו גוללה בדם-לבה ומעמקי נפשה - מתחיל סיפורו של בנה, האדמו"ר מסאסוב-מאנסי שליט"א. הוא מספר בהערצה על המשך חייה הסוערים של אמו הרבנית מרת בלומה טייטלבוים עליה השלום; מאיר מסכת נדירה של עמידה איתנה בכל תהפוכות החיים שהמתינו לה בהמשך דרכה זרועת הנסיונות.

בפרק זה גם מובא סיפור חייו וקוים לדמותו הנאדרת בקודש של אביו האדמו"ר מסאסוב זכר צדיק וקדוש לברכה.

השואה האיומה השמידה לא רק את הגופים, היא גם שרפה נשמות. יהודים רבים עזבו מקור מים חיים והשליכו את אמונתם, לאחר שעברו שבעה מדורי גיהנום. היו להם שאלות ותהיות, אך אנו יודעים כי נסתרים דרכי השם.

לעומתם היו יהודים מופלאים שדווקא **דרך השואה** התעצמו באמונתם. המחשבה שהובילה אותם וסייעה להם להתנער מעפרם,

היתה: "ההשגחה העליונה הותירה דווקא אותי בחיים - זאת-אומרת שבורא עולם מצפה ממני למשהו; נותנים בי אמון ומוטלת עלי אחריות".

זה היה הציר שסביבו התנהלו חייה גדושי-התלאה של אמא עליה השלום. כל העת היא חשה, כי תפקידה עלי אדמות הוא **לגלות מה הקב"ה שואל מעמה**, ולהצדיק את האחריות שמטילים עליה משמים בכך ששרדה את אימי השואה.

החינוך הטהור של "בית יעקב" היה טבוע עמוק-עמוק בעצמותיה של אמא. אהבת התורה הוסיפה ופיכתה בה גם לאחר המלחמה, והיא חשה כי השליחות שלה בעולם היא להקים את ביתה עם תלמיד-חכם מובהק. לאחר השחרור נסעה לפאריז כמדריכת-ילדים, רוב חברותיה התחתנו בזו אחר זו ובנו את ביתן, אך היא לא הסתפקה במה שהוצע לה.

אמא חיפשה תלמיד-חכם מיוחד...

היתה זו משאלה נדירה וכמעט לא מציאותית. אמא היתה נערה יתומה מאב ומאם, חסרת-כל, בודדה ואומללה - ולמרות-זאת לא נתנה למציאות לבלבל אותה. נפשה ביקשה וייחלה, השתפכה לפני ה' - ולבסוף מצאה את מבוקשה בשנת תש"ט, עם נישואיה לגאון הצדיק רבי מרדכי פוגרומנסקי זצ"ל עליו השלום.

רבי מרדכי היה תלמיד-חכם וצדיק, משכמו ומעלה. כאשר נפגש עם אמא, הוא סיפר לה את האמת אודות מצבו הבריאותי, דיווח על מחלותיו והבהיר כי אינו יודע עד כמה יוכל להאריך ימים. "אם הוא הצליח לשרוד את אימי המלחמה - יוכל להתמודד ולהתגבר על המחלה גם בהמשך חייו" - היו מי שטענו.

אמא יצאה נפעמת דווקא מהיושר והאמת שזרחו מפניו, בנוסף לכל מעלותיו. היא הסכימה לשידוך, והם נישאו בחתונה גדולה ורבת משתתפים, יחסית לעת ההיא.

שלושה חודשים לאחר הנישואין נפל רבי מרדכי למשכב ואושפז בבית-חולים בפאריז. בעקבות המלחמה, היו שירותי הרפואה בצרפת

מוגבלים, לכן שלחו אותם לשווייץ. בבית משפחת שטרנבוך המפורסמת הם זכו להכנסת אורחים נפלאה, ובמשך החודשים הבאים היה רבי מרדכי יוצא ונכנס בבית-החולים ומתאשפז לתקופות קצרות וארוכות.

לא חלפו ימים רבים, ורבי מרדכי נפטר. הלוייתו התקיימה ביום השנה הראשון לנישואין.

קשה לאמוד את עומק צערה של אמא למול השבר הנורא. ללא קרוב וגואל... רוב החברות נשואות, חלקן חובקות ילדים הממלאים את הבית בשמחה ותקווה. היא נישאה בגיל מאוחר, לאחר שהתעקשה לשאת דווקא תלמיד-חכם. והנה, לאחר שזכתה למילוי משאלתה - הוא נפטר...

לנוכח האסון, כל אדם מן השורה היה נשבר ברוחו ומתייאש. אבל אמא - לא. לחלוטין - לא!

הכוחות והתעצומות הוסיפו לפכות בה. היא לא הרימה ידיים לנוכח משימת החיים הקדושה - לעשות רצון ה'.

נס החליצה

רבי מרדכי נפטר בלא להותיר אחריו בנים ולכן אמא היתה מחוייבת בחליצה.

בהיותו נער, נסע רבי מרדכי ללמוד בישיבות ליטא, וכמעט שלא ביקר בבית. יום אחד קיבל מכתב ובו התבשר שנולד לו אח. הוא לא הספיק להכיר את אחיו הצעיר, וכל אשר ידע עליו בהמשך הזמן הוא, שהאח נסע לאמריקה עוד לפני פרוץ המלחמה. אמא בודאי שלא הכירה אותו.

מי האח? היכן הוא מתגורר? זו היתה תעלומה, גורלית מדי. החשש היה שאמא תישאר עגונה כל חייה.

בשלב זה נכנס לעבי הקורה הגאון רבי יוסף שלמה כהנמן מפוניבז'

זצ"ל. היו לו קשרי ידידות עזים עם רבי מרדכי זצ"ל, ועתה חש חובה קדושה לסדר חליצה לאמי, אלמנתו.

הרב כהנמן נכנס אל ה"חזון איש" וסיפר לו את סיפורה של אמא.

"שובו בעוד ימים אחדים" - ביקש החזו"א.

כאשר חזר הרב מפוניבז', אמר לו ה"חזון איש" חד וחלק: "צריך לנסוע לשיקאגו, שם ימצאו את הגיס".

הגאון מפוניבז' קם ונסע לאמריקה. הוא עם רב ידוע נוסף מארצות-הברית טסו לשיקאגו, חיפשו ומצאו את האיש. האח, שהיה מרוחק מדת, תבע כסף רב עבור החליצה. הרב מפוניבז' ניסה להגיע עמו לפשרה כספית, אך לא הצליח.

כעבור ימים אחדים שוב נפגש עמו הרב מפוניבז', ואז הפתיע האח: "אני מוכן לתת חליצה ללא תשלום כלל. בלילה התגלה אלי אחי, וביקש ממני לסדר את העניין".

כך, באופן פלאי ומופתי נפתרה הבעייה.

החליצה נערכה בשווייץ.

***

לאחר מכן קמה אמא ועלתה לארץ הקודש, כשהחזון ממשיך ומפעם בתוכה. עדיין בערה בה השאיפה: להיות אשת תלמיד-חכם... אשת צדיק...

הגאון רבי מאיר מילר זצ"ל, תלמיד חכם חשוב ונעלה, היה מקורבו של רבי מרדכי בבאאי שבצרפת. זוגתו שהתה יחד עם אמא באקס-לה-בן. עתה הם פתחו את ביתם בפני אמנו היקרה, אלמנתו של רבי מרדכי. למשך חמש שנים היה ביתם בבת-ים אכסנייתה של אמא, שם חייתה בכבוד עד נישואיה השניים בשנת תשט"ו.

מבית משפחת מילר יצאה אמא מדי יום לעבודתה במפעל היהלומים

של גולדפינגר בתל-אביב. אמא השתדלה שלא לאכול לחם חסד בבית מיטיביה, והיתה שותפה לטיפול בילדים הקטנים של בני המשפחה. עד היום הם זוכרים לה זאת לטובה, ומשפחותינו ביחסי ידידות.

מדי פעם היתה אמא נכנסת אל ה"חזון איש" להזכיר עצמה לישועה. היא לא הרפתה מחזונה העיקש, הטמיר והמופלא - להיות אשת תלמיד חכם דווקא.

הזמן חלף, אבל היא לא הרפתה. למרות שמאחוריה עבר קשה כל-כך: בהיותה בת 17 פרצה המלחמה, והיא שתתה את כוס התרעלה האיומה במשך כשש שנים עד גיל 23. בהיותה בת 27 נישאה לראשונה, והתאלמנה כעבור שנה. עוד חמש שנים של אלמנות חלפו, והנה הגיעה שעתה הגדולה והיא מצאה את זיווגה.

הלא הוא אבי **כ"ק האדמו"ר מסאסוב** זצוק"ל.

כ"ק האדמו"ר מסאסוב זצ"ל

אבא האדמו"ר רבי חנניה יום טוב ליפא זצ"ל היה יהודי צדיק ומורם מעם, תלמיד-חכם עצום, עובד ה' ובעל מידות נעלות. בתחנות חייו השונות והמגוונות על פני תבל, הירבה פעלים לתורה ולתעודה והעמיד לגיונות של חיילים לה' ולתורתו.

אבי זצ"ל נולד בשנת תרס"ה לאביו רבי חנוך הענוך מסאסוב זצ"ל, בן האדמו"ר רבי יוסף דוד מסאסוב זצ"ל, בן הרה"צ רבי שלמה מסאסוב זצ"ל, בן הרה"צ רבי חנוך הענוך מאלעסק זצ"ל, חתנו של הרבי ה"שר שלום" מבעלזא זצ"ל ולמעלה בקודש.

אבא זצ"ל נשא בשנת תרפ"ד בזיווג ראשון את בת-דודתו, הרבנית **חיה רויזא** ע"ה, בתו של **כ"ק האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים מסאטמאר** זצ"ל (שהיה דוד של אבא זצ"ל). מני אז זכה להיות יד ימינו של חותנו הגדול בקהילות חשובות וכיהן בהן כראש ישיבה. תחילה באורשיווא,

לאחר-מכן בקראלי ובערך בשנת תרצ"ב עברו האדמו"ר עם חתנו זצ"ל לכהן בעיר סאטמאר המעטירה.

אבא זצ"ל חינך את תלמידי הישיבה בדרך הסלולה, והגיד שיעורים שנחקקו לנצח בלבבות התלמידים. חסידי סאטמאר רבים נמנו על תלמידיו, ודמותו ליוותה אותם במשעולי חייהם. בהמשך, התקבל אבי זצ"ל להיות רב בעיר סעמיהאלי, והיה חוזר לביתו אשר בסאטמאר לקראת השבתות. שם הוא גם כיהן כראש בית הדין.

פקחותו של אבי זצ"ל היתה לשם דבר. הוא סיפר פעם על מקרה מעניין ומורכב ביותר שהגיע לפתחו. אבא זצ"ל בחכמתו הבחין בתרמית של בעלי הדין, וכך ניצל ממכשול גדול בעת שנתן את פסק בית הדין.

***

לאבא זצ"ל היתה שליחות מיוחדת בזמן השואה - הוא פעל רבות להציל נפשות ישראל ולסייע לפליטים שהגיעו מפולין להונגריה.

בין השנים תרצ"ט לתש"ד היתה הונגריה שלווה יחסית, בו בזמן שברוב מדינות אירופה פעלה מכונת המלחמה במלוא עוזה. הונגריה היתה כבר שותפה בברית הרייך והיהודים גוייסו לצבא - אך גזירת הגירוש טרם חלה על העם היהודי בהונגריה.

יהודים רבים ברחו מפולין להונגריה והסתכנו בכך מאוד; מי שנתפס - נשלח חזרה לארץ מוצאו. אבא זצ"ל נחלץ לסייע לפליטים שהצליחו להשתחל להונגריה, מצא להם מקומות מסתור ודאג למחסורם.

סבי האדמו"ר רבי הענוך זצ"ל, אביו של אבא זצ"ל, התגורר בעיר סאסוב הסמוכה ללמברג שבגליציה עד מלחמת העולם הראשונה. סאסוב קרובה לגבול עם רוסיה, ולכן ברחו משם בני המשפחה. הם סבלו צרות רבות וחרפת רעב, ועברו ללמברג. מאז הם לא שבו יותר לסאסוב החרבה.

זקני האדמו"ר זצ"ל הפך להיות לרב בעיר קרצקי שבצ'כוסלובקיה.

בשנת תרצ"ט כבש הצורר ימ"ש את צ'כוסלובקיה - כשהוא מעניק חלק ממנה להונגריה.

סכנה גדולה ריחפה עכשיו על ראשו של זקני. במקור, הוא היה נתין פולני, וההונגרים שלחו חזרה את כל אזרחי פולין. זקני זצ"ל ומשפחתו נטלו שוב את מקל הנידודים ועברו לסאטמאר, שהיתה עיר גדולה וניתן היה להסתתר בה ביתר קלות. הם התגוררו בביתו של אבי זצ"ל בין השנים ת"ש לתש"ג, ושם ניהל זקני את חצר-קדשו. זקני האדמו"ר זצ"ל נפטר בסאטמאר במהלך מלחמת העולם השניה, בז' בחשון תש"ג, ובסאטמאר מנוחתו כבוד.

***

ביום כ"ד באדר שנת תש"ד נכבשה הונגריה במבצע בזק ובסערת רצח. שבועות אחדים לאחר מכן החלו הגרמנים במשלוח טרנספורטים של יהודים בזה אחר זה, אל מחנות המוות בפולין.

לברוח!!! - החליט אבא זצ"ל. היה זה בשבועות הראשונים לכיבוש, לפני שסגרו את הגטאות בצורה הרמטית. עדיין היתה הבריחה אפשרית ואבא זצ"ל, אשתו ואחותו שהיתה ילדה בת שבע וחצי בעת ההיא - (לימים הרבנית מאטיל זאקס תליט"א מארצות-הברית, אלמנת הגה"צ ר' גרשון זקס זצ"ל נכדו של מרן ה"חפץ חיים" זצ"ל) - נמלטו ברכבת מסאטמאר לקלויזנבורג כשהם מחופשים לגויים.

בקלויזנבורג התגורר חסיד סאטמאר בשם ר' ירמיה טסלר, והבורחים הגיעו לביתו. ר' ירמיה הכיר מבריחי גבול וכיוון אותם למבריח מתאים. בעזרת המבריח הגיעו השלושה לטמשוואר שברומניה.

העיר טמשוואר היתה בטוחה יחסית, אך עדיין ריחפה סכנה מעל ראשם, כי תמיד חיפשו השלטונות אחר פליטים שהסתננו. אבא זצ"ל המשיך בבריחתו לבוקרסט, וכאשר חש שם בסכנה - החליט לעלות באוניית מעפילים לארץ הקודש.

היה זה בשנת תש"ד. שלוש אוניות הפליגו באותה עת לכיוון ארץ

ישראל. שתיים מהן הטביעו האנגלים בשערי ארץ ישראל, ורק האונייה שאבא זצ"ל עליה נותרה לפליטה.

אבא זצ"ל, רעייתו הרבנית ואחותו הילדה נשלחו לקפריסין, ומשם עברו לעתלית. לבסוף הגיעו **לירושלים עיר הקודש.**

ברחוב יואל בירושלים ניצב בית-הכנסת של חסידי סאטמאר. הוא נבנה בשנת תרצ"ג על ידי החסידים, לאחר שהאדמו"ר רבי יואל מסאטמאר זצ"ל ביקר בארץ ישראל.

כשאבא זצ"ל הגיע לשם הוא התמנה כרב הקהילה דחסידי סאטמאר בירושלים, הוא אף ייסד עם החסידים את ישיבת "ייטב לב", והוכתר כראש הישיבה.

לאחר השואה, בשלהי שנת תש"ה, עלה הרבי מסאטמאר זצ"ל לארץ ישראל והתגורר בה למשך כשנה, לאחר מכן נסע לארצות-הברית. אבא זצ"ל נותר לגור בירושלים וניהל את הישיבה ובית-המדרש בעיר הקודש.

בשנת תש"ח סערה ארץ ישראל. מלחמת השחרור ויתר המאורעות סחפו את התושבים למערבולת של דאגה וסכנה. הרבי מסאטמאר שלח לחתנו - אבי זצ"ל ובתו הרבנית חיה רויזא ע"ה טלגרם, וביקש מהם להגיע לאמריקה ולהינצל מאימת המלחמה.

שוב נטל אבא זצ"ל את מקל הנידודים, והפעם לארצות-הברית. הוא עבר עם הרבנית ועם אחותו לאמריקה, התיישב במנהטן ויסד בית מדרש לחסידי סאסוב. שם התגורר עד לשנת תשי"ד. באותה שנה התאלמן מזוגתו הרבנית הצדקת מרת חיה רויזא עליה השלום.

היה זה בתום שלושים שנה מנישואיהם. הם לא זכו לילדים.

אבא זצ"ל נותר בודד וגלמוד, קם ונסע לארץ הקודש, לנשום מאווירתה ולמצוא בה נוחם - - -

שנים קצרות של תקומה וחזון

אבא זצ"ל היה אז בן חמישים שנה. הוא חפץ לשאת בת בנים, וכשהוצעה לו אמא - אלמנתו הצעירה של הגאון רבי מרדכי פוגרומנסקי השיב בחיוב, וכך קם והיה השידוך.

לאחר פגישתם שחה אמא לשדכנית בשמחה, כי מצאה לפניה תלמיד-חכם מופלג ובעל מעלות מיוחדות הלבוש בלבוש רבני וכל מראהו כשל אדמו"ר. היא הרגישה כי קיבלה את מבוקשה ומשאלת-לבה התגשמה.

רק חשש קל פיעם באמא, והיא גילתה את מצפוני לבה לחברתה: "ייתכן שהוא יבקש ממני לכסות את הפאה. הרי איני רגילה לכך - - -"

"הוא לא ביקש, ולכן - אל תחששי" - הרגיעה החברה.

באלול של שנת תשט"ו התקיימה החתונה.

לא ארך הזמן ואבא זצ"ל ביקש, שאמא תחבוש כיסוי על פיאתה.

היא נענתה לבקשה בקלות וברצון. עם הזמן, אבא זצ"ל עודד אותה להוסיף עוד בכיסוי, וגם לכך הסכימה בלב שלם. לימים סיפרה לנו: "ילדים יקרים, כל-כך התפעלתי מאבא שלכם זצ"ל, שרק רציתי שיהיה מרוצה... חשבתי לעצמי: אם זכיתי בבעל כה חשוב, והוא מבקש ממני בקשה - איך אוכל לסרב לאישיות כזו? !"

גם אבא זצ"ל העריך מאוד את זוגתו על צדקותה וכשרונותיה. אמא היתה מלומדת במיוחד, היה לה ראש עילויי ואהבת הלימוד פיעמה בה. בין היתר למדה משניות וחומש עם רש"י. כל בני משפחתה שנספו על קידוש ה' היו מוכשרים.

אמא הצטיינה גם בידיעת שפות וכתבה נהדר. בכל מקום שאליו הזדמנה בנסיבות חייה, הצליחה לקלוט את השפה. כך שלטה בשש שפות: לשון הקודש, אידיש, פולנית, גרמנית, אנגלית וצרפתית. בנוסף לכך היו לה ידיעות בשפות רוסית ואיטלקית.

אבא זצ"ל דאג לאמא וכיבד אותה מאוד. הם התגוררו במנהטן בבניין בן שלושה מפלסים, ואמא היתה עולה ויורדת מקומה לקומה פעמים רבות ביום. אבא חס על כוחותיה והיה שומר ומשגיח לפניה, לבל תמהר ותתאמץ.

לכתך אחרי במדבר

אמא שאפה להוסיף ולהתגורר בארץ ישראל גם לאחר הנישואין. שְׂבֵעַת תלאות בְּשִׂבְעַת מדורי הגיהנום, היא רצתה למצוא כבר מנוח לכף רגלה בארץ אשר עיני ה' בה.

אך בית-מדרשו של אבא זצ"ל היה ממוקם במנהטן. הוא ביקש ממנה שתבוא להתגורר באמריקה, כשהוא מרגיע: "אלו הם מגורים זמניים; אני מבטיח לך שעוד נחזור. בעצמי אני רוצה לשוב לארץ הקודש, כי תכלית היהודים בארץ ישראל. אך בינתיים, שם הוא בית-מדרשי - וכעבור זמן נשוב".

חלפה שנה מן הנישואין ואמא זכתה בחסדי השם בבנה הבכור. נולד אחי כ"ק האדמו"ר מסאסוב שליט"א - מקרית "ישמח משה" בארץ הקודש. לאחר לידתו הבטיח אבא זצ"ל: "את החלאקה שלו נערוך במירון".

אך חסד ה' גבר עליהם, ועד שאחי שליט"א הגיע לגיל שלוש נולדו שני בנים נוספים והעלייה עם שלושה פעוטות לארץ הקודש היתה משימה קשה מדי. אבל אבא זצ"ל הבטיח, ולכן חישב את סכום הנסיעה לארץ הקודש, ושלח את הכסף לעניי ארץ ישראל.

כל העת לא נטשו הורי את חלומם לשוב לארץ ישראל. בשנת תשי"ח, שלוש שנים לאחר הנישואין, החל אבא זצ"ל במסעיו לארץ הקודש. הוא היה מחפש ותר אחר קרקע שעליו יוכל להתיישב. הוא סקר מקומות

רבים, ולבסוף - בשנת תשכ״ב - מצא שטח סמוך לבני-ברק, וייסד שם את הקריה המפוארת ״ישמח משה״.

התושבים הראשונים נכנסו להתגורר בקריה בראשית שנת תשכ״ה, עוד לפני שהכבישים היו סלולים, ועדיין לא סודרה תחבורה או תקשורת מסודרת.

***

חמשת הילדים שיחיו נולדו בזה אחר זה, ובינתיים היה אבי זצ״ל עורך את מסעיו לארץ ישראל ומקים את חזונו - קרית ״ישמח משה״. אמא נותרה בגפה עם הילדים ואיפשרה לו להתמסר למשימת-חייו. היא עשתה זאת בתחושת שליחות נעלה.

בקיץ תשכ״ד שהה אבא זצ״ל בארץ הקודש ועסק במפעלו הגדול. אנו נשארנו באמריקה עם אמא המסורה שטיפלה בנו בחום. לצידה סייעה לה שמרטפית, תלמידת בית יעקב יראת-שמים.

כך התנהלו העניינים, עד לאותו יום מר - - -

באלול תשכ״ד קיים אבא זצ״ל מסיבת עיתונאים בקרית ישמח משה, כשהוא מדווח על הנעשה בשטח ועל מה שדרוש עוד להיעשות.

לפתע, בלא הודעה מוקדמת - איבד את דיבורו ונדם.

דקות אחדות של דומיה מוזרה חלפו, והנה שב אליו הדיבור. אך מהר מאוד שוב נתקע אבא זצ״ל ונותר חסר-קול. משם מיהר אבא זצ״ל אל הרופא, וזה קבע: ״הבעייה נובעת מהמוח! עליך לגשת לבית החולים״.

אבא זצ״ל אושפז בבית החולים, שם נתגלתה העובדה המצערת והמייסרת: לאבא זצ״ל גידול במוח ל״ע, ויש לנתחו בדחיפות.

בזמן הניתוח שהתה אמא באמריקה, אורזת ומזדרזת לקראת הנסיעה לארץ הקודש, אל מיטת בעלה.

נשארנו לבד, חמישה ילדים קטנים ורכים, בידיה האמונות של הנערה

השמרטפית. היתה זו תקופת החופש הגדול, והיא יכלה להתמסר לטיפול בנו. אך כעבור כמה שבועות, בהם שהתה אמא לצד אבי זצ״ל, הסתיים החופש והשמרטפית נאלצה לשוב חזרה לביתה ואל הלימודים.

אמא ארגנה לנו באמצעות הטלפון ומכתבים מקום לשהות בו. עברנו להיות בבית אחיו של אבא זצ״ל, הרב מקירלהאז זצ״ל בקרונהייטס. התארחנו שם מאמצע חודש אלול ועד לאחר ראש השנה.

בעשרת ימי תשובה קמנו, חמשת הילדים הקטנים, ונסענו לארץ ישראל.

הגענו לאחר תקופה קשה וטיסה מתישה, מייחלים להתאחד עם אבא ואמא. אך לא ציפה לנו בית מסודר. הבתים ב״ישמח משה״ עוד לא היו מוכנים, אבא זצ״ל שהה בבית-החולים ״הדסה״ לצורכי טיפול, ובין לבין בבית-מלון בירושלים - ואמא מתמסרת אליו ושוהה לצידו.

אמא שהיתה חייבת להיות מרותקת למיטת אבי זצ״ל, חילקה אותנו בין משפחות של יהודים יקרים: את שלושת הבנים ״הגדולים״ (שהגדול ביניהם פחות מבן שמונה): יוסף דוד, הענוך ומשה היא שלחה לביתו של הרה״ח ר׳ יהודה יואל מילר שליט״א בירושלים, תלמידו של אבי זצ״ל בסאטמאר. בתקופת שהותי שם למדתי בחיידר ויז׳ניץ בירושלים.

שתי התינוקות - שלמה׳לה ואסתר התקבלו בבית משפחת שטרן בגבעת שאול.

אמא הוסיפה לשהות לצד מיטת אבי זצ״ל בבית החולים או במלון.

בחורף תשכ״ה הסתיימה בנייתו של הבניין הראשון בקרית ישמח משה. **סוף סוף היה לנו בית!**

כמה שמחנו, הילדים, כאשר התאחדנו עם הורינו היקרים. אבא זצ״ל שב הביתה מבית החולים כשהוא יושב על כסא גלגלים והצד השמאלי של גופו משותק - אבל **היה לנו אבא**. היינו מאושרים להימצא במחיצתם של ההורים.

עתה החלה תקופה חדשה וקשה בחיינו. מדי שבוע התלוותה אמי אל אבי זצ״ל להקרנות וטיפולים בבית החולים ״הדסה״ בירושלים. לעתים אושפז אבא זצ״ל בבית החולים לכמה ימים, ואמא היתה תמיד צמודה אליו. היא שכרה מטפלת חרדית, שהתגוררה בביתנו ודאגה לנו.

הטיפולים לא ריפאו את אבא זצ״ל, אך האטו את התקדמות המחלה.

בתחילת כסלו תשכ״ו התדרדר המצב. אמא היתה עם אבא זצ״ל בבית החולים בירושלים, ואנו בקרית ישמח משה נתונים לטיפולה של המטפלת ומתגעגעים מאוד להורינו.

בי״א באדר תשכ״ו נפטר אבא הצדיק זצ״ל לבית עולמו, והוא בן 61 בלבד.

בת 44 היתה אז אמא, שבעת סבל ותלאות. חמישה ילדים רכים כרוכים לסינרה, הגדול בן תשע והקטנה בת שלוש וחצי.

***

אפפו את אמא צרות רבות ורעות - אבל אלה רק קירבו אותה יותר ויותר לבורא עולם. היא הוסיפה לחפש ולשאוף, מה עוד אפשר לעשות למען אבא שבשמים ! ! ! איך ניתן במצב העכשווי, לעשות את המקסימום בשבילו ! ! !

אמא הצדקת נותרה באצילותה. היא המשיכה להיות ״הרבנית מסאסוב״ בכל התגלמות המשמעות, מכירה בזכות שזכתה בה: לשרת במשך עשר וחצי שנים את בעלה הדגול הרבי זצ״ל ולגדל עמו את ילדיהם היקרים. היא ידעה כי יש לה תפקיד עצום ושליחות עליונה: לחנך את ילדיה, בניהם של קדושים, בדרך שתכבד את אביהם בשמי מרומים; לגדל את הפקדונות היקרים באופן שלא יביישו את אבותיהם וסבותיהם הצדיקים.

ואכן, תמיד-תמיד היא החדירה בנו, שנזכור שבניהן של קדושים אנו. תבעה מאיתנו התנהגות אצילית כיאה למעמדנו, סיפרה לנו רבות על

אבותינו וזקנינו והיתה שולחת אותנו לחצרות צדיקים, למען נספוג את מורשתנו ונגדל באופן שאבינו זצ"ל ייחל ושאף.

היא הקדישה את ימיה ולילותיה לתפקידה הקדוש בגידול הילדים וחינוכם, ולאחר מכן התמסרה למען שידוכיהם הטובים, ואכן זכתה להתקשר בקשרי שידוכין עם חצרות קודש ידועות ועם צדיקים מפורסמים ורמי-יחוס.

בשנת תשל"ב הקימה אמא בעצמה "כולל" בקרית ישמח משה, ומדי שנה נסעה לאמריקה לערוך מגבית לטובת הכולל. היא ניהלה את הכולל במשך שנים רבות, כשהיא מנותבת על-ידי השאלה המרכזית הממלאה את חלל-עולמה: מה עוד אני יכולה לעשות עבור בורא עולם שזיכני והותירני בחיים - - -

לאחר שנישאתי עברתי להתגורר באמריקה, מקום מגורי חותני שליט"א, וכשהגיעה אמא להתרים נדיבי לב עבור הכולל - היא התאכסנה בביתי.

ואמונתך בלילות

היה זה בשנת תשל"ט, כאשר התגלה כי אמא חולה...

קשה לתאר את דאגתנו וצערנו, אך אמא היתה החזקה והאמיצה; רוחה לא נשברה. במשך קרוב לשנתיים שהתה באמריקה ועברה טיפולים, כאשר היא חוזרת לארץ רק לתקופות החגים. בשנתיים ההן היא לא התמקדה במחלה אלא עשתה חיל והצליחה לבסס את הכולל ולהגדיל את הכנסותיו.

אמא נרפאה ברוך ה'. שנים טובות חלפו עלינו בצילה של אם מסורה וצדקת, אך בשלהי שנת תש"ן שוב נתגלתה המחלה בגופה, והפעם בעין. הרופאים קבעו כי יש צורך לעקור את עינה, ולהשתיל עין תותבת.

הניתוח נערך בבית החולים בפילדלפיה. כדי להנעים את הזמן שבו

שהינו בבית-החולים, הביא לנו ידיד קלטות מניצולת שואה המספרת על עברה. אמא הקשיבה לסיפוריה של האשה במהלך הנסיעות הארוכות ובאישפוזים.

ואז הצעתי לה להעתיק את הרעיון, והיא אכן סיפרה את סיפורה המצמרר והמאלף המובא בספר זה.

את תקופת ההחלמה מהניתוח ניצלה אמא למטרות נוספות, ובעיקר: חיזוק הכולל שאותו היא ייסדה. היא גם פעלה למען הגמ"ח הגדול שבהנהלתה, במסגרתו היא הלוותה סכומי כסף ניכרים לנזקקים.

בעת ההיא עמדה לימינה לתמכה ולסעדה, זוגתי הצדקת הרבנית מרת **חנה מינדל ע"ה**, בת הרה"ג אליהו יהושע געלדצעהלער שליט"א. אמא שהתה בביתי בעת ההחלמה כארבעה שבועות, ובתקופה זו זוגתי ע"ה שימשה את אמא במסירות נאמנה. היתה שוטפת את מקום הניתוח ומטפלת באמא ככל הנדרש בעדינות ובחמלה. היא אף סייעה לאמא באותם ימים בהקלטת קורות חייה. תעמודנה לה זכויותיה בעולם הנצח (רעייתי נפטרה לאחר מחלה בכ"ו בסיון שנת תשע"א, תהא מליצת יושר לכל המשפחה).

***

אמא הבריאה ב"ה.

זמן קצר חלף. היא הוסיפה להרבות פעלים לתורה ולחסד.

והנה, שוב - - -

בקיץ תשנ"ד חשה אמא ברע. שוב רופאים, עוד פעם בדיקות - ובעשרת ימי תשובה של שנת תשנ"ה התבשרנו בפעם השלישית שאמא חולה. הפעם תקפה אותה המחלה בכבד.

זו היתה מחלה קשה. הרופאים פכרו ידיים, באין מזור ומרפא.

איש החסד הרב אלימלך פירר הי"ו כיוון אותנו לבית-חולים בטקסס. רצון החיים הוסיף ופיעם באמא. למרות שהרופאים היו מיואשים, שגור

היה על פיה המשפט: "מ'טאר זיך נישט מייאש זיין, מ'טאר זיך נישט מייאש זיין (-אסור להתייאש!)"

אמא טסה לאמריקה. חורף תשנ"ה עבר עליה בטיפולים - אך כל המאמצים עלו בתוהו.

עמדנו משתאים לנוכח אמונת החכמים העזה של אמא, זו שֶׁפִּכְּתָה בה מאז נעוריה. כ"ק האדמו"ר מסקולען שליט"א שלח אותה לִמְרַפֵּא ספרדי בבורו-פארק, לטיפול במסאז'ים. היו שהרימו גבה למשמע הרעיון... מה יועילו כאן מסאז'ים?

אבל אם הרבי אמר - הולכים אחר מילתו בדבקות. אמא עברה את טיפולי המסאז'ים, אלא שכבר נגזרה הגזרה.

בבוקר יום ראשון ה' באדר א' אבדה אמא את הכרתה. בלילה, אור ליום ב' ו' **באדר א' תשנ"ה** השיבה אמא את נשמתה המזוככת ליוצרה, כשמניין מבני המשפחה וידידים סביב למיטתה.

אמא ע"ה נפרדה מאתנו לעולם שכולו טוב, מותירה אחריה משפחה לתפארת, דורות של תלמידי חכמים ועובדי השם, כשהיא מצווה לכולנו את צו החיים למען שמו יתברך.

ארונה הועלה לארץ הקודש והיא נטמנה בטבריה, סמוך לבעלה הדגול אבינו כ"ק אדמו"ר מסאסוב זי"ע.

זכרה לא ימוש מאתנו לעולם, וכל אשר הנחילה לנו לא יישכח לנצח

- - -

פרק כ"ה

חיים מלאי שמחה ופריחה, בצילה של אמא ע"ה

הרבנית אסתר רבינוביץ תחי' מספרת בהערכה
אודות אמה אצילת הנפש ע"ה, ועל חיים
מפכים ושמחים במחיצתה

במבט לאחור אני תוהה, איך אמי היקרה צלחה ים חיים סוער שכזה. בפרספקטיבה נראים הדברים טמירים ומופלאים, כלל בלתי מובנים מאליהם.

כאשר זכיתי וצמחתי בצילה של אמי הטובה - הכל נראה רגיל, זורם ושגרתי, לא חשתי שסיפור חיים יוצא דופן מתרקם בביתנו.

אמא העניקה לנו חיים נעלים ומרוממים, מלאי שמחה וחיוניות. תמיד גילתה את הטוב והיפה ופקחה עינינו לראות את נפלאות הבורא בעולמו. למרות כל התלאות והסבל שהיו מנת חלקה, היא לא נתנה לחרדה ולפסימיות מדרס רגל בחייה ובביתה. איני זוכרת את אמא כמי שהשואה מלווה אותה כצל; למרות שהיינו יקרים לה, ודווקא משום

כך - היא חפצה שניהנה ממתנת החיים. היא לא חששה שאסע לטיולים - אדרבה, דרבנה אותי לצאת לראות, לנשום וליהנות.

אמא היתה אשה מורמת מעם, רבנית בכל מהותה. בלבה פנימה בערה תדיר התשוקה לפעול ולעשות לשם שמים, ומצאה דרכים יצירתיות להפיק את רעיונותיה הברוכים, שכולם מצוות ומעשים טובים.

היא היתה זו שניהלה, לאחר פטירתו של אבי זצ"ל, את חברת "ישמח משה". כל ענייני הקהילה הגיעו אלינו, דיונים בבתי משפט היו אצלה דברים שבשגרה, היא ניהלה משא ומתן אל מול חברות שונות כמו חברת "אפריקה ישראל" ואחרות.

עד היום זוכרים אותה לטובה כל אשר עמדו עמה בקשר בפעליה לתורה ולחסד, ומכבירים באישיותה של אמא, הרבנית הצדקת והמיוחדת.

בקודש פנימה

לכבוד מיוחד זכתה אמא אצל גדולי ישראל, שפתחו בפניה את דלתם כל אימת שבאה להתייעץ או להתברך. גם ילדיה זכו ליחס יוצא דופן אצל צדיקי הדור בארץ ובחו"ל.

בארץ הקודש: כ"ק אדמו"ר בעל "בית ישראל" מגור זצ"ל - אמא זכתה לעצותיו אמונה על כל צעד ושעל בנוגע לגידול הילדים, שידוכיהם והשאתם; כ"ק אדמו"ר בעל "לב שמחה" מגור זצ"ל; כ"ק אדמו"ר בעל "שפע חיים" מצאנז זצ"ל שאחי שליט"א אכלו על שולחנו והיו ממש כילדיו; כ"ק אדמו"ר ממכנובקא זצ"ל.

בארצות הברית: כ"ק אדמו"ר רבי יואל מסאטמאר זצ"ל שהיה דוד של אבא זצ"ל והילדים היו מקורבים אליו מאוד; כ"ק האדמו"רים מרחמסטריווקא זצ"ל; כ"ק אדמו"ר מבאבוב זצ"ל, יבלחט"א כ"ק אדמו"ר מסקולען שליט"א; כ"ק אדמו"ר מסקווירא שליט"א - ועוד מגדולי וענקי אותו הדור שתמיד נתנו לאמא את זכות הקדימה להיכנס

בקודש פנימה, להתברך ולהיעזר בעצה ותושיה, מתוך כבוד והערצה לכל מה שסימלה באישיותה כרבנית מסאסוב.

***

היה זה לאחר שאמא עלתה ארצה, כאלמנתו של הגאון רבי מרדכי פוגרומנסקי זצ"ל. משפחת מילר פתחה בפניה את שעריה, שתבוא להתגורר בביתם.

הגאון רבי מאיר מילר זצ"ל, שהיה מקורבו של רבי מרדכי - התמנה לרב הראשי בבת-ים. הוא ורעייתו קיבלו דירה שכללה חדר אחד והול. אמא התארחה בהול, והיא היתה משכימה קום לפני שבני הזוג קמו משנתם, ועלתה על יצועה אחריהם. בזמן שהותה שם נולדו למשפחת מילר שני ילדים ואמא סייעה בטיפול בהם.

אמא לא שכחה לעולם את חסדם של מיטיביה, משפחת מילר, ותדיר שמענו מפיה על אצילות נפשם. הרבנית מילר שתאריך ימים בטוב ובנעימים - היא עד היום "דודה" יקרה שלנו.

אמא היתה ממנהלי החשבונות הראשונים במפעל היהלומים של משפחת גולדפינגר שע"י הבורסה. היא בלטה בגאונותה, היה לה פשוט "ראש מחשב". כעבור שנים, היא התקשתה להבין אותנו כאשר נעזרנו במחשבים...

הקשר עם משפחת גולדפינגר נותר חם עד היום הזה. בהכרת-הטוב הם תורמים מהונם לכולל ב"ישמח משה".

***

בתקופה שבה התגוררה בבית מילר שמעה אמא אודות קרוב משפחה שלה, ניצול שואה לא דתי. היא ביקרה אותו והוא סיפר לה שדודתו שרדה את השואה, והוא התחתן איתה כדי להקים המשך למשפחה שנכחדה.

אמא הזדעזעה. הרי אסור ליהודי להנשא לדודתו!

באותו מעמד היא לא פצתה פיה. כמו תמיד שלט השכל על הרגש,

והיא הפכה בדעתה: מה עדיף? שמא מוטב שיהא שוגג ולא מזיד? הרי גם אם תעדכן אותו על איסור התורה החמור שבנישואין אלה - קשה להאמין שהוא ישתכנע וייפרד ממנה, שהרי אינו שומר תורה ומצוות; המצב רק יהיה גרוע יותר, כי הוא ייכשל במזיד החמור פי כמה מאיסור בשוגג.

האיפוק שנדרש ממנה כדי לא להביע את זעזועה וכאבה - היה עצום. לנגד עיניה היה רק השיקול של: מה רוצה ממני בורא עולם ברגע זה, ולא: מה אני מרגישה. היא היתה התגלמות של "בכל דרכיך דעהו"!

כאשר שבה מבית הקרוב, היא שטחה באוזני מארחה הרב מילר את הדילמה. הרב מילר הגיב: "זוהי שאלה קשה וגורלית, ויש להפנותה אל ה'חזון איש'".

אמא קמה ופנתה לשאול את פוסק הדור. החזון איש לא נהג לקבל נשים; הבאות היו כותבות את שאלתן או בקשתן על פתק, מוסרות את הדברים לגבאי גם בעל-פה, והוא העביר את הפתק לרב ושטח את הבקשה או השאלה.

הגבאי הכניס את שאלתה של אמא. החזון איש קרא את הדברים ושאל: "מי השואל?"

"אלמנתו של רבי מרדכי פוגרומנסקי" - ענה הגבאי.

"**אשת חבר כחבר**, הכנס אותה" - הורה הגאון.

אמא נכנסה אל ה"חזון איש", והוא **קם לכבודה** בקוראו שוב: "אשת חבר - כחבר!"

אחר-כך ביקש ממנה שתחזור על השאלה. היא סיפרה את הדברים המצערים ששמעה וביקשה לדעת מה עליה לעשות: האם להזהיר את קרוב משפחתה מהאיסור החמור, או עדיף שיהא שוגג?

ה"חזון איש" ניגש אל מדפי הספרים, הוציא חומש ופתח בפסוק העוסק בעניין איסור זה. אנחה כאובה בקעה מפיו, הוא סגר את החומש

ואחר אמר לאמא: "**אין להציק ליהודים שעברו את השואה...** (וכלשונו הטהורה: מיט יידן וואס זענען דורך די שואה, טשעפעט מען נישט)"...

"ומה יהא לגבי ילדים שיוולדו?" שאלה אמא בחשש.

וה"חזון איש" השיב: "להקב"ה יש את הדרכים שלו".

אמא יצאה נפעמת מחדרו של גדול הדור. היא התפעלה ממידת ההתחשבות של החזון איש ביהודי ניצול שואה.

לא חלף זמן רב, ואחד מבני הזוג נהרג בתאונת דרכים.

אמא סיפרה לנו את הסיפור מספר פעמים. היא רצתה לחדד בעינינו את החובה לכבד את כל גדולי ישראל באשר הם, מכל החוגים והעדות. כולם נחשבו בעיניה קודש-קודשים.

עוד סיפרה לנו, כי ביקרה אצל הרבי מחב"ד ונכחה בעת חלוקת הדולרים. הרבי נהג לתת דולר אחד, אך לאמא הוא מסר שטר בן חמישה דולרים. אמא נפנתה משם נבוכה. כעבור דקות חזרה ואמרה: "קבלתי שטר של חמש, וזו טעות... אין זה דולר בודד".

והרבי השיב לה: "זה עבור הילדים".

בדיוק עבור חמשת הילדים...

הזכות

אמא העריכה והודתה לה' על הזכות להיות אשת חבר לאבי כ"ק האדמו"ר מסאסוב זצ"ל.

תקופה קצרה לאחר הנישואין שהו הורי בירושלים, שם פגשה אמא את גולדה. אמא הכירה את גולדה בבית היתומים לאחר השואה, והיא זו שהיתה נמוכה מבנות גילה.

חלפו שנים מנישואיה של גולדה, ועדיין לא נפקדה בילדים. כאשר

פגשה אותה אמא בירושלים, היא שחה לה: "שמעי לי, גולדה! התחתנתי עם רבי גדול, בואו את ובעלך להתברך מפיו".

השניים הגיעו, אבא זצ"ל האציל עליהם מברכותיו - והם זכו לנס גדול. בתוך זמן קצר נולדה בתם הראשונה.

***

אמא היתה מאושרת כל-כך על שזכתה להקים בית והמשכיות של דורות; להעמיד המשך למשפחה שנגדעה. הילדים נולדו בארצות-הברית בזה אחר זה, והיו מלאי רוח-חיים סוערת. אבא היה עסוק תמיד בעבודת הקודש, ישב בבית-המדרש והגה בתורה, פסק הלכות או עסק בדיני תורה. אבא זצ"ל היה הרב וגם הדיין ולאמא לא היה קל בכלל בלא משפחה תומכת.

מי שבאה לעזרתה היתה משפחת קוסוביץ' הנפלאה שהתגוררה בסמיכות אלינו. אי אפשר לתאר במילים את פעלם הרב במשך כל השנים, תעמוד להם הזכות לעולם ועד!

אמא השתדלה להשיב להם כמידת יכולתה. היא למדה עם הבנות גיאומטריה ואלגברה ויתר המקצועות הדרושים. למרות שלא הספיקה להשכיל הרבה במקצועות אלה - מוחה הגאוני שלט בכל תחום. היא גם כתבה עבור הילדים שירים ופואמות לכל מטרה שהיא.

עד היום נותר הקשר שלנו עם משפחת קוסוביץ חם והדוק. הם-המה כבני משפחתנו היקרים מארצות-הברית.

***

לאחר שאחי הרה"צ ר' שלמה אדמו"ר מאלעסק שליט"א נולד, שח אבי זצ"ל לאמי: "הנה יש לנו כבר שלמה, עתה יכולה להיוולד אסתר" - ואכן, אני נולדתי כבתם האחרונה של הורי. אחי הרה"צ ר' שלמה נקרא על שם זקננו הגדול הרה"ק רבי שלמה מסאסוב זי"ע, שאותו זכה אבא להכיר.

בעת שמחת הברית של אחי הרה"צ ר' שלמה, שימש אבא כרגיל כמוהל, אך התרגש מאוד וביקש שמוהל נוסף יעמוד לצידו. "אני מרגיש שזוהי שמחת הברית האחרונה שלנו" - אמר לאמי, כפי שאכן היה.

בצילו של ה"בית ישראל" מגור זצ"ל

אמא ע"ה היתה חברתה הטובה בלב ונפש, של הרבנית רחל סרנא, אשת הגאון רבי חיים סרנא זצ"ל וכלתו של הגאון רבי יחזקאל סרנא זצ"ל.

קשרי הידידות נוצרו ביניהם בעת מחלתו של רבי מרדכי פוגרומנסקי. בזמן ששהה בבית-החולים בשווייץ ואמא סעדה אותו בחוליו - שהתה בבית-החולים גם הרבנית רחל סרנא. היא ואמא נקשרו מאוד, הן הפכו להיות קרובות יותר מאחיות.

"דודה רחל" היתה דודתנו, כמו "דודה מילר" שאירחה את אמא בשנות אלמנותה בארץ ישראל. והיתה גם "דודה פוריה" החברה מן המחנות, ועוד דודות קרובות ויקרות.

***

אבא זצ"ל התייעץ עם הרבי הקדוש ה"בית ישראל" מגור זי"ע בעניינים שונים שעלו על הפרק, גם בתקופה ששכב על ערש דווי.

באחד מימי מחלתו האנושה, שלח אבי זצ"ל את אמא אל ה"בית ישראל", להיוועץ בעניין מסויים. אמא הגיעה אל הבית נאווה קודש במוצאי שבת לאחר ההבדלה. באותה שעה לא שהה שם הגבאי ולא ניתן היה להעביר שאלות.

לאחר שהלכה משם, נודע ל"בית ישראל" כי הרבנית מסאסוב היתה בבית ורצתה להעביר שאלה. היה ברור כי אם היא הגיעה - כנראה שהיתה לה שאלה דחופה.

ביום ראשון בבוקר, בעת צעידתו היומית של הרבי - הגיע הרבי עם משמשו ליד ישיבת חברון אשר ברחוב הישיבה. הוא שלח את הגבאי לקרוא החוצה לראש הישיבה, הגאון רבי חיים סרנא, וכשהגאון יצא אמר לו הרבי: "אתה בודאי יודע מה רצתה ממני הרבנית מסאסוב".

הרב סרנא חרד אל הרבי הקדוש ואמר לו: "אם הרבי רצה לשוחח עמי - יכול לשלוח את הגבאי לקרוא לי לבוא לביתו..."

לגבי השאלה של אמא - לא ידע הרב סרנא לענות. אמנם, מדי פעם בבוא אמא אל הרבי מגור נהגה לעלות אל ידידתה הרבנית סרנא, אך בפעם ההיא לא עשתה זאת.

נענה הרבי ואמר: "נא הודיעו לרבנית כי אגיע לכאן בשעת צהריים, והיא יכולה להעביר את שאלתה".

אמא נקראה והגיעה בזמן המיועד לבית סרנא, הסמוכה לישיבת חברון. לא חלפו דקות רבות והרבי נראה מופיע בהדרו בלוויית משמשו.

השאלה נשאלה באופן מעניין במיוחד: הרבי עמד עם הגבאי מעברו האחד של הכביש, ואמא מהעבר השני עם הרבנית סרנא. הגבאי נגש אל אמא ושמע את דבריה, אחר-כך שב אל הרבי, העביר את הדברים ושמע ממנו את אשר ימסור, כך חצה הגבאי את הכביש הלוך ושוב כמה פעמים - עד שניתנה התשובה.

אחר-הצהריים הגיע הרבי לבקר את אבי בבית החולים.

בתקופה בה היה אבי זצ"ל מאושפז בבית-החולים "הדסה" ביקר אותו הרבי ה"בית ישראל" זצ"ל מדי שבוע, וגם לביתנו אשר בקרית "ישמח משה" הגיע מדי פעם.

היו שעות שבהן אבא זצ"ל היה בהכרה, ושעות שלא. פעם, כאשר אבא שכב מחוסר-הכרה, הגיע הרבי לבקרו. אחד האנשים הרהיב עוז ושאל את הרבי: "הרי הרבי מסאסוב אינו יודע ואינו רואה מי בא לבקרו".

השיב הרבי, כי חשוב גם לחזק את הרבנית.

***

לפני פטירתו הביע אבא את רצונו שהרבי ה"בית ישראל" יהא האפוטרופוס על ילדיו. ואכן, לאחר שאבא נפטר נהגה אמנו להעביר שאלות אל הרבי בכל דבר ועניין בנוגע לחינוך הילדים וגידולם.

אחי שליט"א קיבלו אצל הרבי זצ"ל יחס אבהי ומיוחד. כשהגיעו "הילדים של הסאסוב'ער רבי" נפתחו בפניהם הדלתות, והם זכו להיות בקודש פנימה לפעמים אפילו עשר דקות יקרות מפז, כאשר הרבי מתעניין באהבה וברחימאיות בחיי הילדים.

יד ושם לרבנית הראשונה

עשר שנים וחצי היתה אמי נשואה לאבא זצ"ל. בשנתיים האחרונות לחייו שכב חולה ומיוסר, ובתוך תשע השנים הבריאות שהה אבא רבות בארץ הקודש, כשהוא מקים את קרית "ישמח משה", והיא נותרה לגדל את ילדיה בביתה אשר בארצות-הברית.

אך הפלא ופלא - אמא הנחילה לנו את מורשת זקנינו הקדושים זי"ע לבית סאסוב ולמעלה בקודש, כאילו חייתה לצד אבי זמן רב והכירה אישית את אבותיו - זקנינו הקדושים זכר צדיקים לברכה. במוחה הגאוני זכרה את פרטי היחוס של כולם, תאריכים וסיפורי הוד. כיתומים מאבינו הגדול - גדלנו על ברכי הסיפורים הללו, שזיכו אותנו וחייבו אותנו כאחד.

אמא גם הזכירה הרבה את זוגתו הראשונה של אבא זצ"ל, הרבנית חיה רויזא ע"ה - בתו של האדמו"ר רבי יואל מסאטמאר זצ"ל. היא סיפרה לנו אודות צדקותה - כפי שאבי זצ"ל סיפר לה... (אבי וזוגתו הראשונה היו בני-דודים) נראה היה כאילו אמא הכירה את אותה רבנית, כמו היתה דודתה!

כדי להקים לה שם ושארית, בקשה אמנו היקרה מאתנו ילדיה,

שנעניק את שמה לבנותינו, וכך ננציח את זכרה. ואכן, כל אחד מילדיה העניק לאחת מבנותיו את השם "חיה רויזא".

***

בחודש הראשון לנישואיהם שהו הורינו במלון "רייך" בירושלים. בעודם יושבים בחצר המלון הם הבחינו ביהודי הדור פנים המתהלך קדורנית. ניגשו אליו ושאלו לפשר עננת העצבות האופפת אותו.

"שמי משה פרדו. נקבעה לי כאן במלון פגישה עם נדבן עבור הקמת מוסדות 'אור החיים' לבנות עדות המזרח, אך הפגישה לא יצאה לפועל" - אמר האיש בעצב.

השניים האזינו לדברים, ולאחר-מכן פנתה אמא אל אבא זצ"ל בהצעה: "היה כדאי, אולי - שתתרום עבור הקמת מוסדות 'אור החיים', לעילוי נשמתה של הרבנית חיה רויזא ע"ה, זוגתך הראשונה... "

שמע אבא לעצתה, והוא זה שתרם את התרומה לבניין הראשון של מוסדות "אור החיים". שמה של הרבנית חיה רויזא ע"ה אכן נחרט והונצח על גבי הבניין.

***

חשנו משוחררים לדבר עם אמא אודות אבינו זצ"ל, ומדי פעם שאלנו אותה שאלות בלא להרגיש מבוכה. שאלנו למשל: "כאשר המשיח יבוא - למי ישוב אבא? אלייך או אל אשתו הראשונה? שהרי כתוב שבתחית המתים יחזור כל אחד לאשת נעוריו, או לאשה שנולדו לו ממנה ילדים. ובכן, לאן ישוב אבא?"

"זה מעניין" - היא השיבה לנו בפשטות. "נחיה ונראה!"

לא לשכוח את אבא

תמונה ענקית של אבא זצ"ל, בגודל אדם כמעט, הציבה אמא בתוך חדר פנימי בביתנו. זו היתה דמות מוחשית (כמעט...) ואבא כאילו היה איתנו.

אמא עשתה זאת בחכמה, כדי שנזכור את אבא ולא נשכח. אני, שהתייתמתי ממנו בגיל שלוש וחצי - זוכרת אותו בזכות התמונה.

כשאבא נפטר בי"א באדר, התכוננו בגן שלנו ב"ישמח משה" למסיבת פורים. אמא שישבה באבלה, ביקשה שילבישו אותי בתחפושת. אמרו לה הסובבות: "אין זה מתאים. המשפחה יושבת שבעה והילדה תחגוג בגן כאילו לא ארע דבר?"

ואמא השיבה: "לאסתי יהיו מספיק שנים בהם תחוש את היתמות. עכשיו אין לה שום חובה של אבלות".

וכך, בהשקפה ריאלית היא חיה את החיים ולא אפשרה לעצמה ולנו להיסחף לרגשות קשים.

כשבגרתי עליתי לבית-הספר היסודי בקרייתנו. עם המנהלת, הגב' שרה ננקנסקי תחי', נקשרנו בקשרים חמים מאוד, כקשרי משפחה. עד כדי כך, שכאשר ערכה פעם הגב' ננקנסקי ברית בשבת, אמא צעדה רגלי מ"ישמח משה" לבני-ברק, כדי להשתתף בשמחה.

יום אחד מצאה אותי המנהלת צמודה אל החלון. גשם ניתך מן השמים ואני עמדתי מהורהרת ובוהה.

המנהלת נגשה והתעניינה: "על מה את חושבת, אסתי?"

ואני שטחתי את תחושתי הקשה: "יורד גשם, ואבא שלי מתרטב".

המנהלת הנדהמת העבירה את הדברים לאמי, כדי שתדע אילו מחשבות עוברות במוחי...

אמא התיישבה לצדי, והרגיעה אותי בדברי ניחומים והסברים שהניחו את דעתי.

כך, ברגישות ובפשטות ידעה לתמרן בין הקשיים שלנו.

ובאמת לא היה חסר לי דבר. אמא העניקה לנו אמהות ואבהות גם יחד. היתה לה אישיות איתנה מאוד, ותמיד נתנה לנו את הגב.

היא אפילו למדה עם האחים שלי גמרא! בהיותה מלומדת ביותר, קלטה מיד את דברי הגמרא...

מדי שבוע - בעקביות - ביקרה בישיבות בהן למדו אחי. היתה משוחחת עם ראש הישיבה ועם המשגיח על התקדמותו של הבן בתורה וביראה, וממלאת את תפקיד האב והאם גם יחד, כפי שבורא עולם ייעד לה.

בית גדול וקדוש

זכינו לגדול בבית קדוש; היה לנו בית-מדרש בתוך הבית. מאז שאבא זצ"ל חלה, ועד לנישואי יבלחט"א אחי הבכור האדמו"ר שליט"א - שכן בית-המדרש בתוך ביתנו רחב-הידיים.

אמא החדירה בנו אהבה למקדש מעט, ועד כמה גדולה הזכות לכבד את בית ה'. תמיד שררה בבית אווירה נעלה בהשפעתו של בית-המדרש, אווירה שחייבה אותנו הילדים להתנהג כיאות; להתלבש, לדבר ולעשות כל מעשינו כראוי ליושבי בית המלך. בכלל, אמא ציפתה מאתנו תמיד שנתנהג בצורה מעודנת, כבני מלכים אציליים, ובשום אופן לא התירה שתעלה על דל שפתינו מילה שאינה נקיה ומכובדת לחלוטין.

מדי יום שישי היה עולה לביתנו אברך, גולל את ספר התורה וקורא את הפרשה כדי לבדוק אם אין טעות בספר. הנעימה הנפלאה ערבה כל-כך לאוזנינו...

לקראת כל חג ומועד היתה אמא מתכוננת בכובד ראש. בערב חג השבועות הלכה עמנו לקטוף פרחים, ואחר כך ישבה ושזרה איתנו זר נפלא משושנים לקשט את ספר התורה. את הבית קישטנו שייראה כמו הר סיני; בליל שבועות התמלא בית-הכנסת בעשרות לומדים, שישבו והגו בתורה בנעימה נפלאה. היתה זו חווייה רוחנית מיוחדת, שננסכה עמוק בתוך עצמות הילדים, הניגון הנפלא מלווה אותנו עצם היום הזה...

ובחג הסוכות - מרוב אהבה לבית-הכנסת היינו מתווכחים בינינו, מי יזכה לטאטא את בית-הכנסת אחר חביטת ההושענות.

פורים - היה אצל אמא כמו יום כיפור. יום של בקשות ותחינות, חיל ורעדה. מאידך - לא שכחה לשלוח משלוח מנות לאיש; לכל בני המשפחה, לכל מכר ומודע ובפרט לכל מסכן ודך.

כל מצווה, כל חג - היה אצל אמא "תורה" שלמה. היא שמרה על המנהגים והעניינים בחרדת קודש, חייתה אותם והפיחה בנו רוח חיים עילאית של מורשת אבות.

תעוזה חוצה גבולות - - -

היה באמא ע"ה שילוב מיוחד - היא היתה עדינה, שקטה ונחבאת אל הכלים, ועם זאת פיעמה בה רוח של אומץ ועוז לעשות את הדרוש. ביטוי לכך היו הטיסות החשאיות שלה לפולין הקומוניסטית דאז.

בקראקא שבפולין התגוררה דודתה של אמי יחד עם בתה (זו הדודה שהחביאה את רבקה'לה שבועות אחדים בימי המלחמה, ואצלה התארחה אמא זמן קצר לאחר השואה).

הדודה והבת התחזו בשנות השואה לנכריות. גם לאחר סיום המלחמה הן העדיפו להישאר תחת הזהות הפולנית, מרוב פחד לשוב לחיק העם היהודי הסובל. השתיים לא התכחשו לאמונתן; היתה להן הערכה לדת, רק הפחד הוא זה ששיתק אותן ומנע מהן לשנות את אורחות חייהן.

מעניין, כי בשנה הראשונה לאחר תום המלחמה, הגיע כומר לביתן והודיע להן: "אתן יהודיות - אני יודע! ובכן, דענה כי מחר חל יום הכיפורים!"

***

כל מאמציה של אמא לשכנע את הדודה והבת לעזוב את פולין עלו בתוהו. הבת היתה חולה בסוכרת נעורים, והן חששו שלא יסתדרו בעולם הגדול והמרתיע. אולי ישפיע מזג האוויר שלא לטובה על הבת, ושמא... ואולי...

כאשר הורינו התגוררו בארצות-הברית, כתבה הדודה לאמא במכתב כי אינה מסתדרת עם האינסולין הפולני. בעת ההיא היתה פולין נתונה תחת שלטון קומוניסטי ומשלוחים אל מעבר למסך הברזל היו כמעט בלתי אפשריים. אמא ברוב תושייה יצרה קשר עם... כומר מארצות-הברית, והצליחה להעביר דרך הכנסיה הפולנית אינסולין עבור הבת!

הסדר זה התנהל במשך שנים.

לאחר שעברנו להתגורר בארץ ישראל, נסעה אמא אחת לשנתיים-שלוש לבקר את הדודה ובתה. הביקור ארך יום אחד בלבד! זו היתה נסיעה מסוכנת ביותר, שדמתה לכניסה לגוב האריות. במהלך המסע לא היה לנו תקשורת עם אמא - מאז נכנסה לפולין ועד ליציאתה לא ידענו מה קורה אתה במדינה העויינת יהודים.

לאיש אסור היה לדעת שהיא יהודיה, כי אז היתה צפויה למוות רח"ל או למאסר. על כן היא טסה במרחבי כדור הארץ, עד אשר הגיעה למחוז חפצה.

וזה היה המסלול: מארץ ישראל נסעה לארצות-הברית, החליפה את הדרכון האמריקאי שלה בחדש, כדי שלא יגלו בפולין את החותמת הישראלית. מארה"ב היא יצאה בדרכה לפולין כתיירת אמריקאית, והקפידה לדבר במהלך המסע אך רק אנגלית שוטפת (שפה שרכשה בכוחות עצמה).



כ"ק האדמו"ר מסאסוב זצ"ל
בצעירותו

רבים נמנו על תלמידיו, ודמותו ליוותה אותם במשעולי חייהם.



הרבי מסאסוב זצ"ל

הרגשתי שאני צריכה לבנות חיים של תורה באמת! חיים שיביעו את תודתי העצומה להקב"ה על שליווה אותי בנפתולי השואה והותירני בחיים.



כ"ק האדמו"ר מסאסוב זצ"ל עם בניו שליט"א
בארצות-הברית

"מדוע דווקא אני נותרתי בחיים?!" הייתי שואלת פעמים רבות את הרבי זצ"ל.

"את חייבת להבין" – כך הוא הסביר לי, ואני לא התעייפתי מלשמוע - "רואים בחוש, כי נגזר משמיים שדווקא את תהיי אמא ותגדלי את יוסף דוד, הענוך, משה'לה, שלמה'לה ואסתר..."

כל העת לא נטשו הורי את חזונם לשוב לארץ ישראל.



הרבי זצ"ל בפגישות לצורך הקמת קרית "ישמח משה" בארץ הקודש



נשארנו לבד, חמישה ילדים קטנים ורכים, לטיפולה של ה"בייבי-סיטר". בעשרת ימי תשובה קמנו ונסענו לארץ ישראל.

חמשת הילדים בשדה התעופה בארצות-הברית, בדרכם לארץ-ישראל לאחר שאביהם זצ"ל חלה ואמם ע"ה נסעה לסעוד אותו בחוליו.



הרבי זצ"ל בסנדקאות. מימין הגבאי המסור הרה"ח ר' ישעיה איצקוביץ ז"ל



הרבי זצ"ל מכניס לקרקע "קויטל" בשעת יציקת
אבן הפינה לקרית "ישמח משה"



במעמד לכבוד הנחת אבן הפינה לקרית "ישמח משה", בשעת הנאומים.
מימין לשמאל: הרב יעקב לנדא רב אב"ד בני-ברק זצ"ל, כ"ק האדמו"ר
מקוידינוב זצ"ל שאר בשרו וידידו הקרוב של הרבי, הרב הראשי
האשכנזי הרב אונטרמן זצ"ל, הרבי מסאסוב זצ"ל, הרב הראשי הספרדי
רבי יצחק ניסים זצ"ל, כ"ק האדמו"ר ממודז'יץ זצ"ל.



במעמד הנחת אבן הפינה, לצידו שני הרבנים הראשיים לישראל.



בשעת מעמד חתימת החוזה לקניית הקרקע של קרית "ישמח משה".

יושב משמאל הרבי כ"ק אדמו"ר מבויאן ארצות-הברית זצ"ל. בשמאל התמונה - אחיו של הרבי הרה"צ ר' יואל טייטלבוים, הרב מקירלהאז' זצ"ל



פגישה בענייני הקריה. שני משמאל עומד ר' ברוך דובדבני ז"ל, שהיה המזכיר הכללי של "הסוכנות היהודית", יהודי בעל לב זהב, מצאצאי הרבי ר' אלימלך מליז'נסק ז"ל, שסייע מאוד לגדולי ישראל בקבלת תקציבים לקומם את היהדות החרדית בארץ הקודש.

את הנסיעה ערכה תמיד בימות החורף, כדי שתוכל לכסות את ראשה בכובע שאינו מעורר תהיות. היא נזהרה שלא להסגיר את מוצאה הפולני, כי גם דבר זה יכול היה לסבכה. עם האמריקאים פחדו הפולנים להתעסק, כדי שלא יגלשו לתקרית דיפלומטית.

מה עשתה אמא באותו יום יחיד בשנה, שבו שהתה בבית הדודה בפולין?

ראשית לכל הביאה לדודה לוח יהודי, כדי שתדע אימתי חלים חגי ישראל. במשך השנה צילמה אותנו אמא בהזדמנויות שונות ויהודיות, כמו בהדלקת נרות חנוכה, ועתה הביאה לדודה את התמונות - כדי שהיא ובתה תראינה הווי יהודי ורגש של 'אידישקייט'. היא גם נתנה להן שוקולד וסוכריות ללא סוכר, מוצרים שאין בפולין. והרבה גרביים - שמשקלן קל, והדודה היתה מוכרת אותן בשוק השחור.

הקשר התמידי שאמא הקפידה עליו, חיבר את השתיים לבל תתנתקנה מהעם היהודי.

***

בהלוך, היתה אמא נוחתת בשדה התעופה בוורשה ומשם נוסעת בטיסה פנימית אל העיר קראקא. באותה דרך היא שבה לוורשה וטסה משם לארצות-הברית.

בשדה-התעופה ארע לאמא פעם מאורע מפעים, עוצמתי ורב-מסר:

אמא המתינה בשדה התעופה העלוב של וורשה. לפתע נשמעה הודעה כי הטיסות מתעכבות עקב סופות שלגים עזות. הנוסעים ישוכנו בינתיים בבית מלון.

כל זוג נוסעים קיבל חדר במלון. אמא בקשה לשהות עם אשה, ונשלחה לישון בחדר אחד עם סטודנטית פולניה בשנות השלושים, שתיכננה לצאת ולבקר בעולם הגדול. כאשר ישבו יחד בחדר, הן פתחו בשיחה.

אמא היתה אשת-שיח מרתקת, ומצאה עם כל אחד שפה משותפת. האדם המלומד ביותר יכול לחוות במחיצתה שעות מרתקות; היא היתה בקיאה בפרקי היסטוריה שלמים של עמים ואומות, ידעה למשל לחזור בעל פה על שמות נשיאי ארצות-הברית והשנים שבהן חיו ופעלו...

לעומת-זאת, גם האדם הפשוט ביותר, כמו עוזרות הבית - חשו נוח ונעים במחיצתה, כאילו היא חברתן הטובה. היא העניקה לכל מי שבאה עמה בשיחה את התחושה כי היא שוות-ערך אליה, ומעולם לא התנשאה.

שעות ארוכות בילו אמא והסטודנטית הפולניה בשיחה. אמא חיכתה לרגע שהגויה תשכב לישון; שהרי עליה להתפלל תפילת מעריב, וחלילה שהגויה תראה אותה בתפילתה ותבין שהיא יהודיה...

באותה עת, נהגה אמא להתפלל שלוש תפילות ביום.

בשנים שבהן היתה מטופלת בילדים קטנים, אמר לה אבי זצ"ל: "אֵם לילדים קטנים אינה מחוייבת בתפילה; אבל תהלים תאמרי תמיד. פרק, או שניים".

משגדלנו מעט התפללה אמא שחרית, מנחה וערבית. כמו כן סיימה מדי בוקר לפני תפילת שחרית את ספר התהלים בלא הפסקת דיבור - דבר שנודע כסגולה. בערך בעשרים שנותיה האחרונות - סיימה פעמיים מדי יום את ספר התהלים. פעם אחת לפנות בוקר ברצף בלא להפסיק בדיבור, ובפעם השניה במשך היום, כשהיא מצרפת פרק לפרק בכל רגע פנוי.

עתה ניצבה אמא בפני דילמה. את קריאת שמע יכלה לומר תחת לשמיכה - אך שמונה עשרה היא תפילת העמידה, והיא הסתכנה בגילוי יהדותה. האווירה בפולין היתה קומוניסטית קיצונית, והפחד רב. מדובר היה אפוא באונס, בפיקוח נפש!

מאידך - איך תוותר על קביעות של תפילה מדי לילה?

בתוכה התנגשו וסערו הקולות, דעות לכאן ודעות לכאן... לבסוף גברה התחושה - כי היא אינה מסוגלת לבטל את מנהגה, רק בגלל גויה עלובה אחת!

"סליחה" - כך אמרה לשכנתה לחדר - "לפני שאני ישנה, עלי לומר משהו". והיא נעמדה בפינת החדר והתפללה.

כשאמא נצבה להתפלל היא דמתה לחייל העומד בפני מפקדו. ברצינות וביראה שטחה תפילתה, בלא נוע ובלא דמעה דיברה עם הרבונו-של-עולם.

אמא היתה תמיד אשה מאופקת, אצילה ומלכותית. ידענו כי בתוכה מפכים מעיינות של רגש אשר התבטאו בעיקר בכתיבת שירים ופואמות. אהבתי לקבל את מכתביה מלאי האהבה, בהזדמנויות ששהיתי במרחק מן הבית. אך בחיי היום יום היא הגבירה את השכל על הרגש, וכנראה בזכות הנהגה זו הצליחה בס"ד לשרוד את אימי השואה ויתר תלאות חייה.

בתפילותיה הזכות זכתה לסיעתא דשמיא רבה. היה לה "קשר ישיר" עם בורא עולם, וגם אל רבי שמעון בר יוחאי. בעת שהמתינה לאוטובוס, היתה מבקשת בפשטות: "ר' שמעון, א טרמפ" - והרכב הגיע בתוך דקות.

נהגנו לבקש ממנה, כשנזקקנו לדבר מה - "אמא, בקשי מר' שמעון טרמפ..."

עמדה אמא והתפללה לפני בוראה בגוב האריות הקומוניסטי, ובתוך כך היא הרגישה איך עיניה של הגויה חודרות ומפלחות את גבה - - -

פיק ברכיים תקף אותה, והיא היססה אם להמשיך, אם לסיים... מי יודע מה מצפה לה כאשר תפסע שלוש פסיעות אחורנית?

בלית ברירה - סיימה את תפילתה... ואז שיגרה הגויה לעברה שאלה נוקבת: "מה עשית?"

ואמא, בלא דרך מוצא אחרת, השיבה לה: "אני מאמינה בבורא עולם!"

הגויה הביטה בה במבט מוזר: "מה פרוש מאמינה? ומיהו בורא עולם?" שאלה.

במשך כל אותו הלילה ישבה אמא והסבירה לגויה מיהו בורא עולם ומה זו אמונה. הן לא עלו על יצוען כלל! בנועם ובנינוחות סיברה את אוזנה של הגויה בדברים הרחוקים ממנה מרחק שנות אור, כשהיא דואגת שהגויה לא תחוש כלפיה עויינות.

בבוקר, בטרם נפרדו ויצאו לשדה התעופה, הפליטה הגויה לאמא משפט קצר: "**אני מקנאה בך** - - -"

טובה תחת רעה

אמא היתה רבנית אצילת-נפש ויראת השם, אשת חיל מופלאה וגם רבת פעלים. קשה להקיף את מעשיה הנעלים ופעולותיה הנאצלות. היא הרבתה להגדיל תורה, חסד והטבה - ולא היו לכך גבולות. היו שכינו אותה "גברת תאצ'ר" - כי בעוצמות-הנפש יוצאות-הדופן שלה, הזכירה להם את ראש ממשלת אנגליה.

אמא נשאה בעול הכבד של חברת "ישמח משה", שהיתה חברה קבלנית במלוא מובן המילה. בביתנו התקיימו כסדר פגישות עם מנהלי חברות ואנשי עסקים, היא ביקרה רבות בבתי משפט וניהלה מערכות עם עורכי דין ורואי חשבון.

תקופה מסויימת נקלעה חברת "ישמח משה" לקשיים ועמדה לפני פשיטת רגל. בשלב מסויים מכרה אמא נכסים לחברת "אפריקה ישראל".

עד מכירת הנכסים היה מצבנו ממש קשה. הגענו לפת-לחם. יום אחד הגיעו עובדים מחברת החשמל כדי לנתק את הזרם מביתנו - - -

אמא יצאה אל חדר-המדרגות, פנתה אל שליח החברה ואמרה לו: "רק רציתי שתדע שאני אלמנה, אם לחמשה ילדים. כרגע אין לי אפשרות לשלם - אבל בעז"ה יהיה לי. אם זה תפקידך - תעשה מה שאמרו לך. רק רציתי שתדע..."

התעוררו רחמיו של האיש והוא הלך מן המקום בלי לנתק.

כוסות השתיה בביתנו היו גביעי לבן ריקים. היינו שוטפים אותם ומשתמשים שוב ושוב, כי לא היה די כסף כדי לרכוש כוסות! היינו ילדים שובבים ומלאי שמחת חיים, הכוסות נשברו בזו אחר זו, ומכלי הלבן הריקים היוו פתרון.

לא חשנו מסכנים כלל וכלל. כשחברותי שאלו אותי מדוע אנו שותים ממכלי לבן ריקים, הסברתי להן את מה שאמרה לנו אמא: "הכוסות הרגילות נשברות מהר. לא חבל? כשנגדל, יקנו כוסות רגילות".

***

אמא ראתה תמיד את הטוב בכל דבר, ואת החיובי שבכל אדם! היא לא דיברה סרה באיש.

מתוקף תפקידה כמנהלת חברת "ישמח משה", היו גם מקרים של אנשים שציערו אותה, אך היא לא דיברה עליהם רעות. להיפך: סייעה בידם באופנים מופלאים שאי אפשר לפרטם עלי-ספר.

מעשה באדם אחד שהיו לו טענות כלשהן. הוא עלה לביתנו והחל לצעוק בקולי קולות, ובשלב מסויים נטל כסאות והשליך אותם. אני, כילדה קטנה, הייתי מבוהלת מאוד מכל הנעשה.

אמא אחזה בכפי וירדה אתי אל השכנה המסורה. נקשה על דלתה ובקשה שתכניס אותנו ותנעל את הדלת. שם חיכתה יחד עמי, עד ששמענו שהאיש יורד במדרגות. "מסכן" - אמרה לי אמא - "הוא לא שלט בעצמו ולכן נהג כפי שנהג". כך סינגרה עליו.

כעבור זמן קצר הגיע האיש לבקש את סליחתה של אמא... והיא עברה לסדר היום, בלא לעורר שערוריות כלשהן.

אדם אחר היה מציק ומצער אותה מאוד. כעבור זמן הוא נזקק לעזרה כספית להכנסת כלה עבור בתו - ודווקא היא, בחשאי ובסתר, גייסה עבור הכלה את הסכום כדי שתוכל להיכנס אל החופה...

***

אמא היתה עבורנו דוגמא וסמל להכנסת אורחים. אל ביתנו היו מגיעים אנשים מכל הסוגים, גם כאלה שלא נחנו בבינה יתרה. הם הרגישו מאוד "היימיש" ובמהלך התפילה, בהפסקות כמו ב"קריאת התורה" היו נכנסים, פותחים מקררים, שולפים מאכלים טעימים ואוכלים בתאבון...

לפעמים החביאה אמא מעדנים במקרר אחר, בדירה הסמוכה - אבל הם הצליחו להגיע גם לשם, להוציא ולאכול. לא פעם הדבר הפריע לנו הילדים, אך אמא הרגיעה והסבירה בנועם: "גם אם להם אין את הדעת כיצד לנהוג, **אנו** צריכים להיות בעלי מידות טובות".

אמא מצאה את השפה ללבו של כל אחד. בגאונותה, היא הצליחה לקלוט שפות כמו מרוקאית ואיטלקית, וכך יכלה להרעיף חום ומילות קירוב ונוחם על עולות ממרוקו שהתגוררו ב"גני תקווה" ע"י קרית "ישמח משה", ולהפיח בהן תקווה ועידוד. היה זה להן לכבוד להיות בחברת הרבנית המוערצת עליהן; הן הוקסמו מהתום, היושר, נקיות הדעת והחביבות של אמא.

הגניבה

אמא חשה בדברים העומדים לבוא, ולפעמים חלמה על העתיד להתרחש. להלן דוגמאות מופלאות אחדות:

בימי נעורי נסעה אמא מדי פעם לחו"ל לערוך מגבית עבור הכולל,

ושהתה שם תקופות ארוכות לצורך טיפולים. אני התארחתי רבות בבית אחי האדמו"ר שליט"א בקרית "ישמח משה".

בזכות אמא הכל נעשה בצורה חווייתית, ולא חשתי מסכנה או מקופחת. כאשר אמא שבה ארצה לחגים או לשמחות, היא היתה עמוסה במתנות. בחופשות הקיץ שהיתי ב"קעמפ" בחו"ל, וחוויתי חוויות מעניינות.

בביתנו הגדול והריק ישן בחור יתום. והנה, באחד הימים התקשרה אמא אל אחי, האדמו"ר שליט"א, ושחה לו בדאגה: "רבי (-כך כינתה אותו, בכבוד ויקר), מה עם הגניבה?"

אחי שליט"א שהתגורר בבניין אשר מול ביתה, השיב בשאלה: "איזו גניבה?"

"ספר לי. אל תחשוש, אני יודעת שהיתה גניבה" - אמרה אמא בנימה ודאית.

אבל הרבי באמת שלא ידע ממאום: "איני יודע, לא היתה כל גניבה".

"עלה נא לבית, ותבדוק!" ביקשה אמי. "חלמתי, שהתרחשה גניבה בבית!"

אחי הרבי התקשר אל הבית, ופנה אל הבחור בשאלה: "יצחק, מה נשמע?"

"הכל בסדר" - לא הבין הבחור.

"תבדוק אם הכל בסדר בדירה. הרבנית אומרת שחלמה, כי היתה גניבה" - ביקש הרבי.

הבחור בדק את הבית על שני אגפיו, וראה כי הכל עומד על מכונו. לא ארע דבר.

אחי התקשר אל אמא ודיווח לה שהכל בסדר.

לילה לאחר מכן ארעה פריצה. גנבים חדרו לביתנו. למחרת היתה אמא צריכה לשוב הביתה.

במהלך ליל הפריצה התקשר הבחור ותמה: "רבי, מדוע מטרידים אותי? שוב ושוב מתקשרים ומנתקים!"

התברר שהגנבים ניסו לבדוק מי וכמה נמצאים בבית. למחרת גילינו כי כל כלי הכסף נגנבו. היה זה רכוש יקר מפז - - - בביתנו היו כלי כסף בעלי ערך רב, חלקם מגדולי הדורות עוד מלפני השואה.

האדמו"ר שליט"א התקשר מיד להזעיק את המשטרה, כי אין לגעת בחפצים עד בוא המשטרה, כדי שטביעות האצבעות של הגנבים לא יטושטשו; הוא ביקש מהשוטרים לבוא בהקדם האפשרי, שכן הרבנית עומדת לשוב מחו"ל ויש לסדר את המהומה לפני בואה, ולהשיב כל חפץ על כנו.

השוטרים התמהמהו משום-מה מלהגיע, ואמא חזרה לתוך האנדרולומוסיה שהשליטו הגנבים.

בשדה התעופה סיפרנו לה כי גנבים ביקרו בבית והבלגן גדול. היא היתה רגועה כי היתה לה כבר ההכנה הנפשית, בגלל החלום. אך אנו - היינו נרעשים ונסערים.

למחרת הגיע חוקר משטרתי לביתנו. אמא ישבה ופירטה לו אודות כל הפריטים הגנובים, כשהיא מדייקת בעיטורים ובכל פרט מזהה. החוקר התפעל מאוד מזכרונה החד של אמא ויכולת התיאור שלה.

אמא היתה כאובה ביותר. אבי, הרבי זצ"ל היה קשור מאוד אל חפצי הקודש, והיעלמותם כאילו העלימה מהבית חלק ממנו. שווי הגניבה נאמד בכחמישים אלף דולר, במושגים של אז.

השוטרים עשו כל מאמץ כדי ללכוד את הגנבים. הם הצליחו לעלות על עקבותיהם, ערכו עמהם עיסקה והחזירו את כל החפצים. כלי הכסף

היה קבורים בפרדס שהשתרע מאחורי ביתנו (כיום כביש המכבית). הכלים היו עדיין נתונים בתוך סדין שהגנבים הסירו מאחת המיטות.

השוטרים היו מרוצים מאוד כי מבצע לכידת הגנבים והשבת החפצים הוכתר בהצלחה. הם הצטלמו עם הפריטים ועם בני משפחתנו, ואנו שמחנו כי הסיפור הגיע לסיומו באופן הטוב ביותר, בחסדי ה׳.

בודדות באיזור עֲרָבִי

הטלפון בבית אחי האדמו״ר צלצל, ועל הקו היתה אמא מאמריקה: ״מה קורה עם אסתר, האם היא שומרת על עצמה? הכל בסדר איתה?״ שאלה בדאגה.

באותו היום יצאתי לטיול בטבריה יחד עם שתי חברותי והתארחנו במלון ״פלורידה״ של משפחת לוריא. במהלך היום הצטרפנו לקבוצה ששהתה במלון ויצאה לטיול. הקבוצה נפרדה מאיתנו בשעת לילה, ואנו נותרנו ״תקועות״ באיזור ערבי בחיפה.

היינו שלוש בנות בודדות, בשעת לילה חשוכה, כשסביבנו מתהלכים ערבים רבים - - -

עמדנו נפחדות ואובדות-עצות.

לפתע עצרה לידינו ניידת משטרה ואנו נבלענו במהירות בתוכה, מבקשות למצוא מחסה מפני הסביבה העויינת. לפליאתנו, בתוך הניידת היו שני חסידי גור מתנדבי שיטור. הם התעניינו לדעת מה מביא אותנו לאיזור זה.

סיפרנו כי נפרדנו מבני קבוצתנו, ועלינו לשוב אל בית המלון בטבריה. האברכים ניסו לחפש עבורנו קו תחבורה לטבריה אך לא הצליחו, ולכן נשארנו לישון בחיפה, בבית משפחתו של אחד האברכים.

ואמא הרגישה כל זאת!

הצד היפה שבחיים

כשחלתה אמא קשות בעינה, היה צורך לעקור את העין ולשים תחתיה עין מלאכותית. את הניתוח ביצעו בארצות-הברית, במהלכו שתלו לה עין זמנית ולאחר-מכן עין תותבת "קבועה" שתדמה לעינה הטבעית.

באותה עת עסקתי באומנות. אמא כתבה לי במכתביה בהתפעלות: "אסתר, את חסרה כאן. היית כל-כך נהנית לראות את העבודה שהמומחים מבצעים בבית-החולים בהכנת העין, זו ממש אומנות! היית מתפעלת מהדיוק בו הם עובדים, איך מעבדים את הצבעים... בטוחני שהיית אוהבת לראות את סגנון האומנות הזה".

כך היא כתבה לי, מלאת חיוניות; כך היא הפכה את הטיפול במחלה שלה למשהו אומנותי ומפעים...

בחוליה האחרון שלחו אותנו לטקסס, כדי לטפל בכבד. הרופא שטיפל בה היה ישראלי בוגר "הדסה", שזכר את אבא כמטופל בבית-החולים הירושלמי.

זה המקום להזכיר את מסירותה המופלאה של גיסתי הרבנית חנה מינדל טייטלבוים ע"ה שנפטרה לפני שנתיים ממחלה קשה. אין לתאר עד כמה היא התמסרה לאמא. היא זו שעמדה בקשר עם הרופאים וליוותה את אמא לבית-החולים בטקסס, השוכן במקום נידח ומרוחק.

גיסתי ע"ה שהיתה מטופלת בתינוק קטן רכשה לתינוק סלקל מתקפל במיוחד עבור הנסיעה, עזבה את הבית עם תינוקה ונסעה עם אמא ע"ה לבית-החולים. היא שהתה עמה בתקופת האשפוז ועמדה לצידה במסירות במסכת הבדיקות והטיפולים.

לאחר הניתוח הראשון שעברה אמא ע"ה, אך טבעי היה שהיא תנוח ותחלים בבית אמה של גיסתי ע"ה - המחותנת הרבנית געלדצעהלער ע"ה (נפטרה בר"ח כסלו תש"ע), בתו של הגאון רבי אליהו דסלר זצ"ל שאירחה את אמא ע"ה במסירות יוצאת דופן.

***

בית החולים שבו טופלה אמא ממוקם ביוסטון, בקרבת מקום ל"ספייסנטר" - מרכז החלל, המקום שממנו ממריאות החלליות לעבר החלל החיצון.

אמא כבר ידעה אז כי מחלתה סופנית. בתחילה העדיפה שלא לטפל, היא טענה: חבל על הכסף שלא יישאר עבור הילדים... לאחר מכן החליטה, כי לא תוכל למות בלא שתדע שעשתה את השתדלותה. אדם צריך לעשות את שלו ובידיו של הקב"ה מפתח החיים.

ביוסטון, בדרך אל הרופא, היינו חייבים לנסוע איתה לתחנת החלל ולראות את החלליות. "להיות בקרבת מקום לחלליות ולא לבקר שם - זו ממש החמצה!" - טענה אמא, ולמרות מצבה ביקשה שניסע לשם, שנראה בנפלאות הבריאה ושנצטלם בתוך החללית.

כך חייתה אמא את שארית חייה בחיוניות ובשמחה, וזכתה להיות עצמאית ובלתי תלויה עד יומה האחרון.

תמיד אמרה לי, כי היא מבקשת מה' שבזכות התהלים שהיא אומרת מדי יום - לא תזדקק לבריות. היא ראתה את אבינו זצ"ל במצביו הקשים בהם נזקק לעזרה, והפילה תחינתה לפני ה' שלא יהא צורך לשמשה ולסעדה. או לחיות, או למות - ביקשה. ואכן, למרות מחלותיה הקשות הלכה בכוחות עצמה עד יומה האחרון ולא נזקקה לעזרה.

***

כל השנים רציתי שאמא תעלה את זכרונותיה על הכתב. היא היתה מתבטאת בכתיבה ברגש רב - לעומת דיבורה השקול והמאופק, באמצעותו שרדה בס"ד את הנסיונות הקשים.

דווקא משום כך היא התקשתה לכתוב את זכרונותיה. קשה היה לה להתעמת בכתיבה עם רגשותיה העזים הסוערים כים ועמוקים כתהום,

בנוגע לחוויותיה המחרידות בימי השואה. המחברת והעט שהכנתי לה עמדו מוכנים במקומם הקבוע במטבח - בלא שתגע בהם...

ביום תשעה באב, כאשר שהתה אצל אחי הרה"צ מסאסוב-מאנסי שליט"א היא החלה לספר, ודבריה נשמרו בקלטות. זו היתה הפתיחה לסיפור שהוקלט בהמשכים במשך השבועות הבאים.

ותשחק ליום אחרון

שלושה שבועות לפני פטירתה הגיעה ארצה להשתתף בשמחת הבר-מצוה של נכדה, הרב יוחנן טייטלבוים שליט"א, בן אחי הרה"צ ר' שלמה האדמו"ר מאלעסק שליט"א. למרות חוליה האנוש, בקושי יכלה להלך על רגליה - היא לא וויתרה, טסה והגיעה להשתתף בשמחה.

באותה עת נפטר בעלה של שכנתי והותיר אותה מטופלת בילדים רכים. אמא דברה אתה בטלפון במשך שעות וחיזקה אותה; סיפרה לה מנסיונה היא בגידול ילדים בלא בעל ואבא; על שליחות-הקודש העליונה והכוחות שמקבלים משמים. כך, עד שהרגישה כי נסכה באלמנה עוז ותעצומות הדרושים לתפקידה הגדול.

האלמנה, ששאבה עידוד רב מהדברים, לא העלתה בדעתה שמצבה של אמא כה גרוע...

שלושה שבועות לאחר-מכן שחה השכנה בכאב ובהערצה: "לא העליתי בדעתי שהרבנית דיברה אתי כשהיא ממש על ערש דווי... היא דיברה בשלווה וברוגע מופלאים והעניקה לי כל-כך הרבה כוחות. מהיכן?!"

***

בימיה האחרונים שהתה אמא בבית משפחת קוסוביץ בארצות-הברית. היא שבה וחזרה ואמרה: "קוראים לי, קוראים לי..." ככל הנראה

היו אלה נשמות יקיריה משמי מרומים, שציפו לבואה של נפש יקרה, אשר הקימה דורות-המשך למשפחה המפוארת שנגדעה.

יום אחד פנתה אמא ממיטת חוליה אל הגויה ששהתה בבית: "פתחי את החלון, ברצוני לראות מי קורא לי".

הגויה נבהלה מאוד, מיהרה אל הגב' קוסוביץ ואמרה לה כי מלאך המוות בבית... היא חוששת להיות עם אמא לבדה בחדר!

מאז, לא חזרה אמא לומר כי קוראים לה.

אמא היקרה והצדקת לא חששה כלל מהמוות. היא שחקה ליום אחרון כי הכינה לעצמה מטען אדיר של מצוות ומעשים טובים, תוך התגברות מתמדת על כל מכשול וכל נחשול בחייה הסוערים.

בשבת קודש פרשת תרומה שהתה בבית משפחת קוסוביץ שיחיו. במוצאי שבת סעדה עמם סעודת "מלווה-מלכה". ביום ראשון בבוקר נעורה משנתה, אמרה "מודה אני" ונטלה ידיה, אך כאשר קמה מן המיטה איבדה לפתע את הכרתה. היא הובהלה לבית החולים.

בערב - אור ליום ב', ו' אדר א', יצאה נשמתה בקדושה ובטהרה.

עמדנו שם סביב מיטתה, למעלה ממניין מבני משפחתה ואמרנו בבכי את תפילת "נשמת", קריאת שמע, וידוי ופסוקי יחוד. הרגשנו זכות מיוחדת ללוות את אמא שלנו הצדקת שהגיעה ליעדה לאחר נתיב יסורים ארוך, להימצא במחיצת הנשמה המזוככת והטהורה העולה ומתעלה לשמי מרומים לשבת בהיכל הצדקניות מדורי דורות.

תהא נשמתה צרורה בצרור החיים, וזכותה תגן על כולנו.

פרק כ"ו

חייצ'י

הרבנית אסתר רבינוביץ תליט"א מציבה יד ושם לנפש יקרה ומספרת על מעיינות של חסד ואהבה שנבעו מלבה של אמה ע"ה, על תעצומות נפש ובטחון. אלו דברים שאין להם שיעור, אין להם גבולות - - -

הן הגיעו יחד לבית היתומות באקס-לה-בן, אודות מוצלות מתבערת השואה. שתי שרידות תלושות, שנצמדו זו לזו בקשר בל יינתק. חייצ'י (שם אמיתי) ולאה'לה (שם בדוי).

אמא ע"ה הכירה את חייצ'י מטארנא; חייצ'י היתה חברתה של אחת מאחיותיה הגדולות של אמא. בתור מדריכה באקס-לה-בן, התמסרה אמא לשתי החברות והעניקה להן ברוח ובגשם (אף שהיו מבוגרות ממנה). גם הרבנית מילר התמסרה ככל-יכולתה.

אט-אט עזבו הבנות השרידות את בית היתומות, אומצו בבתי משפחות, או התחתנו ובנו בתים. רבות מהבנות עלו לארץ ישראל או התפזרו בעולם הגדול.

והנה התברר שלאה׳לה חולה במחלת ניוון שרירים, ולא תוכל להקים בית. חייצ׳, לעומתה, היתה נערה מוצלחת, אינטלגנטית ומרשימה ובעלת מידות תרומיות. היה לה ייחוס רם, היא התייחסה בין היתר אל ה״חוזה״ הקדוש מלובלין זי״ע. חייצ׳ גדלה עד השואה במשפחה מכובדת, מיוחסת ובעלת אמצעים; כל משפחתה נספתה במלחמה הנוראה.

היו לחייצ׳ כל הנתונים לקבל שידוך מצוין, והצעות שידוכים מכובדות אכן זרמו אליה.

אבל היא, בליבה הטוב והחומל, ריחמה מאוד-מאוד על לאה׳לה המסכנה והחולה ותמכה בה בכל לב ונפש. לאה׳לה מצידה הפכה להיות תלותית לחלוטין בחייצ׳. משהגיעו הצעות השידוכים החשובות, היתה לאה׳לה מסבירה לחייצ׳ עד כמה השידוך אינו מספיק ראוי לה.

כך נשארו חייצ׳ ולאה׳לה צמודות זו לזו. הבנות כולן התפזרו, כל אחת מצאה מנוח לכף רגלה - ורק השתיים נשארו לבדן, בלי כתובת להגיע אליה.

הממשל הצרפתי פרש חסותו על שתי הפליטות הגלמודות ונתן להן אזרחות צרפתית. הלשכה הסוציאלית הצרפתית נטלה את האחריות עליהן וסידרה עבורן פיצויים מגרמניה.

ה״קיבוץ״ באקס-לה-בן נסגר והשתיים הועברו להתגורר במושב זקנים צרפתי. הן קיבלו שם חדר שהפך להיות ביתן. לא נוכל לשער, איך מרגישות שתי פליטות צעירות גלמודות, אחת מהן חולה בניוון שרירים - בתוך מושב זקנים גויי.

שתי משפחות דאגו לשרידות הבודדות: משפחת ראש הקהל בצרפת, הרב לדרברגר, והרב משה לבל ואשתו רחל שהתגוררו בפאריז. מדי פעם הם היו מבקרים את השתיים ורואים את שלומן. במסירות רבה דאגו לאודות המוצלות, והיוו בשבילן מגדל של אור.

כך חלפו להן השנים, כאשר חייצ׳ ולאה׳לה מעבירות את זמנן בין

כתלי מושב הזקנים. חייצ׳י, שהיתה אנינת טעם ומוכשרת, יצאה לעבוד כתופרת בסלונים יוקרתיים.

את מיטב זמנה וכוחותיה הקדישה חייצ׳י במסירות נפש לטיפול בחברתה החולה. מחלת ניוון השרירים של לאה׳לה החריפה מיום ליום וחייצ׳י הפכה להיות צמודה אליה ולא נחה מלהקל ולעזור ככל יכולתה.

במשך השנים היתה אמא מבקרת אותן במושב הזקנים. כאשר טסה מארץ-ישראל לארצות-הברית, כדי לערוך מגביות עבור ה״כולל״ בישמח-משה או לצורך טיפולים, היתה עושה תחנת-ביניים בצרפת במיוחד כדי לבקר במושב הזקנים הצרפתי ולראות את שלום הבנות הגלמודות.

היתה זו מין ״צוואה״ שריחפה בחלל ואפפה את ניצולות (וניצולי) השואה: **אחיות היינו לצרה, ואחיות נישאר.** עלינו להמשיך ולדאוג זו לזו כל החיים! הניצולים דאגו במיוחד לבודדים שלא הקימו משפחה, וחשו כלפיהם חובה קדושה שאי-אפשר להפר אותה.

***

אני זוכרת את עצמי כילדה קטנה, שומעת את אמא מדברת בטלפון בקול מודאג: ״מה קרה לחייצ׳י וללאה׳לה? מדוע אין קשר איתן? זמן רב לא שמעתי דרישות-שלום מהן!״

משפחות לדרברגר ולבל מצרפת עדכנו את אמא, כי השתיים פשוט לא פותחות את דלת חדרן במושב הזקנים!

שוב ושוב נקשו על הדלת, אך אין קול ואין עונה. לבסוף החליטו בני משפחת לדרברגר כי אין מנוס, אלא לפרוץ את הדלת. משטרת צרפת הוזעקה, הדלת נפרצה והשתיים נמצאו בתוך החדר. חיות, קיימות ומבועתות.

כי אל מחלת ניוון השרירים של לאה׳לה, הצטרפה מחלת הרדיפה. היא רעדה מפחד, שמא מגיעים הגרמנים לקחת אותה על המחנה. כדי

שזה לא יתרחש, נעלה את הדלת על כל צרה שלא תבוא. היא סחפה את חייצ'י לתוך מערבולת הפחדים מפני הנאצים שעלולים לבוא שוב - והשתיים העדיפו לחיות מאחורי דלת נעולה.

"ישר לבית החולים" - פסקו השוטרים, וכך עשו. נטלו את שתי הבנות, החולה והבריאה, אל בית-החולים.

מכאן ואילך קיבלו לאה'לה וחייצ'י תרופות וסמים וגם מכות חשמל - - - כך טיפלו הצרפתים בניצולות שואה אומללות. כך סיממו אותן.

הרשויות המשיכו לקבל את הפיצויים עבור השתיים מגרמניה והעבירו למנהל מושב הזקנים, שם היו השתיים רשומות. המנהל הפריש עבורן כסף כראות עיניו.

כל העת היו אמא וחברותיה המודאגות עומדות בקשרי מכתבים וטלפונים. אמא ע"ה, משפחות לדרברגר ולבל עשו כל מאמץ לשכנע את מנהלי בית-החולים לשחרר אותן - ובינתיים נפטרה לאה'לה החולה והמסכנה.

בשלב זה נפלה חייצ'י ושברה את האגן. היא טופלה, ושבה להתגורר בגפה במושב-הזקנים. בשבתות היתה מתארחת בבתיהן של משפחות לבל ולדרברגר. מדי פעם התארחה בבתי הצדיקים המפורסמים - הרה"צ ר' איציק'ל מפשעוורסק זצ"ל והרה"צ אב"ד שטראסבורג זצ"ל.

חייצ'י הוסיפה לחיות תחת אפוטרופוסות צרפתית, ונאסר עליה לצאת מן המדינה. היא לא היתה ברשות עצמה - אלא באחריות הלשכה הסוציאלית. במילים אחרות: "אישיות תחת חסות" - שמבחינה חוקית אינה עצמאית.

השנים שבהן עשתה חייצ'י במחיצת חולים, הסמים והתרופות שהלעיטו אותה, בנוסף לחמש וחצי שנות שואה איומות - כל אלה הותירו בה את רישומן ונפשה נשסעה אף היא. חייצ'י הפכה להיות חשדנית מאוד, היא חיה בצל התחושה כי כל העולם נגדה, והנה-הנה תיכף יגיעו אליה הגרמנים.

אמא השקיעה מאמצים וכוחות נפש, עד אשר הצליחה בעזרתן של משפחות לבל ולדרברגר לשכנע את הרשויות - שיאפשרו לחייצ׳י לצאת לביקור בארץ ישראל. היה זה תהליך איטי ומורכב, אך המאמצים נשאו פירות. את הכרטיס רכשו החברות במשותף, ואת עול האירוח נטלה אמא על עצמה.

אמא היתה אלמנה מטופלת בילדים, עסוקה מאוד בבית ומחוצה לו, כרבנית בעלת מחוייבויות, מצוות ומעשי חסד חובקי עולם. גם עול ניהול חברת ״ישמח משה״ היה מוטל על כתפיה. למרות זאת היא זו שהקדישה את עצמה ״להרים״ את הפרוייקט של ביקור חייצ׳י בארץ-ישראל. היא ניהלה את הקשרים עם משפחת לדרברגר בצרפת, והם תיאמו עם הרשויות והשיגו את האישורים מהעובדת הסוציאלית, האפוטרופוס, השופט ועוד. אמא נטלה על עצמה את האחריות שחייצ׳י תטופל כראוי וגם תחזור.

משפחת הרה״ג ר׳ מאיר מילר זצ״ל התנדבה לארח את חייצ׳י בימות החול - בהם היתה אמא עסוקה, ובשבתות ובחגים תוכנן שהיא תתארח בביתנו.

למחרת יום הכיפורים נסענו לשדה התעופה, כדי לקדם את פניה של חייצ׳י ולהביא אותה אלינו.

דף חדש נפתח בחייה של חייצ׳י. טוב היה לה בארץ-ישראל, בין היהודים. היא זכתה אצלנו לכבוד מלכים! אמא הסבירה לנו: ״חייצ׳י חשובה מאוד-מאוד, דעו לכם כי מוצאה מבית רם ומיוחס, ואני מבקשת שכולכם תכבדו אותה כראוי לה״.

היינו מסתכלים עליה כעל קדוש מעונה. ריחמנו עליה ונתנו לה כל מה שרצתה והצטרכה. אך היא בעצמה לא דרשה כמעט דבר. היו בה עדינות ואצילות מיוחדים, שהתבטאו בין היתר בשתיקות הממושכות שלה.

אמא רצתה שהיא תיראה טוב, ולכן שלחה אותה לצבוע שערותיה. אני כנערה התלוויתי אליה אל הספרית בפתח-תקווה.

כאשר הספרית עסקה במלאכתה, היא התעניינה אצל חייצ'י לשמה ולשם משפחתה.

"וינברג" - השיבה חייצ'י בחוסר חשק.

זה 'בדיוק' מה שהיה חסר לנו...

במשך כל הדרך חזור, מפתח תקווה ועד לקרית ישמח משה, שבה חייצ'י וחזרה באוזני בחרדה: "למה היא שאלה אותי איך קוראים לי? היא רוצה להודיע להם, לגרמנים, עכשיו הם ידעו איפה אני, היא תגלה להם. מה אכפת לה איך קוראים לי? למה היא שאלה אותי?"

היא היתה נסערת, ואני התביישתי כל-כך. ישבנו באוטובוס, בין החילוניים. ידענו שעלינו להיראות במיטבנו ולעשות 'קידוש ה'. והנה, מחזה שכזה...

אבל זכרתי - עלי לכבד את חייצ'י היקרה, היא אינה אשמה.

בכל פעם שחייצ'י נתקפה בחרדה מפני הגרמנים, היתה אמא מנסה להרגיע אותה: "חייצ'י, אנחנו כבר לא חיים שם"; פעם בתוקף ופעם ברוך.

באחד הימים החמיר המצב מאוד. אמא קמה ונסעה בבהילות באוטובוס לרופא בתל-השומר. הרופא נבהל: "רבעצין, מה קרה?" הוא שאל.

והיא התחננה אליו: "שמעני, דוקטור! יש לי פליטת שואה בבית, תן לי משהו בשבילה!"

"איני נותן תרופות באופן כזה" - אמר הרופא. "עלולים לכלוא אותי בבית הסוהר".

לבסוף לא הצליח הרופא לעמוד נגד תחנוניה ונתן את התרופה. "הכניסי לה בתה או במרק" - הורה.

אמא חזרה הביתה באוטובוס, לא היתה אפשרות של נסיעה במונית.

בתחילת הדרך לא ידעה חייצ'י שהיא נוטלת תרופות. אמא עשתה זאת בחכמה: רכשה טיפות של ויטמינים עבור בני משפחתנו, טפטפה לכל אחד בכוס ואמרה: "חייצ'י, את רואה, הנה אנחנו לוקחות ויטמינים. אני בולעת ויטמינים, וגם אסתי. וגם את תקחי".

והיא הסכימה.

התרופות השפיעו לטובה על חייצ'י, היא נרגעה ודעתה נחה.

פעמיים בשנה שהתה אצלנו חייצ'י בתקופות החגים, ותמיד הביאה איתה משהו יוקרתי כמתנה.

הביקורים היטיבו עמה מאוד, אבל, כאשר אך חזרה לצרפת והפסיקה ליטול את ה"ויטמינים" (כי לא היה מי שיעקוב אחריה, גם אם נטלה את התרופה לצרפת) - הכל חזר אליה.

***

תקופות השהות של חייצ'י בביתנו הלכו והתארכו. בתחילה היתה שוהה רק בחגים, לאחר מכן נשארה לחודשיים-שלושה, ולבסוף התארכה השהות לחצי שנה.

בהדרגה, לימדה אותה אמא להיות עצמאית. לקנות בעצמה במכולת, לבחור לבדה את הדרוש. בשלב מסויים החליטה אמא שכדאי לחייצ'י לגור כעצמאית בדירה משלה, שתוסיף להרגשתה הטובה. אמא שהתה רבות מחוץ לבית והיתה נוסעת לחו"ל, והעדיפה שחייצ'י לא תישאר בודדה ומשמימה בדירתנו הגדולה בת שמונה חדרים.

אמא הטובה שכרה לה דירה בת שני חדרים וחצי בקומה שמתחתנו. חייצ'י קנתה לעצמה במכולת ואכלה לבדה ארוחת בוקר. בצהריים עלתה לאמי עד הערב, אז היתה שבה לדירתה.

בתקופות שאמא לא שהתה בבית, נטלה גיסתי הרבנית מסאסוב תליט"א בקרית ישמח משה את תפקיד הפיקוח על חייצ'י (הם התגוררו בבניין ממול). וזו יריעה מופלאה בפני עצמה, של מסירות ואהבת ישראל ללא גבולות.

היתה חייצ'י יושבת בביתנו או בבית גיסתי בשעות הצהריים, מקפלת כביסה ומבצעת תיקונים. עבורנו היה זה רווח והצלה! כל העת אמרנו לה: "חייצ'י, בלעדייך לא היינו שורדים. את יד ימין שלנו". ואכן כך. היא הקפידה שלא לקפל בגד קרוע, אלא תיקנה אותו מיד. התיקונים היו ממש ברמה סלונית. קיפלה את הכבסים בחוכמה, על פי הגילאים והגדלים. ראו שהיא "בעלבוסטע", ונעים היה במחיצתה.

חייצ'י שמחה לעזור לנו, כך היא הרגישה כי אינה "נופלת" על אמא כמעמסה בלבד. זו הסיבה שאמא הפקידה בידיה את הטיפול בכביסות ובתיקונים.

היינו משתפים אותה בכל הקניות שלנו. היא בעצמה לא אהבה לצאת ולהסתובב, שכן היתה חשדנית מאוד כלפי הסביבה. כשחזרנו, היינו מראים לה מה קנינו, ומבקשים שתביע דעתה. היא הבינה וקלטה מיד מה נקנה בחנות יוקרתית ומה בפינה זולה. היא שמחה ונהנתה איתנו מאוד כשרכשנו דברים יפים וטובים, ומתוך פרגון ועין טובה ייעצה לנו כיצד להתאים את הבגדים.

אמא דאגה לה תמיד, שתיראה טוב. כשלעצמה, לא היתה חייצ'י זקוקה לכלום. בשביל מי? בשביל מה? אבל אמא השקיעה בה ללא גבול, ולאחר מעשה היתה חייצ'י נהנית.

***

למדנו עם הזמן כי אסור לדבר עם חייצ'י שום מילה אודות העבר, כי דבר זה מעורר ומביא את הסיוטים. רצינו כל-כך לשמוע ממנה אודות משפחתה של אמא, אותם היא הכירה היטב, אבל נבצר מאיתנו.

לא הרגשנו משוחררות במחיצתה. ידענו שהיא מסכנה. אמא היתה

מזכירה לנו באיזו משפחה מכובדת ומיוחדת גדלה חייצ'י - והנה ירדה לשפל המצב, להיות תלויה לחלוטין באחרים, ללא קרוב וגואל. חייצ'י היתה בשביל אמא צו חיים, לשמור עליה ולהעניק לה כל מה ששייך, עם הרבה כבוד. השתתפנו איפוא כולנו במבצע הגדול הזה.

כחמש שנים חלפו. במהלכם, הגיעה חייצ'י פעמיים בשנה למשך תקופות. במהלך השנים בדקה אמא, האם חייצ'י תוכל לחיות כעצמאית - בצמוד לפיקוח שלה, וראתה כי אכן כן. בשלב מסויים החליטה, כי כדאי שחייצ'י תבוא לגור בקביעות בארץ ישראל.

מישהו היה צריך לקחת את האחריות המוחלטת עליה, ואמא התנדבה. היא שאבה עידוד רב מחברתה הגב' אסתר בורשטיין תחי' שהיתה ידידת נפש למשפחתנו, ואודות כך יפורט בהמשך. חייצ'י עצמה היתה מרוצה מאוד מהסידור ולא גמרה להודות לאמא היקרה.

על חייצ'י ניכר החינוך הטהור שספגה בבית הוריה שבפולין. היא היתה יראת השם, מאוד מאוד "פרום". מדי יום התפללה את כל התפילות. שחרית, ולאחר מכן את כל התהלים ברצף. אזי הגיעה לאכול ארוחת צהריים, ובערב התפללה תפילת מנחה, מעריב וקריאת שמע. בשבתות היתה מתפללת בבית-הכנסת. בסוף ימיה התפללה את כל התפילות בבית. כך עד יומה האחרון.

היא היתה פדנטית, אצילית, מסודרת ונקייה במעשיה ובהליכותיה. הבינה את הניואנסים ונהגה בטאקט. גם פה נקי וטהור היה לה - מעולם לא דיברה סרה על אדם אחר ולא הלכה רכיל. נקיון פיה היה מדהים.

***

חייצ'י חזרה תמיד לצרפת כשהיא במיטבה. גם שם הסכימו שטוב לחייצ'י אצלנו, שהחיים כאן עושים לה טוב, שהיא משוחררת, נוסעת ובאה וחיה כאדם רגיל.

במהלך שנות הביקורים הארוכים של חייצ׳, ערכה אמא התכתבויות עם הממשל הצרפתי, וביקשה שוב ושוב שיסירו את האפוטרופוסות מעל חייצ׳. ״הסיפור עם הצרפתים צריך להיגמר״ - טענה אמא. משפחות לבל ולדרברגר סייעו לה בכתיבת המכתבים בצרפתית רהוטה. הם התמצאו בנבכי החוקים ועזרו לה לנסח את הטיעונים. גם הרבנית מילר היתה כל העת בתמונה, ומשפחת וייס מבני ברק.

אמא טענה כלפי הצרפתים, כי לחייצ׳ יהיה טוב יותר בחברת בני עדתה, בין אנשים שמכבדים אותה ורוצים להיטיב עמה. הצרפתים ביקשו הוכחות שטוב לה; שהיא אכן מסוגלת לתפקד כעצמאית, ועוד ועוד קשיים שהערימו ללא הרף. הם לא ששו לשחרר את חייצ׳; בתור אפוטרופוסים, קיבלו שלטונות צרפת עבורה את הפיצויים מגרמניה, ומהם שיחררו בשביל חייצ׳ כפי ראות עיניהם. אפילו את כרטיסי הטיסה לחייצ׳ פעמיים בשנה היו אמא וחברותיה מממנות מכספן שלהן, לאחר שערכו ביניהן ״מגבית״.

בתום מערכה בת שנים של התכתבויות ובקשות, עליות ומורדות, קבעו הרשויות תאריך לאבחונים פסיכולוגיים ופסיכיאטריים, ולדיון בבית המשפט - בעקבותיהם יוחלט אם חייצ׳ תשוחרר מאופוטרופוסות.

לקראת המשפט שרר מתח רב בין החברות המסורות, הן התפללו וביקשו מה׳ שהצרפתים יניחו לחייצ׳ ויתנו לה להתגורר בקביעות בין יהודים ולחיות כעצמאית בארץ ישראל.

אמא התכוננה להתלוות לחייצ׳ לצרפת לקראת הדיון המכריע. היא הכינה את חייצ׳ לקראת האבחונים, אמרה לה שיהיו חקירות שתי וערב, היא תצטרך לענות על שאלות מסובכות כי הצרפתים ינסו להכשיל אותה.

התאריך שנקבע על ידי הצרפתים ליומיים של אבחונים ודיונים, היה - יומיים לפני שמחת הבר מצוה של נכדה, הרב יואל טייטלבוים שליט״א, בן אחי האדמו״ר מסאסוב שליט״א.

אמא לא נסוגה והתכוננה לנסיעה. בנוסף לכך, ארע מפנה לא פשוט

בחייה: היא החלה להרגיש לא טוב בפעם השלישית. רק ארבע שנים קודם לכן הבריאה מהמחלה בעין, ועתה החלו מיחושים פוקדים אותה שוב והיא חששה מאוד שכדברי הרופא בזמנו - המחלה עלולה לפקוד אותה בכבד.

למרות הכל הצהירה אמא כי היא לא נכנסת לפרשייה נוספת בטרם ייערך הדיון בבית-המשפט הצרפתי.

לא היה זה הלך המחשבה הרגיל של אמא. מעולם לא ברחה מהתמודדות, ולא חמקה ממה שצריך לעשות. אך כאן לא היתה דחייה ולא הדחקה; היא פשוט רצתה לראות שחייצ'י מסודרת, בטרם תתחיל מערכה נוספת של בדיקות ורופאים שסופם מי ישור.

לקראת הנסיעה רכשה לחייצ'י פאה וכן כובע כחול אלגנטי, כדי שהופעתה בצרפת תהיה מרשימה. וכך, כשאמא סובלת ממיחושים וטעם מר ונוראי בפה - אבל מלאת מוטיבציה ומרץ לנוכח האתגר - יצאה עם חייצ'י לצרפת.

יומיים עמוסים של פגישות ודיונים עברו על אמא וחייצ'י בפאריז. נערכו אבחונים של פסיכולוגית ושל פסיכיאטרית, ולבסוף דיון בניהול השופטת הצרפתית הגב' טולדאנו שככל הנראה היתה יהודיה.

בין הפגישות יצאו אמא וחייצ'י לסבב קניות בחנויות הגדולות בפאריז, כדי לרכוש מטפחת, צעיף או בגד. חייצ'י היתה כאמור אנינת טעם. בחנות הגדולה בצרפת היא הבחינה באשה שמודדת צעיף, ואז יעצה לה: "נראה לי, שהצעיף ההוא מתאים לך יותר מזה".

האשה נהנתה מאוד מהמלצתה של חייצ'י ועשתה כדבריה. היא רכשה את הצעיף השני שהלם אותה יותר.

כשהגיעו אמא וחייצ'י לפגישה עם הפסיכיאטרית, הם גילו ש... זו אותה אשה מהחנות. לא היה צורך להכביר במילים; האשה שראתה את

חייצ'י בתפקוד מצוין המליצה עכשיו בחום: "אין ספק שאפשר להסיר ממנה את האפוטרופוסות!"

הדיונים המשיכו, ובין היתר נשאלה חייצ'י: "ידוע לך שאת הולכת לגור אצל הרבנית, שמנהלת ישיבה (כולל), ובודאי תשתמש בכספים שלך עבור המוסדות שלה" (טענה חסרת שחר, כמובן).

חייצ'י השיבה להם תשובה מוחצת כזו, שהשאירה את כולם פעורי פה ובלי מענה לשון.

אמא השמיעה גם היא נאום קצר וקולע בצרפתית רהוטה. היא הסבירה עד כמה חשוב שחייצ'י תחיה בתוך החברה שלה, בין יהודים בני דתה שאוהבים אותה, שהיא חשובה להם, שהיא תזכה אצלם ליחס של כבוד.

הנאום הרשים סופית את השופטת והיא קבעה: אם חייצ'י תתגורר אצל אשה כזו, ללא ספק יהא זה המקום הטוב ביותר בשבילה.

השפה הצרפתית לא היתה שפת האם של אמא. בסך הכל היא התגוררה זמן קצר בצרפת (לאחר השואה) וכבר היה לה הבטחון והאומץ לנאום בצרפתית בהחלטיות כזו - עד שבית משפט גויי ועויין, שלא שש לוותר על נתח תקציבי כמו חייצ'י - הסכים עם דבריה שיצאו מן הלב.

את התשובה הסופית לא קיבלו על-אתר; המכתב אמור היה להישלח כעבור זמן. למעשה, המכתב התעכב במשך חודשים, וכשהוא הגיע סוף סוף עם אישור הסרת האפוטרופוסות - הגב' רחל לבל ע"ה כבר לא היתה בין החיים. היא ובעלה השקיעו במשך השנים עמל רב למען שחרורה של חייצ'י - ובודאי יעמוד להם הדבר לזכות.

***

בתום הדיונים, בשעות האחרונות לשהותם בצרפת, החלה חייצ'י לחוש ברע. היא הקיאה והקיאה ללא הרף, ולאמא היה קשה מאוד. בתחילה לא ידעה כיצד לנהוג. הרי הבטיחה שתשתתף בבר-מצווה, היא

אינה יכולה להתעכב; ומה יהא אם חייצ"י תתאשפז בבית-חולים צרפתי - האם הדבר ייטיב עמה?

לבסוף פנתה ואמרה לה: "חייצ"י, מדובר בטיסה קצרה, ואנחנו טסים הביתה". אמא הצטיידה במלאי גדול של שקיות, ונסעה עם חייצ"י לשדה התעופה. היא עדכנה את ידידתה בנפש, הגב' אסתר בורשטיין תחי' כי חייצ"י לא מרגישה טוב, ביקשה ממנה שתבוא לקחת את חייצ"י משדה התעופה בישראל לבית-החולים, ואילו אמא תמשיך לבר מצווה.

זה המקום להזכיר, על קצה המזלג, את ידידות-הנפש שלא תסולא בפז, של אמא עם תבלחט"א הגב' אסתר בורשטיין תחי'. דרך עבודתה של הגב' בורשטיין כמנהלת חשבונות של חברת "ישמח משה", התקשרו השתיים בקשרים אמיצים, ואילו פינו מלא שירה להודות ולהעריך זאת - לא נוכל. ישלם ה' שכרה של אסתר תחי' לאריכות ימים, נחת מבני משפחתה, בריאות וכל טוב עד מאה ועשרים.

במשך כל הדרך היתה אמא עסוקה עם חייצ"י. שלפה שקית, זו התמלאה והושלכה, ושוב...

הגב' בורשטיין המתינה להן בשדה התעופה, משם נלקחה חייצ"י לבית החולים "תל השומר" והתברר כי חלתה בחסימת מעיים. הגב' בורשטיין ישבה איתה כל הלילה, ולאחר מכן שהינו ליד מיטתה של חייצ"י מספר ימים, עד שחייצ"י הבריאה (עד לפעם הבאה).

בינתיים מיהרה אמא הביתה, כדי להתלבש ולהתארגן לבר מצווה. כשהגיעה סיפרה לכולם כי יש לה תחושה מאוד טובה, נראה לה שהרשימו את כל מי שהיה צריך.

לאחר מכן פנתה אמא לבצע בדיקות, והתגלה שחלתה רח"ל בפעם השלישית.

***

ימי שמחה בביתנו היו עיתות משבר לחייצ׳י, החיובית והחיונית בדרך-כלל. היה זה עבורה כעין חשבון נפש ושאלה שהפנתה אל עצמה: ומה אתי? מה יצא ממני?

היא היתה מסרבת לבוא אתנו לשמחות, ובקושי רב שכנענו אותה להצטרף אלינו. לבסוף היתה מגיעה, ונהנית מאוד לשהות בשמחה.

חייצ׳י הצטרפה אלינו גם כשכל משפחתנו נסעה לאמריקה, לשמחת נישואי בנו הגדול של האדמו״ר מסאסוב - הרב חנניה יום-טוב ליפא טייטלבוים שליט״א, עם נכדתו של האדמו״ר בעל ״ברך משה״ מסאטמאר זצ״ל. משפחת אחי האדמו״ר שליט״א התארחה בבית משפחת קוסוביץ הנפלאה, וכחלק בלתי נפרד מהם שהתה שם גם חייצ׳י במשך כל ימי השמחה.

אני זוכרת את יום נישואי. בחלל ריחפה התרגשות, בביתנו שהו גיסתי עם הילדים שהגיעו מאמריקה, היתה מהומה מבורכת של יום החופה, ו... חייצ׳י. שלא מסכימה להתלבש ולבוא לחתונה.

זה היה יום קשה בשבילה. לראות מהצד משפחה חמה ותוססת, והיא - היכן היא? מה העתיד שלה?

עמדתי והתחננתי אליה, עטויה בשמלת הכלה הצחורה: ״חייצ׳י, אעזור לך להתלבש. אנא, בואי להשתתף בשמחה שלי״.

מחוגי השעון התקדמו. המחותנת כבר הגיעה לביתנו, וגם הסבתא של החתן. ואני - עסוקה עם חייצ׳י. מרוב בלבול, שכחתי לענוד את העגילים שהעניקה לי המחותנת...

לבסוף, לאחר תחנונים, הסכימה חייצ׳י לבוא. ובחתונה - כשכולם מרקדים סביבה ושמחים איתה, כבר היה לה טוב עד מאוד.

בתור הבת האחרונה של אמי, הרגשתי עול עם נישואי. שמחתי מצד

אחד שאמא אינה נשארת לבדה, כי חייצ׳ בבית; אבל מאידך, היתה זו עבור אמא משימה אחראית ולא פשוטה.

***

הדבר הפך לשיגרה בקרב בני משפחתנו: בכל פעם שמגיעים לאמא (ואחרי פטירתה, ידעו זאת כל באי בית אחי האדמו״ר שליט״א): כדבר ראשון נכנסים לחייצ׳, דופקים, מתעניינים, מברכים ומתברכים. כך הבנים והנכדים, שכנים ומכרים. גם באי ביתו וחסידיו של אחי האדמו״ר שליט״א ידעו שיש לכבדה, להיכנס ולקבל ממנה ברכה.

על השולחן עמד בקביעות כלי עם סוכריות, שחייצ׳ דאגה לקנות ולחלק למבקרים. מפה יפה פרושה על השולחן, הבית נקי ומסודר. פעם בשבוע הגיעה עוזרת, אך ביתר הזמן תיחזקה חייצ׳ בעצמה את הבית.

מי שיצא מביתה, היה מלווה בברכותיה: ״גיי געזונטערהייט, זיי געבענטשט״ - תהיה בריא, תהיה מבורך. על כל דבר שהיטיבו עמה, היא היתה מודה ומברכת: ״זאלסטו זיין געבענטשט״ - ונעימת מילותיה מלאה בהכרת הטוב.

שעות רבות שהתה בבית אמי או בבית יבלחט״א אחי שליט״א, ובאופן קבוע סובבו אותה ילדים קטנים וקטנטנים למכביר. הדבר לא הפריע לה כלל. לעתים שאלו אותה: ״חייצ׳, האם ההמולה הזאת לא מטרידה אותך?״

והיא השיבה: ״מה פתאום, כך צריך להיות; זו הנחת וזה טוב מאוד. מה פתאום מפריע...״

הילדים חשו נוח בקרבתה והיו מתרפקים עליה כאילו היתה אמם או סבתם.

בשבתות וחגים התארחה יחד עם אמא על שולחן יבלחט״א אחי האדמו״ר שליט״א. וקיבלה את כל הכבוד שרק שייך לקבל.

חייצ'י חלתה. מיחושיה גברו, והיא טופלה בתרופה שעצרה את המחלה. ריחמנו עליה מאוד.

כשאמא חלתה את חוליה האחרון לא סיפרנו לחייצ'י דבר, אבל ההתדרדרות היתה מהירה. אי-אפשר לתאר את המשבר שפקד את חייצ'י כאשר אמא נפטרה. אמא היתה כל עולמה! (גם כשהגב' רחל לבל ע"ה נפטרה, היתה חייצ'י כאובה מאוד על פטירתה של אשה קרובה, אישיות משכמה ומעלה).

חייצ'י הרגישה צער עצום וחלל נורא. היא שאלה בכאב: "למה לקחו את הרבנית, למה לא אותי?"

הקב"ה הרחום והחנון לא עזבה ולא נטשה. את תפקידה של אמא ע"ה המשיכה למלא תבלחט"א גיסתי הרבנית הצדקת תליט"א, בצורה שאין לה אח ורע. היא התמסרה אליה באופן שאי אפשר לפרט בכלל.

במחלתה של חייצ'י היו עליות ומורדות - בחג הסוכות היא נלקחה לבית החולים וגיסתי היתה צמודה אליה כל העת. גם אני שהיתי שם חלק מהזמן, משפחתי נותרה בבית ואני בבית החולים.

לא השארנו אותה לבד, כי היא היתה חשדנית מאוד כלפי זרים. הצוות בבית החולים יצא מגדרו, בכל פעם שאושפזה. הם התפעלו עד מאוד מהמסירות כלפיה.

כששוחררה וחזרה לביתה, נזקקה חייצ'י לטיפול לא פשוט, וגיסתי תליט"א עשתה זאת באופן שלא ייאמן.

לא יכולנו לקרוא לעובדת זרה שתעזור, עקב חשדותיה של חייצ'י. גיסתי תליט"א גם לא רצתה בכך אלא בעצמה טיפלה בכל הדרוש.

כשגיסתי נסעה לחו"ל שהתה חייצ'י בביתי במשך מספר שבועות. כן התארחה בבית אחי הרה"צ ר' משה טייטלבוים שליט"א וגיסתי הרבנית מרים תליט"א. היא וילדיה טיפלו בחייצ'י ונתנו לה את כל הכבוד הראוי

והיחס המיוחד. הם חזרו והדגישו באוזניה, עד כמה הם מאושרים ואיזה כבוד זה עבורם שהיא מתארחת בביתם.

בשנים שבהן חייצ'י היתה בריאה יכולתי לצאת לעבודה או לקניות ולהשאיר אותה בביתי למשך שעות אחדות. אבל בשנים האחרונות, היינו חייבים להישאר צמודים אליה.

זכור לי מאורע בשכנה אחת, שהבאתי אותה לביתי כדי להתברך מפיה של חייצ'י. שכחתי להזהיר אותה מראש, והשכנה החלה להתעניין אצלה על מוצאה ועיר מולדתה. חייצ'י סובבה את ראשה, התכנסה בתוך עצמה ולא יספה לדבר איתה.

לא יכולנו לצפות מראש מתי "זה יגיע". מתי תכנס לעצבות ולפחד. חשנו תחושת החמצה - הנה יש לנו כאן מישהי שהכירה את משפחתה של אמא, אבל היא לא הסכימה לספר, כי זה החזיר אותה ל"אז", והיא היתה מתפרצת בפחד, הנה, "הם באים".

בשנתיים האחרונות לחייה, הפחדים הגיעו מעצמם, בלי שגורם מן הצד יעורר אותם. היא היתה חרדה: "הנה, הם באים, אני שומעת שהם באים, הוא מביא אותם".

היינו מנסות להרגיע אותה: "חייצ'י, את יודעת שזה לא נכון!" אך ללא הועיל.

גיסתי הרעיפה עליה אהבה ללא מיצרים. "את אמא שלי, את סבתא שלי, את הכל בשבילי" - שבה ואמרה לה. לא היינו חוסכים מלבטא כלפיה אהבה וחיבה, שכל-כך חסרו לה - ללא גבולות ומיצרים. חייצ'י היתה פשוט מלופפת באהבה ובתשומת-לב, בכבוד והערצה לאין שיעור מכל כיוון במשפחתנו. זה היה ברור שהיא **שלנו** בלי תנאים. כל זאת נחלנו מאמא, אשר הכניסה אותה לחיינו כחובה ומציאות קדושה, וכזכות גדולה.

כשהלכה והתבגרה השנים נתנו בה את אותותיהם. למרות זאת,

אפילו התינוקות רצו לשבת בזרועותיה. זר שהגיע אל הבית, גם אם נבהל בתחילה - עד מהרה נדבק בהווי של ביתנו, בהערצה ובכבוד שרחשו לה.

בשמחות הנישואין במשפחתנו ידעו המחותנים כי חייצ׳י במרכז, כל המשפחה רוקדת מולה ומרקדת סביבה. היא היתה נהנית מאוד, למרות שכמה שעות קודם לכן, סירבה נחרצות לבוא ולהשתתף בחתונה...

לא פעם היו מחותנים ואורחים שואלים אותנו: ״מאיזה צד בדיוק היא הסבתא?״ היינו עוקפים את השאלה ומציבים עובדה: היא סבתא יקרה וחשובה ובזה העניין נגמר.

שנים אחדות סבלה חייצ׳י ממחלתה, עד שהיה צורך לנתחה. על הניתוח נאלצו לחזור מדי תקופה. בשלב מסויים עברה חייצי להתגורר בבניין שבו מתגורר אחי האדמו״ר שליט״א, משום שחייצ׳י היתה תלותית בגיסתי תליט״א וזקוקה לטיפולה שוב ושוב.

בנותיו של אחי האדמו״ר שליט״א ישנו בדירתה של חייצ׳י על פי התור. הבת הגדולה בבית, היא זו שישנה עם חייצ׳י; לאחר שהתחתנה הבת היתה הבאה בתור זוכה במצווה. הדבר היה מובן מאליו ולא היה צורך להכביר במילים, גם אם היה בכך עול מסויים כי בהגיע הערב היתה חייצ׳י ממתינה עד שהבת תרד עמה לביתה, והבת היתה מפסידה את שעות הערב החווייתיות בחיק המשפחה...

סלון ביתה של חייצ׳י הפך להיות חדרה הפרטי של הבת התורנית, היא היתה מקשטת את החדר עם תמונות וחפצי נוי, מזמינה חברות ללמוד ולישון, וכך היתה חייצ׳י שותפה לחיים של הצעירים. החברות היו שואלות לשלומה; כל נכד שהתחתן הביא תמונה של הזוג, והבית התמלא בתמונות.

כל עוד שיכלה, חיה חייצ׳י בעצמאות חלקית בפיקוח של גיסתי תליט״א. היא לקחה ארוחות ערב ובוקר ואכלה בעצמה. הבנות והכלות

כולן נחלצו לעזרה, והבחורים היו נושאים את כסאה של חייצ׳ ומעלים אותה לבית האדמו״ר.

בשנים האחרונות התקשתה חייצ׳ ללכת. בעת הצורך היו מזמינים לה רכב שיהא נוח עבורה. כולם התחשבו בה; כשלא יכלה לצאת והיה עלינו להשתתף בחתונות, היו מכרות מגיעות לשמור עליה. זה הפך להיות ״בדם״ של כולם - כולנו אחראים לחייצ׳.

בשנה האחרונה הפכה להיות סיעודית. עוד בצרפת שברה את האגן, ועתה התעוררו כאבי רגליה. הדבר החמיר את המצב. בסופו של דבר נשארה לישון בבית גיסתי תליט״א ולא ירדה לדירתה. במילים אחרות: חייצ׳ עברה להתגורר בבית גיסתי, כאשר היא מקבלת שם את החדר הטוב ביותר. הילדים עברו לישון על הספה בסלון.

בשנת חייה האחרונה לא הושארה לבד. תמיד נשארה עמה מישהי; אם לא הבנות אזי הכלות, ובעת שמחה משפחתית הגיעה לשהות עמה אחת מנשות החסידים.

מדי פעם התאשפזה. רופא המשפחה היה מסור מאוד וגיסתי הרבנית תליט״א היתה מתייעצת אתו רבות. באשפוז האחרון פחדה חייצ׳ מאוד מהצוות הרפואי בבית החולים ולא השארנו אותה לבד לרגע.

היה זה יומיים לפני שגיסתי השיאה את בתה. היא הגיעה עם חייצ׳ לבית-החולים, ואני באתי להחליף אותה כדי שתוכל להתכונן לשמחה. יומיים רצופים שהיתי לצד מיטתה של חייצ׳, ובגדי החתונה הובאו אלי לשם.

ניסיתי לבקש מהרופא, שישחרר את חייצ׳ כדי שתוכל להשתתף בחתונה, אך הוא סרב. בבוקר יום החתונה באה גיסתי לבית החולים וקבעה עובדות נחרצות באוזני הרופא: היה לא תהיה; חייצ׳ לא תישאר כאן, היא חייבת להשתתף בשמחה, אי-אפשר לערוך את החתונה בלעדיה. ״זו הסבתא שלנו״ - הצהירה בחום.

בתחילה ניסו אנשי הצוות להתווכח איתנו: ״היא לא סבתא שלכם״

- התמקחו. אך אנו לא הרפינו ולקחנו אותה לחתונה. היא נהנתה שם מאוד.

העובדת הסוציאלית של המחלקה יצאה מגדרה ואמרה: "הלוואי שניצולות שואה אחרות היו זוכות גם הן ליחס כזה".

כאשר החמיר מצבה של חייצ'י ולא יכלו לעזור לה עוד, העדיפה גיסתי תליט"א שהיא תהיה בבית. שתנוח בשלווה וברגיעה בחדר שהוקדש לה, ושארית חייה תעבור עליה בין אנשים מוכרים שאהבה, ולא בבית-החולים השנוא והמפחיד.

ואז הגיעו הלילות, בהם היתה מדברת עם נשמות יקיריה הנפטרים - - - היה זה מעמד מעורר פחד, חששנו שהיא הולכת למות ולהיפגש עם קרוביה בעולם העליון.

חייצ'י שהתה בביתי שבוע אחד, ומדי לילה היינו שומעים אותה מדברת עם חברתה הטובה 'לאה'לה', עם אמה ושאר יקיריה. פחדתי מאוד שהיא תעזוב את העולם, הייתי מנערת אותה: "חייצ'י, חייצ'י, את אתי?"

היא לא ענתה לי. רק חזרה ובירכה אותי, כמו מרחוק: "יברכך ה' וישמרך"... ושוב ושוב...

***

ביום שישי ב' בתמוז הדליקה חייצ'י בחדרה אשר בבית אחי האדמו"ר שליט"א - ארבעה נרות לעילוי נשמת הוריה, אחיה ואחותה שנספו בשואה בתאריך ג' בתמוז - שחל בשבת.

ואלו שמות יקיריה:

האב ר' יחיאל אלתר בן ר' יהודה לייב הי"ד

האם מרת איידל בת ר' מרדכי דוד הי"ד

האח מרדכי דוד בן ר' יחיאל אלתר הי"ד

האחות דבורה בת ר' יחיאל אלתר הי"ד

(אח נוסף נהרג ביום כ״ו בסיון - יעקב יצחק בן ר׳ יחיאל אלתר הי״ד, ודודתה - פראדל בת ר׳ מרדכי דוד הי״ד נספתה בו׳ בתמוז. את ימי הזכרון הללו שמרה חייצ״י מדי שנה)

באותו יום שישי ב׳ בתמוז דלקו ארבעת הנרות ובערו בחדרה, מספרים את סיפורה של משפחה שהלכה בלא להותיר זכר.

רק את חייצ״י.

בשבת בבוקר, ג׳ **בתמוז תשע״ב**, לפני שגיסתי הרבנית תבלחט״א ירדה לבית-הכנסת - היא הציעה לה כוס שתיה. חייצ״י הסכימה. בירכה ״שהכל נהיה בדברו״, לשם שינוי אמרה את הברכה בקול רם והאדמו״ר שליט״א שהיה עדיין בבית, שמע את הברכה וענה ״אמן״.

בבית נשארה כלת האדמו״ר, מרת רעכי טייטלבוים תחי׳, וטיפלה בחייצ״י במסירות רבה. יעמדו לה מעשיה הטובים לזכות.

דקות אחדות לאחר מכן השיבה חייצ״י נשמתה ליוצרה - בדיוק ביום היארצייט של בני משפחתה, והיא בת 91 שנים.

סביב דלקו והבהבו הנרות. המראה היה מרטיט ומצמרר; נראה היה כאילו הגיעו בני המשפחה לקדם את פניה, לקבלה לקראת המעבר לעולם שכולו טוב.

כך עזבה את העולם נפש יקרה **שמסרה את כל חייה** עבור חברתה. היה זה לנו סמל ומופת של מסירות נפש של בת ישראל לזולתה.

דרך חייצ״י למדנו מאמא ע״ה כי אין גבולות למסירות; אין גבולות לאהבת ישראל. מה רבונו של עולם רחום עד אין שיעור, אף אתה רחום.

תהא נשמתה של חייצ״י צרורה בצרור החיים. תיזכר לטובה נפש יקרה - חיה בת ר׳ יחיאל אלתר ע״ה.

פרק כ"ז

אשירה, כי גאֹה גאה

מעיין של אהבת ה', של ערגה וכיסופים, של ערכים נעלים ונאצלים - נבע והמה בליבה של אמא ע"ה. בהזדמנויות שונות היא העלתה מרגשי לבה על הדף, וכתבה שירים נפלאים בשפת היידיש. את השירים כתבה עבור ילדיה או נכדיה שלה, או לבני משפחת קוסוביץ מיטיביה היקרים - כאשר נזקקו לכך עבור מטלות בית-הספר. השירים הינם מגוונים ועוסקים בנושאים שונים, הכל לפי הצורך והעניין; אליהם התאימה את עצמה, הגיגיה ומילותיה בכשרון רב.

הסבא הרה"ק בעל "ייטב לב" מסיגוט זי"ע

אוי ווי זאל איך אנהייבן	איך אתחיל
און וואס זאל איך אייך דערציילן	ומה לכם אספר
פון דעם גרויסן הייליגן זיידן	אודות הסבא הגדול
דער 'ייטב לב' וואס איז שוין לאנג אין גן-עדן	ה"ייטב לב" שזה מכבר שוכן בגן עדן

און דאס דארפט איר וויסן	וזאת עליכם לדעת
א זון פון ר' אליעזר ניסן	שהיה בנו של רבי אליעזר ניסן
א צווייג פון דעם הערליכן בוים	ענף מעץ-אבות המפואר
א אייניקל פון ר' משה טייטלבוים	נכדו של רבי משה טייטלבוים (ה"ישמח משה")
וואס צוט זיין יחוס פון גרויסן רמ"א	אשר יחוסו נמשך מהרמ"א הקדוש
וואס אזא פוסק איז שוין מער נישטא	שהיה פוסק גדול אשר לא קם כמוהו
נאך אין דראהביטש פון קינדווייז אן	עוד בדרוהוביטש, מימי נעוריו
האט מען געזעהן אז דא וואקסט א גאון	ניכר היה (על ה"ייטב לב") כי עדיו לגאון
אויך זיין התמדה איז געווען גאר גרויס	התמדתו היתה עצומה
נישט קיין וואנדער וואס פון דעם קינד איז ארויס	לא ייפלא כי נער זה צמח ופרח לפרי הילולים
שפעטער נעבן זיין גרויסן זיידן	בהמשך, חסה בצל זקנו הגדול
האט ער זיך טאקע כסדר געהייבן	עלה והתעלה כל העת
און אין די הייליגע אווירה	באווירה הנעלה
געשטויגן אין תורה און אין יראה	טיפס במעלות תורה ויראה
מיט טאלטשעווער רב'ס טאכטער האט ער חתונה געהאט	נשא לאשה את בתו של הרב מטולטשוב
און פיל מיטגעמאכט	וסבל רבות בתקופה ההיא
געליטן קעלט און הונגער	מקור ומרעב.
איז דאך נאך מיר וואנדער	ומה נפלא בעיני הדבר

אז דאך געלערנט טאג און נאכט	שגם בזמנים כאלה הגה בתורה יומם ולילה
געטובלט זיך דארט אין א קאלטן טייך	טבל במימיו הקפואים של הנהר
ווי ער וואלט געווען פאכיך, ווייך...	כאילו היה זה מצע רך וחמים
אזוי איז אויסגעוואקסן דער גרויסער ריז	וכך צמח אותו ענק שבענקים
וואס תורה און עבודה איז אים געווען זיס	כשתורה ועבודה ערבים לו מכל
געווען א רב אין א סאך קהילות	כיהן כרב בקהילות רבות
איבעראל אויפגעטוהן, גרויסע פעולות	ובכל אתר פעל פעולות נשגבות
ביז ענדליך קיין סיגעט אנגעקומען	עד אשר הגיע אל סיגעט העיר
דער רבנות-שטעלע דארט אנגענומען	והתעטר ברבנותה
א גרויסע ישיבה דארט אויפגעשטעלט	הקים ישיבה מעטירה
מיט הונדערטע תלמידים פון דער גאנצער וועלט	אשר מאות בחורים, מרחבי תבל, נמנו עליה
פאר כלל ישראל פלעגט פועל'ן ישועות	פעל ישועות לכלל ישראל
געבענטשט זיי מיט פרנסה און רפואות	ובירכם בפרנסה וברפואות
תרמ"ג ו' אלול האט ער זיך פון דער וועלט געזעגנט	בו' באלול תרמ"ג נפרד מזה העולם
איבערלאזנדיג פאר'יתומט די גאנצע געגנט	מותיר אחריו את הסביבה כולה מיותמת
נאר א ירושה איז דאך געבליבן	אך ירושה יקרה נותרה

די וויכטיקע ספרים וואס ער האט געשריבן	ספריו החשובים אשר חיבר
און זיין חשובע זון דער ממלא מקום	ובנו הצדיק ממלא מקומו
דער "קדושת יום טוב" די וועלטס קרוין	בעל "קדושת יום טוב", נזר העולם
נאך אים זיין אייניקל רבנו יואל	ולאחריו נכדו, רבנו יואל מסטאמאר
וואס זיצן אלע צוזאמען אין אויבערשטן אוהל	אשר כולם יושבים יחדיו באהל העליון
הלואי זאלן זיי אויסבעטן משיח צדקנו	הלואי יעתירו ויפעלו לביאת משיח צדקנו
טאקע, בקרוב, בקרוב בימינו!	אכן בקרוב, בקרוב בימינו !

שיר לתחפושת כבאי - פורים תשנ"א

איך בין א פייער לעשער	כבאי אני
איך דערלאנג די העכסטע דעכער	מטפס לגובה הגגות
שטענדיג דארף איך זיין א זריז	עלי להזדרז
כדי צו פארמיידן מענטשנ'ס צרות	ולהציל אנשים מצרות
און וואס שנעלער גיסן וואסער	להתיז מים במהירות המרבית
נישט קוקענדיג אז כ'ווער א נאסער	לא להתחשב בנוחותי העצמית
ווייל צו ראטעוון מענטשנ'ס לעבן	כי כדי להציל חיי אדם
האב איך זיך אוועקגעגעבן	אני מוסר נפשי
אויף די לייטער הויער, הויער	מזנק על סולמות
שנעל געשיקט און מיט כח	במהירות ובמלוא הכוח
לויף איך ארויף און אראפ	עולה ויורד בריצה
צו ראטעוון מענטשנ'ס גאב	כדי להגן על רכוש הזולת
און בעיקר יעדע נפש חיה	ובעיקר - להחיות נפשות
ראטעוון פון דעם פייער	ולהצילם משריפה.

אוי באשעפער גיב הצלחה	אוי, אלקים, ברכני שאצליח
אין די וויכטיגע מלאכה	בזו המלאכה החשובה !
און איך האב נאך איין בקשה	ועוד בזאת שטוחה הבקשה :
אז ברענען זאל דער גרויסער רשע	שהרשע הגדול יבער באש
סאדאם חוסיין, סאדאם חוסיין	אתה, סאדאם חוסיין
דיין מפלה וויל איך שוין זעהן	ברצוני לראות במפלתך
און אין יעדן איד'נס הארץ	ובכל לב יהודי
קיינמאל זאל נישט זיין שווארץ	לעולם לא ישחיר ויקדיר
ברענענן זאל און זיי א פייער פון תורה	אש התורה תבער בלבבות
פארן הייליגן בורא זאלן זיי האבן מורא	ייראו מבורא כל העולמות
דעמאלס וועט בודאי קומען די ישועה	אזי בודאי תבוא הישועה
אלא יידישע שונאים וועלן גיין אויף א תליה	וכל שונאי ישראל ינחלו עונש תליה

הסוד התגלה / סיפור על רקע המציאות המרה

פולין אין יאר 1943. די קריג באשעוועט ארום, מיט אלע אירע גרויזאמקייטן. די אידן האס ברענט וואס אמאל שטארקער און שטארקער. איין שטעטל נאכן צווייטן ווערן יודן-ריין! ליקווידאציעס און געטאס און לאגערן טאג און נאכט און אויס טראגן די באנען מיט איבערגעלאדנטע וואגאנען מיט אויסגיזיגלטע אידן.

גאנצע קהילות הייליגע טייערע יודישע קהילות, ווערן פארשווינדן, אפגיווישט איבער נאכט. ווי אהין לויפן זיי? ווי אהין שלעפט מען זיי, צום אומבאקאנטן, אבער אזוי גרויזאמע ענד שטאציגן! אושוויץ, מיידאנק, אדער בעלזעץ. דאס הארץ זעגט פאר קיין גוטס, ווער ווייסט, צו ווען די רשעים איבערלאזן א שריד ופליט...

אין איינעם פון אט אזעלעכע וואגאנען געפינט זיך די משפחה ב'. 4 קליינע קינדערלעך ארום זיי, די מאמע האלט די קליינע עופ'לה, פרובירט עס צו באהויגן פון זיין ביטער געווויין בעטנדיג א ביסל וואסער, א טרינק. מיט טרויעריגע אויגן קוקט זיך דער טאטע צו, און פלוצלינג גוט ער א זאג צו זיין פרוי: לאמיר פרובירן צו ראטוון כאטש איינס פון אונזערע קינדער, זאל בלייבן פון אונז א זכר. אבער ווי אזוי איז דאס מעגליך,

ווי אזוי מאכט מען דאס? פלוצלינג האט ער זיך געגעבן א דערמאן אין דעם קליינעם שארפן שטיגן אייזן וואס איז בנסי-נסים געבליבן אין זיין קעשענע. כאפט עס אן מיט ציטערדיגע הענט, און הייבט אן צו ארבעטן עפעס ארום דעם קליינעם פענצטערל. א טויטער שווייס האט עם באגאסן ווי ער האט דערפילט די עפענונג, שנעל שנעל האט ער אנגעכאפט זיין 3 יעריג רבקה׳לען, איינגעוויקלט אין א ווארעמע דיקע שמאטע וואס האט זיך צופעלק מיטגעשלעפט פון שטוב, אנגעשריבן א פאר קארצע ווערטער: דאס איז רבקה ב., אין דעם איינגעלייגט, און בליץ שנעל ארויסגעווארפן דארכן שמאלן לאך, נאכזעגנדיג: יברכך ה׳ וישמרך.

רבקה׳לה איז געבליבן גאנץ ליגענדיג, איינגעוויקלט אין די שמאטע, נישט פארשטעענדיג גארנישט.

די השגחה האט צוגעשיקט א פארבייגייענדע פולישע פויערטע, צוזעענדיג דאס עופל׳ה האט זי באלד פארשטאנען די מעשיה. געגומען האט זי דאס קינד צו זיך, געהאלטן און פחד, אבער דאס רחמנות געפיל האט איר נישט געלאזט אוועק צו שיקן וואס וואלט גיימיינט צו זיכערן טויט. אזוי זענען אריבער וואכן אין חדשים, די גויה האט זי ליב באקומען... רבקה׳לען האט גארנישט גיפעלט און אפשר וואלט טאקע געוועון געקענט בלייבן א זכר פון משפחה ב׳. ביז איין טאג, א טראגישע זונטיג! פארגעקומען איז א גאנצע האלאנקע אין דעם פויערס שטוב, דער פויער אט זיך גיט אנגעשיכור׳ט, און אנגעהויבן צו רעדן פון פייער און וואסער, ביז ער האט אויס געזאגט דעם סוד אז ער האלט ביי זיך א יידיש קינד.

שונאי ישראל זענען זיי דאך אלע געווען, באלד איז מען געלאפן צו דער פאליס, און דערציילט די נייעס, ביז אויף מארגן אינדערפרי איז מער קיין רבקהל׳ה נישט געווען!

הערט זיך צו ווי עס האט פארלאפן

דער יידישער גורל האט אויך איר געטראפן

שוין פארטאגס פרי באגינען

האט מען זי פון הויז אוועקגענומען

קאלט בלוטיג אנבארירט

טיף אין וואלד אוועקגעפירט

א קויל אין קאפ אריינגעשאסן

יידיש בלוט אומשולדיג פארגאסן

אוי באשעפער נעם נקמה

פאר אזא טייערע נשמה

און פאר יעדעס יידיש קינד

ווייל עס טריפט נאך שטארק די וואונד !

תרגום:

פולין 1943. המלחמה סוערת וגועשת במלוא העוצמה. שנאת ישראל בוערת ומתגברת יותר ויותר. הערים והעיירות בפולין הופכות להיות בזו אחר זה יודן-ריין ! גיטאות ומחנות מוקמים, והרכבות דוהרות, הקרונות עמוסים ביהודים תשושים ומדולדלים.

קהילות שלמות, טהורות וקדושות - נמחות ונמחקות בן-לילה. לאן מריצים אותם ? להיכן סוחבים אותם ? - אל הבלתי נודע, אל הסוף הנורא. אושוויץ, מיידאנק או בלזץ. הלב אינו מבשר טוב, מי יודע האם הרשעים יותירו שריד ופליט...

בקרון אחד שכזה, נמצאת משפחת ב'. ארבעה ילדים קטנים סביב ההורים, האם מחזיקה את ה'עוף' הקטן שלה, מנסה להרגיע אותו מבכיו המר, בעת שהוא מבקש מעט מים, קצת לשתות. בעיניים נוגות מביט האב במחזה הנורא, ולפתע הוא פונה אל רעייתו: "הבה ננסה להציל לפחות אחד מילדינו, כדי שיישאר זכר אחרינו". אך כיצד ניתן לעשות

זאת? לפתע הוא נזכר בסכין קטנה וחדה שנותרה בנסי נסים בכיסו. הוא חוטף את הסכין בידיים רועדות, ומתחיל לעבוד סביב החלון הקטן. זיעה קרה מכסה אותו, כאשר הוא חש כי הפתח נפרץ. בבת-אחת הוא מרים את בתו רבקה'לה בת השלוש, עוטף אותה בסמרטוט חם ועבה שבמקרה נסחב מהבית, ורושם בפנים מילים קצרות: זוהי רבקה ב.

במהירות הבזק הוא זורק את החבילה דרך החור הצר, כששפתיו מרחשות: יברכך ה' וישמרך...

רבקה'לה נותרה שוכבת, עטופה בסמרטוט, אינה מבינה מה קרה לה.

ההשגחה הפרטית שלחה אליה איכרה פולנית שעברה במקום, הבחינה ב"עוף" הקטן ומיד הבינה את כל הסיפור. נטלה את הילדה אליה, החזיקה אותה מתוך פחד - אבל רגש הרחמים לא התיר לה לשלוח את הילדה למוות בטוח.

כך חלפו שבועות וחודשים, הגויה אהבה את הילדה, ולרבקה'לה לא חסר דבר. אולי יכול להיוותר זכר למשפחת ב'...

אבל יום אחד, יום ראשון טראגי היה זה. אל הבית הגיעה קבוצת אנשים, ישבו ובילו יחד, האיכר בעל הבית השתכר והחל לדבר על אש ועל מים... עד אשר גילה את הסוד, שבביתו נמצא ילדה יהודיה.

הללו היו כמובן שונאי ישראל, ומיד רצו אל תחנת המשטרה וסיפרו על החדשות. למחרת בבוקר - שוב לא היתה רבקה'לה.

שמעו נא את אשר התרחש

הגורל היהודי מצא גם אותה

כבר בשעת לפנות בוקר

נטלו את הילדה מן הבית

באדישות ובדם קר

מעלות מתחת לאפס

הובילוה עמוק לתוך היער

כדור בראשה ירו

דם יהודי חף מפשע שפכו

אוי, אלקים, נקום נקמה

של אותה נשמה יקרה

ונקמת כל ילד יהודי קח

כי הפצע עוד פתוח וכואב כל-כך...

הילד-המבוגר

פלעגט די באבע פון מיין באבע דערציילן	סבתא של סבתי נהגה לספר
מעשיות פון דעם עָבֶר אסאך אן א שיעור	סיפורים רבים אודות העבר
ווי מען האט געלעבט אמאל	כיצד חיו פעם
און וואס ס׳האט פאסירט אין דער וועלט.	ואיך התנהלו החיים בעולם
ביי די קינדער פון ישראל ארום דער יידישע געצעלט	אצל בני ישראל
ווען פון צאר אין רוסלאנד א באפעל איז ארויס	כאשר הצאר הרוסי גזר גזירה
אז יעדעס אינגל פון יידישן הויז	שכל ילד יהודי
מוז אין די גוישע שולע גיין	חייב ללמוד בבית הספר הגויי
איז געווארן א גרויס געוויין	זעקה גדולה עלתה
ביז א עצה מ׳האט געפונען	עד אשר נמצאה העצה

חתונה מאכן קליינע קינדער האט מען באגינען	החלו לחתן את הילדים בגיל הרך
ווייל ערליכע יידן זענען זיי אלע געווען	שהרי כולם היו אז יראי השם
און מורא געהאט האבן זיי וואס קען געשען	ופחדו מאשר עלול להתרחש
מיט גויים צו זיצן אויף איין באנק	אם ישבו עם ילדים גויים בספסל אחד
די נשמה קען דערפון ווערן קראנק	הנשמה עלולה לחלות ולהיפגם
פלעגט די באבע פון מיין באבע ווייטער דערציילן	היתה סבתא של סבתי ממשיכה ומספרת:
אזוי ווי מיט פערד און וואגן איז מען געפארן מיילן	פעם נסעו עם מרכבה וסוסים למרחק רב
מאנכעם מאל אין גרויסע הוצן	החום היה כבד
און מען פלעגט טאקע שטארק שוויצן	והזיעה ניגרה
זוכט מען א טרינק וואסער	חיפשו מעט מים ללגום
צו דערלייכטן די נשמה	ולהשיב את הנפש
שווער אבער צו טרעפן א נחמה	ברם התקשו למצוא נחמה
ווייל נישט קיין קיוסק און נישט קיין ברונעם	משום שעל אם הדרך לא היו קיוסק ולא באר
קען מען ערגעץ וואו געפונען	היכן איפוא יימצאו מים?
נא אט לויפט פארביי א שאנס	אך הנה חולף בריצה
א יידיש יינגל א גאט בחנ'טס	ילד יהודי מלא בחן
יינגעלע, יינגל בעט מען פון אים	ילדון, ילד - ממנו מבקשים
טו א חסד און טרעף א ברונעם	עשה נא חסד, ומצא כאן ביער

טו א טובה און ברענג וואסער	עשה טובה והבא לנו מים
ווייל מיין צונג וויל זיין א נאסער	כי לשוננו דבקה לחכנו
במילא ענטפערט ער	משיב הילד:
טא א קליינע, אבער א יינגעלע בין איך שוין נישט מער	אכן אני קטן, אבל כבר אינני ילד
נאר א יונגערמאן ווי עס גיהער	אלא אברך מן השורה
נעכטן האב איך חתונה גיהאט	אתמול בלילה התחתנתי
כדי אפגעהיטן ווערן פונ'ם שמד	כדי להנצל מן השמד
אין די גוויישע שולע נישט דארפן באזוכן	ולהיפטר מהליכה לבית הספר הגויי
מיין יודישע נשמה פון אלעם בייזן באשיצן	כך אשמור נפשי מכל רע.
אזוי האבן יידן פון יענע דורות	כך היו יהודים בדורות עברו
געזוכט ווערן נישט אבגערוסן ווערן פונ'ם שורש	מחפשים דרכים ועצות, כיצד לא להנתק מהשורש

תחינת אב על ילדיו הרעבים

אין אווינקל איינגעבויגן	בקרן זווית, כפוף ומורכן
מיט דעם פנים שטארק פארצויגן	כשפניו מתוחות עד מאוד
מיט הכנעה, זייער פארשעמט	בהכנעה ובבושה
הויבט ר׳ יצחק צום הימל די הענט	מרים ר׳ יצחק ידו השמיימה
מיט א שטארקע צובראכענע שטימע	ובקול נשבר
בעט ר׳ יצחק זיין תפילה תמימה	שוטח תפילתו התמימה
זאל ער טאקע בעטן ברויט	האם יבקש על הלחם
ווייל גרויס איז שוין די נויט?	כי גדול כבר הצורך עד מאוד?
איז עס דען א גרויסער וואונדער	וכי פלא הוא זה
זיינע קינדער שוין בלוי פון הונגער?	שילדיו כבר הכחילו מרעב?
ווי קען א טאטע דאס צוזעהן	הכיצד מסוגל אב להיישיר מבט
ווי זיינע קינדער פון הונגער אויסגייין?	ולראות איך בניו גוועים ברעב?

שיק באשעפער פאר זיי עסן	שלח, אלוקים, מזון עבורם
וועלן זיי דיר נישט פארגעסן	אזי הם לא ישכחוך לעולם
דיר א שבח אנצוגעבן	ישאו לך שבח
בקדושה וטהרה צו לעבן	יחיו בקדושה ובטהרה
דיינע מצוות בשמחה מקיים זיין	יקיימו המצוות בשמחה
ובזכות זה צו דער גאולה זוכה זיין	ובזכות זה יזכו לגאולה.
א הארציגע תפילה באגלייט מיט טרערן	תפילה חמה מלווה בדמעות:
זאל פון דיר הייליגער באשעפער דערהערט ווערן	כי תישמע ממך ה׳ אלוקים במהרה
דער ביהמ״ק זאל בקרוב ווידער געבויעט ווערן	הבשורה שבנית ביתך כבתחילה

לזכרון נצח



סיפורה המרטיט והמיוחד של אמי הרבנית הצדקת מסאסוב ע"ה, היה נצור וחתום במשך עשרות שנים. עתה זכינו שזכרונותיה יוצאים לאור עולם, ובסיום הספר מובאים סיפורים ושביבים מדמותה המיוחדת, וכיצד פילסה את דרכה בחייה רבי התלאות - בשמחה, בגבורה ובתעצומות למען שמו יתברך, כי בכל דרכיה ידעה אותו.

לעת כזאת אזכיר נשמות יקירי הבלתי נשכחים:

נשמת זוגתי הצדקת שעמדה לימיני בשנות חייה בגידול הילדים וחינוכם לתורה וליראה, וכן סייעה בידי בעת הקלטת סיפור דבריה של אמי ע"ה ועודדה אותי להוציא את הסיפור לאור עולם ישלם לה ה' כגמולה בעולם העליון.

השיבה נשמתה לבוראה לאחר שהזדככה ביסורים

הרבנית מרת **חנה מינדל** ע"ה

בת הרה"ג ר' **אליהו יהושע גלדצעהלער** שליט"א

נפטרה בשנת נ"ח לחייה, כ"ו בסיון תשע"א

נשמות ילדי היקרים והנחמדים שהשיבו נשמתם המזוככת לבוראם

בני היקר הבחור **ראובן דוב** ז"ל

נפטר בשנת י"ט לחייו ביום י"א אייר תשס"ב

בני היקר התינוק **יקותיאל יהודה** ז"ל

נפטר בגיל חודשיים, הושענא רבה כ"א תשרי תשמ"ט

הק' **חנוך הענוך טייטלבוים**

בן לאאמו"ר הרה"צ **חי"ל מסאסוב** זי"ע

שלמי תודה

לכל אשר סייעו בלב ונפש חפצה להשלמת ספר זה

אחותי הרבנית מרת **אסתר רבינוביץ** תליט"א
אחייני החשוב הרב **יוחנן טייטלבוים** שליט"א

ולעוזרים על ידי במסירות בענייני הספר
הר"ר **אהרן פלאהר** הי"ו
הגבאי הנאמן הר"ר **כתריאל מאיר** הי"ו

יבורכו מפי עליון, וזכות הורינו וזקנינו הצדיקים נ"ע תגן עליהם
לזכות בשפע ברכה והצלחה, נחת דקדושה וסייעתא דשמיא
בכל אשר יפנו

הק' **חנוך הענוך טייטלבוים**
בן לאאמו"ר **הרה"צ חי"ל מסאסוב** זי"ע

השעה היתה שתים-עשרה בדיוק. היה חשוך וקר, ואנחנו עבדנו והתייגענו, חצבנו, סחבנו ורצנו.

כוחות עלומים החלו לזרום פתאום בעורקינו המיובשים. הגענו אל מעלה ההר, נושאות את הקרונות עמוסי האבנים, ורוקנו אותם בסמוך לגדר המחנה.

ואז, מדי לילה חזר על עצמו מעשה החסד המופלא: סיר ענק עם קפה רותח הועבר אלינו מן המחנה הסמוך - - -

לא אשכח את אותם רגעים משיבי נפש. זה היה עוד גילוי מרגש של רחמים במעמקי האופל.

סיפורה המרתק של הרבנית מסאסוב ע"ה, זרוע בנקודות של אור שבוקעות ועולות מתוככי הזוועות האפלות. סיפור של **מעלות** יקרות ונפלאות, שבקעו **מתחת לאפס**, לחדלון ולקפאון.

בסיום סיפורה של הרבנית ע"ה, פותחים בנה שליט"א ובתה תליט"א במסכת חדשה ומרתקת, ומספרים איך עמדה בעוז ובאמונה בנסיונות האדירים שציפו לה אחרי השואה.

יסורי הגוף והנפש שחוותה הרבנית בימי חייה הסוערים ורבי-ההוד - עלו על כל דמיון, אך ההיכנעות לגזרת שמים חזקה מהם; והנימה המשלימה, המאמינה ומלאת-החיים התנגנה לאורך כל הדרך בצלילים מופלאים.

הוצאת ספרים
המודיע